

Часопис за библиотекарство, књижевност и културу

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
БОР

Година 22, 2020, број 39–40

ISSN 1451–2378 = Бележница

COBISS.SR–ID 24403471

Издази два пута годишње

За издавача

Весна Тешовић

Главни и одговорни уредник

Виолета Стојменовић

Телефон: 030/458–120

e-mail: nbbor@mts.rs

Лектура и коректура

Ана Јанковић

Дизајн корица

Новица Станковић

Драган Стојменовић

Редакција

Ана Јанковић

Драгица Радетић

Горан Миленковић

Драган Стојменовић

Штампа

„Терција Бор”

Тираж

300

Табле

Овај број Бележнице илустрован је избором фотографија са изложбе „Рад и град” Завичајног одељења Народне библиотеке Бор.

БЕЛЕЖНИЦА

Часопис за библиотекарство, књижевност и културу
Година 22, 2020, број 39–40

ЖИВОТ БИБЛИОТЕКЕ

Ана Јанковић

НЕОДОЉИВОСТ И ЧАРОЛИЈА БИБЛИОБУСА..... 5

Владана Стојадиновић

БИБЛИОГРАФИЈА ТОДОРА ВЛАЈИЋА 16

КЊИГЕ, КЊИЖЕВНОСТ

Јелена Радовановић

„ДРЖИ СЕ ЧУДА”: ИЗБОР ПРЕПЕВА 37

Бранислав Димитријевић

ДВЕ ПЕСМЕ ЗА ЈЕДНУ ЖЕНУ

(*ириредила Ана Јанковић*) 40

Горан Миленковић

СМИРИЛО СЕ, СВЕ ЈЕ СТАЛО...: (ЗОРАН КИЋА ВОЈВОДИЋ, 1972–2018) 45

Зоран Војводић

ИЗБОР ПЕСАМА ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ

(*ириредио Горан Миленковић*)..... 47

Иван Илић

ПОЕЗИЈА 50

Реј Бредбери

КАКО БИТИ ЛУЏИ ОД КАПЕТАНА АХАБА

ФЕДЕРИКО ФЕЛИНИ

(*с енглеској ирвелла Виолетта Стојменовић*)..... 53

НА НАШОЈ СТАЗИ

Сузана Мијић

ИЗЛОЖБА „БОРСКО ДЕТЕ: ДЕТИЊСТВА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ БОРУ”..... 61

Виолета Стојменовић

ИЗМЕЂУ ЗАБОРАВА, II: БРАНИСЛАВ Ј. КРСТИЋ КАО ФОЛКЛОРИСТА 78

САДРЖАЈ

ПРИКАЗИ, ЧИТАЊА, РАСВЕТЉЕЊА**Горан Миленковић**

НЕ УЧЕСТВОВАТИ. НЕ ПРИЛАГОЂАВАТИ СЕ.

(Rob Rimen: *Većito vraćanje fašizma*, Dereta, Beograd, 2019)103**Чедомир Чупић**

КАПИТАЛНИ ПРОЈЕКТ СЛАВОЉУБА ГАЦОВИЋА107

Анемари Сореску Маринковић

О ЈЕЗИКУ И ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ

(О књизи Славољуба Гацовића *Од њовлашених Срба до влашкој језика*)116**ЛЕТОПИС БИБЛИОТЕКЕ**119**БЕЛЕШКА****Драган Стојменовић**

„РАД И ГРАД”125

УПУТСТВО АУТОРИМА127

Живот библиотеке

Ана Јанковић, Народна библиотека Бор

Први фестивал библиобуса у Србији Представљамо вам нашу покретну библиотеку Кладово, од 4. до 6. октобра 2019. године

Неодољивост и чаролија библиобуса

*Када уђем у Инфобус, све ме погсећа на кућињу љуну итрачака.
Све је иако лепо, шарено и помало шашаво, да од великој узбуђења и среће
иочнем да халуцинирам и понекад ми се учини
да ми се нека књига смеје и говори: „Узми мене, узми мене!”¹*

Поводом стогодишњице рођења Вилијама Голдинга, издавачка кућа „Faber and Faber” из Лондона 2011. године објавила је роман Господар мува. Увод² је потписао Стивен Кинг и између осталог написао како је, као дечак, открио Голдингов роман који је касније, према сопственом казивању, знатно утицао на његово књижевно дело. Описујући своје дечачке дане у градићу Дараму, записао је и ово: „Тамо није било библиотеке, али је у раним шездесетим, библиотека долазила до нас”, тако се Стивен Кинг сећа бучног зеленог комбија као неког чуда које се руши по улицама, на коме је златним словима писало „State of Maine Bookmobile” и библиотечарке-возача, која му је, док је неодлучан пребирао по полицама, кришом препоручила Господара мува, пошто је књига стајала на полици у одељку за одрасле. Све што је уследило јесте књижевна историја, чији је део и чињеница да је будући велики писац ову књигу позајмио и први пут прочитао управо у – библиобусу.

Наравно да неће сви корисници библиотеке нити сви читаоци постати велики писци попут Стивена Кинга, боље рећи – огромна већина неће, али треба увек имати на уму колико су књиге и читање, а самим тим и библиотеке у свим њиховим појавним облицима, важне за учење и интелектуални, образовни и културни развој сваког појединца. И да сваки појединац

¹ Изјава корисника, сајт Инфобус: мобилна библиотека Пријепље, <http://www.infobus.rs/srp/tdoc/?conid=4> (преузето 20. 4. 2020).
² Доступно на: <https://archive.is/20120724150512/http://lordofthefliescover.com/about-book/stephen-king-foreword/> (преузето 15. 4. 2020).

на то има право, из чега проистиче и право да има библиотеку у месту у којем живи и да буде њен члан уколико то жели. То му гарантују бројни и домаћи и међународни документи.

Политика једнаких могућности

Али, да ли је у Србији заиста тако? Опсежна анализа Матичног одељења Народне библиотеке Србије „Мрежа јавних библиотека Србије у периоду од 2000. до 2013. године”³ Владимира Шекуларца, показала је да на крају 2013. године 27% грађана у Централној Србији нема библиотеку нити библиотечки огранак у месту у којем живи, док је, захваљујући доброј покривености мрежом јавних библиотека у Војводини тај проценат на територији Србије нешто мањи – 20 процената оних који немају могућност да користе услуге библиотеке.

Средином фебруара ове године, на седници Владе Србије, усвојена је „Стратегија развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године са Акционим планом”⁴, која у овом тренутку чека и потврду народних посланика у Скупштини Републике Србије. Овај важни документ пропaгира позната начела развоја културе и културне политике, која су већ утемељена у Уставу Републике Србије, бројним међународним уговорима, споразумима и конвенцијама, које је потписала Република Србија, али и у Закону о култури⁵ и другим домаћим важним документима, попут Закона о библиотечно-информационој делатности⁶. Оно што јесте заиста важно, а што је наведено у смислу начела културне политике и приоритета културног развоја, као и визије жељеног стања коме се тежи јесте то да култура буде широко доступна свима, у хармоничном развоју сваког појединца и задовољењу културних потреба свих грађана Србије, без обзира на различитости. Општи циљ Стратегије развоја културе Републике Србије јесте унапређење улоге културе у животу грађана, а посебни циљеви су, између осталог, развој продукције, културних потреба и равноправно учешће грађана у културном животу, што подразумева бригу о томе да културни садржаји буду доступни свим грађанима Србије, чиме се подстиче улога културе у развоју друштва.

Закони и подзаконска акта, смернице, стратегије, манифести и сл. – јесу основ за деловање у свим доменима јавне политике, па тако и културне. Ипак, како је у самој Стратегији наведено, у Републици Србији постоје велике разлике у доступности културних садржаја, поготово грађанима у унутрашњости државе, ван великих градова и саобраћајница, због несразмере у развијености културне, али и технолошке инфраструктуре, изостанка стратешког приступа културним делатностима на локалном нивоу, због проблема у просторној и техничкој опремљености објеката културе у локалним срединама и како се посебно наглашава – због недовољног обима културних садржаја за децу и младе иако је одговорност државе у културној по-

³ Доступно на: https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=4094 (преузето 15. 4. 2020).

⁴ Доступно на: <http://www.kultura.gov.rs> (преузето 9. 3. 2020).

⁵ Доступно на: <http://www.http://www.kultura.gov.rs/cyr/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture> (преузето 16. 4. 2020).

⁶ Исто.

литици која је усмерена на децу и младе веома велика. У Стратегији пише да су „деца и млади најзначајнији сегмент у развоју културних потреба, јер они су не само посетиоци догађаја, већ и будућа публика, али и ствараоци у култури”.⁷

Један од најважнијих принципа културне политике јесте дефинисање мера које ће омогућити да сви грађани равноправно и без ограничења учествују у културном животу, независно од географских, материјалних, социјалних и других препрека.

Када је реч о јавним библиотекама и њиховим услугама за све припаднике заједнице у којој је библиотека основана, „без обзира на расу, националност, старосно доба, пол, веру, језик, инвалидност, економски и радни статус и образовни ниво”⁸, законска регулатива јесте важна као оквир и „крив” за обављање културне делатности и усмеравање улоге самих библиотека у процесу развоја и демократизације друштва.

Већ је речено да у Србији 20 процената становништва нема библиотеку у месту у којем станује и доступне библиотечке услуге (реч је о просеку, наравно, а по општинама тај број је много већи).

У четири града у Србији – Кладову, Алексинцу, Крушевцу и Пријепољу – покретне библиотечке службе годинама посећују удаљена насеља у својим општинама, у којима не постоји стационарни огранак, а саобраћајна инфраструктура не погодује чешћем долажењу у градску библиотеку, чиме су деца, као претежни корисници, у овим местима добила знатно већу могућност да користе одређене библиотечке услуге попут својих вршњака у већим градовима. Услуге библиобуса за сада су једино доступне у овим деловима Србије, што не значи да их није потребно организовати и развијати много шире, јер потенцијални корисници и њихова потреба за овом врстом библиотечких услуга сигурно постоје и у другим малим местима у Србији.

Оно што не постоји тренутно јесте пропис којим се уређује рад покретне библиотеке. У Закону о библиотечко-информационој делатности нема ни речи о покретним библиотекама, док се у Правилнику о националним стандардима за обављање библиотечко-информационе делатности⁹, спомиње могућност постојања покретног огранка (поред стационарног) у местима са више од 1.000 становника.

Међутим, историјат настајања националних стандарда показује да је добре воље било. Пре мало више од деценије, Радна група коју су чинили библиотечки стручњаци, добила је задатак од Управног одбора Библиотекарског друштва Србије да припреми текст Предлога стандарда за јавне библиотеке у Србији, који је, између осталих услова неопходних за рад јавних библиотека (према Закону о библиотечкој делатности из 1994. године), садржао и детаљне стандарде за покретне библиотеке (према IFLA-иним Смерницама за мобилне библиотеке – Mobile

⁷ Доступно на: <http://www.kultura.gov.rs> (преузето 9. 3. 2020).

⁸ IFLA/UNESCO Смернице за развој јавних библиотека (Београд: Народна библиотека Србије, Библиотека града Београда, 2005), 9.

⁹ Доступно на: <http://www.kultura.gov.rs/csr/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture> (преузето 16. 4. 2020).

¹⁰ Доступно на: <https://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/professional-report/123.pdf> (преузето 26. 2. 2020).

¹¹ Доступно на: http://www.gbns.rs/images/zakoni/standardi_zajavne_biblioteke.pdf (преузето 26. 2. 2020).

¹² Сабина Ђуркић, „Откуп књига у малим библиотекама: у раскораку са потребама корисника”, *Библиотекар LXI*, бр. 2 (2019): 35–46, доступно и на: <https://bds.rs/wp-content/uploads/2019/12/bibliotekar-2019-61-2-3.pdf> (преузето 16. 4. 2020).

Library Guidelines¹⁰). Овај су текст усвојили управни одбори Библиотекарског друштва Србије, Библиотеке Матице Српске и Народне библиотеке Србије, као и Заједнице матичних библиотека Србије – али без Стандарда за покретне библиотеке. Остало је само поглавље 2.3.2 Покретни библиотечки огранак, у коме су назначене основне информације о појму покретна библиотека, тј. библиобус, као и захтев да јавна библиотека која има покретну библиотеку треба да обезбеди и потребне услове за њен рад.¹¹

Независно од потпуно необавезујуће природе постојећих библиотечких стандарда, у то време у Србији (званично) раде две покретне библиотеке: библиобус у Пријепољу (2003) и библиокомби у Алексинцу (2008). Делатност и успешна пракса ових двеју библиотека „на точковима” изгледа нису били довољни да се у домаћим библиотечким документима пропишу стандарди за покретне библиотеке, па макар они за осниваче библиотека – локалне самоуправе – били обавезујући колико и све остало.

У јуну 2011. године у Јагодини је, на петом годишњем стручно-научном скупу Заједнице матичних библиотека Србије „Библионет”, на тему „Недосегнути корисници”, представљен и награђен пројекат „Инфобус” Библиотеке „Вук Караџић” у Пријепољу. То је била прилика и да се окупе све три мобилне библиотеке (2010. године и библиотека у Кладову успоставља библиобусну службу), које су до тада функционисале, и представе свој (у Србији) пионирски рад у развоју библиотечких мобилних служби у Србији.

Стручни скуп у Јагодини покренуо је боље дане за малобројне библиобусе у Србији, не само зато што се стручној јавности, али и широј путем медија, скренула пажња на њихово постојање и рад, већ пре свега зато што је од те године, захваљујући Народној библиотеци Србије, установљена пракса да се преко откупа Министарства културе за јавне библиотеке, посебно набавља књижна грађа за библиобусе и то 50% од укупне вредности која је предвиђена за библиотеку чији је библиобус огранак. Ова је пракса, нажалост, последњих година укинута, па деца, као претежни корисници 4 библиобуса у Србији, од државе не добијају адекватну литературу за читање, образовање и лично напредовање.¹²

Фестивал библиобуса

У појединим суседним државама библиобусне службе су много развијеније и са значајно дужим стажом. Покретни библиотекама придаје се знатно већа пажња, рад ових служби развија се континуирано, регулисан је законом, и има стабилније финансирање. Возни парк и књижни фондови се обнављају и уводе се нове услуге за кориснике не само у селима и удаљеним местима без стационарног огранка, већ и за кориснике који припадају посебним група-

ма – налазе се у болницама, затворима, домовима за стара лица, или су особе са посебним потребама или инвалидитетом итд. Неколико година уназад одржавају се фестивали библиобуса у различитим градовима у државама из ближег окружења (Словенија, Хрватска, Мађарска), када се окупљају библиобуси и организују конференције, предавања, округли столови и постер-презентације – као добра прилика да библиотекарски у региону размене искуства у раду, сумирају резултате својих библиобусних служби, упореде се са суседима. Последњих година, редовни учесници ових окупљања су и библиотеке из Србије, (оне) које имају организован рад библиобусних служби, а прошле године, ова по свему јединствена међународна манифестација, посвећена представљању и унапређивању покретних библиотека, први пут је одржана и у Србији, у Кладову, од 4. до 6. октобра и окупила библиотекарске из Хрватске, Словеније, Мађарске, Холандије, Румуније, Бугарске и Србије. Први фестивал библиобуса у Србији финансијски су помогли Министарство културе и информисања Републике Србије, Општина Кладово и бројни пријатељи културе и библиотеке у Кладову.

Уз богат културно-уметнички програм, у присуству гостију из Србије и иностранства, бројних грађана Кладова и медија, Фестивал библиобуса свечано је отворен на платоу поред Библиотеке „Центар за културу”, где су биле изложене (паркиране) 4 покретне библиотеке – из Крушевца, Алексинца, Кладова и Винковаца; њихова врата била су отворена током првог дана Фестивала, па су грађани Кладова и њихови гости могли да уђу и да их разледају, разговарају са библиотекарима о књигама и о томе како библиобус функционише, чуло се много анегдота и занимљивих ситуација са свакодневних путовања по уским и вијугавим сеоским друмовима. Библиотекарски ових покретних библиотека спремно су одговарали на бројна питања, нарочито она која су постављала деца којој је библиобус права атракција.

За стручну библиотечарску јавност потом је, у конференцијској сали хотела „Ђердап”, одржана конференција на тему „Представљамо вам нашу покретну библиотеку”. Учеснике конференције поздравили су Мирјана Гавриловић, заменик председника Скупштине Општине Кладово, Жаклина Николић, директор Библиотеке „Центар за културу” у Кладову и видео-поруком аташе за сарадњу Амбасаде Републике Француске Бертран Мије (Bertrand Millet). Видео-поздрав испред свог библиобуса послале су и колеге из румунске Регионалне библиотеке „Октавијан Гога” из Клаужа, који су били најављени као учесници, али су у последњем тренутку одустали.

Модератори конференције биле су Весна Тешовић, директор Народне библиотеке Бор и Жаклина Николић, директор Библиотеке „Центар за културу” Кладово.

О својим искуствима у раду библиобусних служби говорили су представници градова и библиотека из различитих земаља, па су, између осталог, говорили о активностима, програми-

ма, пројектима, корисничкој популацији, основним карактеристикама возила, проблемима са којима се суочавају и како их решавају, о начинима коришћења нових технологија и, што су сви нагласили као важно, а можда чак и као закључак читавог скупа – могућностима сарадње на регионалном нивоу ради размене искустава и унапређења делатности.

Конференцију је пратила и изложба постера о покретним библиотекама у Хрватској, чији је аутор Љиљана Чрњар, руководилац Жупанијске матичне службе Градске књижнице Ријека.

У својој поздравној речи, у име организатора фестивала и конференције Библиотеке „Центар за културу“, Жаклина Николић је представила укратко рад кладовског библиобуса. Након дугогодишње сарадње у области интеркултурног дијалога, Центар за културу Кладово (данас: Библиотека „Центар за културу“) од француске покрајине Вандеје добио је изузетно вредну донацију: библиобус – савремену мобилну библиотеку, преуређени камион са полицама за књиге и другу грађу, које се превозе до удаљених корисника. Од септембра 2010. године, у кладовској општини библиобус организовано обилази 12 насеља без стационарног огранка. Број чланова библиотеке увећан је за половину у односу на то колико их је било пре библиобуса, а корисници су претежно деца школског узраста. Услуге библиобуса су бесплатне. Од тада, библиотека у Кладову ради не само на томе да буде доступна што већем броју корисника и да развија културу читања и стварања читалачких навика и код удаљених корисника, већ остварује и сарадњу и размењује искуства са колегама из градова који већ имају развијену мрежу и методологију рада библиобусне службе у Србији, али и у региону (Копривница и Марибор).¹³

Према утврђеном редоследу излагања, библиобусну службу у округу Баранија у Мађарској представио је Тамаш Мислер (Tamás Mészler), директор библиотеке у Печују, граду који годинама организује и учествује на међународним фестивалима и стручним скуповима посвећеним покретним библиотекама. Говорећи о округу Баранија и организацији библиобусне службе, истакао је да су библиобуси веома значајни за бројна насеља са мање од 500 становника и да њих, као и остала насеља која немају своју стационарну библиотеку, укупно 67 – обилазе 2 библиобуса са преко 6.000 докумената у различитим форматима, 6 рачунара, интернетом и другим бројним садржајима, што представља значајну прилику да се помогне људима који живе далеко од центара где је културни живот развијен и допринесе образовању и деце и одраслих.

Гошћа из Холандије, Антоанет ван Зантен (Antoinette van Zanten), руководилац регионалног центра за планирање и развој библиотека у покрајини Зеланд, говорила је о развоју библиотечких услуга, образовања и писмености у оквиру њиховог иновативног пројекта „Колумбус“ (ColumBus), који се од 2011. године примењује као „додатак“ основним библиотеч-

¹³ Жаклина Николић, „Библиобусом до сваког читаоца“, Бележница 13, бр. 23 (2011): 47–48, доступно и на: <http://www.biblioteka-bor.org.rs/wp-content/uploads/2016/04/beleznica-23.pdf> (преузето 16. 4. 2020).

ким услугама које становници удаљених места (и изолованих места – Холандија има и велики број острва и канала и ту живи око 400.000 становника) добијају у покретним библиотекама. Библиобус је, у ствари, осим што је библиотека, истовремено и мобилни образовни и медијски центар за децу школског узраста, где се одвијају различите активности фокусиране не само на промоцију читања, већ се ту одржавају и бројна тематска предавања из различитих области друштвених и природних наука, информатичка обука и подизање медијске свести, нарочито у смислу утицаја и изазова медија и њиховог сигурног коришћења, а делотворност оваквог програма потврђена је dobrим резултатима – деца више читају, а мање гледају телевизију.

Прва два излагања била су добра за поређење са домаћом праксом. Нажалост, у односу на суседе – Мађаре, Хрвате, па и Словенце условно речено (ако их посматрамо као бившу југословенску републику), а даље, о Холандији, Немачкој, Француској и другим државама Западне Европе (од који неке имају и по пар стотина библиобуса) да и не говоримо, Србија нема организовану библиобусну службу на нивоу државе. Четири библиобуса који су покретни граници библиотека у Кладову, Алексинцу, Пријеполу и Крушевцу, функционишу у тешким условима (са изузетком Пријепоља које је у нешто повољнијем положају) и само захваљујући ентузијазму запослених и управе ових библиотека, али и (скромној) помоћи коју им пружају њихови градови и малобројни донатори, они долазе до удаљених корисника.

Рад „Инфобуса”, покретне библиотеке – библиобуса из Пријепоља, представила је Садија Хоџић, директор библиотеке „Вук Караџић”. Због велике територијалне разуђености општине, становници брдско-планинских села и насеља од којих су нека на великој надморској висини, нису могли да користе услуге своје општинске библиотеке. Они су чинили више од 60% укупне популације. За њих је 2003. године покренут „Инфобус”, заједнички пројекат пријеполске библиотеке и Народне библиотеке Србије, који су финансирали бројни домаћи и инострани партнери, фондови за отворено друштво Будимпеште и Београда, канадска Интернационална агенција за развој и Министарство културе Републике Србије. Као прва (званична) покретна библиотека у Србији, пријеполски библиобус већ 17 година обилази 17 приградских и сеоских насеља. Данас је ИнфоБус партнер многим владиним и невладиним организацијама у селима, организују се културно-уметнички програми, затим бројне активности усмерене на читање, образовање и медијско и дигитално описмењавање заинтересованих без обзира на године, едукативни програми за основце и средњошколце, курсеви страних језика и још много тога. Данас, пријеполска локална самоуправа у потпуности финансира рад и одржавање библиобуса.

Борислава Борисова је представила кратко, али веома богато и занимљиво искуство у раду библиобуса Градске библиотеке у Софији, који пружа библиотечке услуге корисницима по-

следње три године. Реч је о адаптираном теретном комби-возилу са полицама за књиге; фонд броји око 3.000 књига и садржи уметничку, научну, популарну и дечју литературу.

Пројекат „Библиотека на точковима” представила је директор Народне библиотеке Крушевац мр Снежана Ненезић и истакла да пре успостављања библиобусне службе више од половине становништва овог дела Србије нису имали могућност да користе библиотечке услуге. Нажалост, у међувремену су и неки стационарни огранци затворени јер житељи тих места нису били заинтересовани за услуге библиотеке. Крушевачка библиотека је свој библиобус добила 2018. године захваљујући финансијској подршци Министарства културе и информисања, локалне самоуправе и донатора. Тиме су своје право на читање остварила претежно деца из приградских и сеоских насеља, па је и литература која се набавља намењена деци бирана тако да подстиче њихове читалачке навике и интересовања и буде надградња образовању које добијају у школи. И крушевачки библиобус је адаптирано теретно комби-возило са полицама за књиге. Обилази 22 стајалишта, има потпуно обновљени фонд од 2.400 актуелних књига. Услуге које пружа јесу позајмица књига, затим бројни културни програми, гостовања писаца, обележавања разних јубилеја и радионице. Пракса је показала да треба планирати увођење нових стајалишта.

Гошћа из Хрватске, доскорашњи директор Градске књижнице и читаонице Винковци, проф. Емилија Пезер, веома је надахнуто и занимљиво говорила о богатом и дугогодишњем искуству у Хрватској у оснивању библиобусних служби и међународној сарадњи са земљама у окружењу. О успостављању библиобусне службе Вуковарско-сремске жупаније као организационе јединице Градске књижнице и читаонице Винковци, као и о практичном раду на терену, говорили су књижничар Радивоје Микић и возач библиобуса Хрвоје Рајковић и представили пројекат „Књига на Вашем прагу”. Корисници библиобуса су претежно деца и њима је на располагању преко 14.000 књига из различитих области; библиобус обилази 51 стајалиште и осим (аутоматизоване) позајмице библиотечке грађе, организује и различите културне програме, сусрете са писцима, радионице, играонице, причаонице, разна такмичења и квизове, изложбе, приказују се филмови, па чак и позоришне представе. Ова путујућа библиотека, „чудни жути аутобус са натписом Библиобус”, чест је и радо виђен гост не само на путевима у Вуковарско-сремској жупанији, већ и на бројним фестивалима и сусретима библиобусних служби.

Под слоганом „Наши путеви су спона међу људима” раде путујуће библиотеке у Словенији. О томе је говорила књижничар Мариборске путујуће књижнице Ксенија Трс. Словенија тренутно има 12 библиобусних служби у исто толико градова и толико нових возила – покретних

библиотека (путујуће књижнице). Примера ради, Марибор је 4 пута променио возило: прво је саобраћало од 1974. до 1985. године, друго од 1987. до 1998, треће од 1998. до 2015, када је набављено ново, савремено возило које се и данас користи. Поседује 11.800 јединица библиотечке грађе, 2 рачунара, интернет, дизалицу за приступ инвалида библиобусу и посебан агрегат. Мариборски библиобус обилази 45 стајалишта, а чланови су готово подједнако и деца и одрасли, па је и грађа заступљена у складу са тиме. Библиобус сарађује са школским библиотекама у заједничким програмима.

Библиотека „Вук Караџић” у Алексинцу има скромно путничко комби-возило, без полица, са кутијама пуним књига, али зато има чак 40 стајалишта која, без обзира на временске услове и често неасфалтиране путеве, редовно обилази од 2008. године, и потпуну „покривеност” становништва општине у смислу доступности библиотечких услуга. Лепоту (права реч) свог рада показали су у кратком филму „Пут књиге”, а на тему „Библиобус – пут до свакога”, а о специфичностима и успешности рада ове библиобусне службе, говорио је Војкан Поповић, директор алексиначке библиотеке. Недавно је стигла вест да је библиотека за пројекат „Библиобус у Алексинцу – минибус библиотека”, на конкурс за суфинансирање мера популационе политике за 2020. годину Министарства за популациону политику и демографију, добила средства за куповину новог комбија.¹⁴

Након лепе библиотечке приче о алексиначком библиокомбију који функционише захваљујући ентузијазму и алтруизму, на којима почивају и којима су подржане многе добре и корисне идеје и спроведене у праксу када је реч о библиотекама у Србији, следи излагање Даниеле Скоковић, библиотекар саветника из Народне библиотеке Пожега о покретним библиотекама у Немачкој, где је библиобусна служба веома развијена и у коју се улажу знатна новчана средства, тако да се годишње за одржавање сваког библиобуса издваја по 30.000 евра, што је за све библиобусне службе у нашем окружењу – недостижно.

У домаће, реалне оквире, учеснике скупа вратила је Ружица Станковић, библиотекар саветник Библиотеке „Глигорије Возаровић” из Сремске Митровице, која је говорила о оправданости постојања покретне библиотеке – библиобуса и њеног значаја у пружању услуга корисницима. Она је кренула од далеких 70-их година прошлог века и неких других времена када су култура, образовање и информисаност грађана били високо на лествици приоритета, па је тада, захваљујући одговорној локалној заједници која је инсистирала да се постојећом библиотечком мрежом обухвати већи број становника, формирана покретна библиотека, и средствима од чланарине коју су уплаћивале бројне радне организације купљен је комби коме је била намењена улога покретне библиотеке. Она одавно не функционише, а набавка новог

¹⁴ Доступно на: <https://www.mdpp.gov.rs/aktivnosti.php> (преузето 20. 4. 2020).

возила и опремање за пружање библиотечких услуга удаљеним корисницима – за шта постоји потреба – у овом тренутку нису оствариви.

Стручни део Првог фестивала библиобуса у Кладову „затворила” је Марија Кристина Фиру (Maria-Cristina Firu), директор Регионалне библиотеке „Јон Ђеорђе Бибицеску” (Ion Gheorghe Bibicescu) у Дробети Турну Северину у Румунији, излагањем које се разликовало од претходних, из простог разлога што ова библиотека у граду од преко 100.000 становника нема библиобус, али – жели да га има, па је тим оптимистичним освртом фестивал и завршен.

На крају, сви присутни сложили су се да је, пре свега, свима који у свом делокругу рада имају покретне библиотеке неопходна стручна едукација и да су овакви догађаји право место да се упореде и размене искуства, те да свакако треба одржати редовитост и континуитет стручног окупљања и представљања служби покретних библиотека ради унапређивања њиховог рада, али и успостављања партнерстава; осим тога, истакли су чињеницу да иза свих добрих и развијених библиобусних служби стоји велика помоћ и потпора државе. Куповина возила (камион, аутобус, комби), затим преуређење са уградњом техничких додатака потребних за обављање задатака покретне библиотеке, унутрашње уређење и опремање наменском библиотечком опремом и потребним уређајима и спољашње брендирање и осликавање – изузетно је скупо и у овом тренутку потпуно недоступно библиотекама у Србији. Овде не спадају материјални трошкови за одржавање возила, куповину делова, горива и сл., који такође нису занемарљиви. Набавка књига је у већини библиотека у Србији – такође велики проблем. Без адекватне помоћи државе и локалне самоуправе (у Хрватској је то у односу 50:50, у Словенији чак 70 посто финансира држава), организовање нових библиобусних служби у Србији неће бити могуће, а у догледно време, ако се овако настави – и број постојећих ће се смањити због дотрајалости возила.

Следећи корак, упоредо са припремањем наредног Фестивала библиобуса у Србији, треба да буде институционално решавање проблема библиотека у Србији, чија мрежа стационарних огранака не обухвата све становнике, и које у свом саставу имају покретни огранак – библиобус, а то је, како је и рекла Жаклина Николић, директор библиотеке у Кладову, приликом затварања Првог фестивала, организовање секције покретних библиотека у оквиру Библиотечарског друштва Србије, чији би први задатак био да предузме све потребне радње да се рад библиобусних служби законски уоквири и да се створе чврсти темељи и подршка за развој мреже и оснивање нових библиобусних служби тамо где су потребне, али и услови за још бољи и несметани рад библиобуса који у Србији годинама успешно раде.

Бренд града

Не треба ићи далеко, довољно је отићи у Кладово, видети њихову покретну библиотеку, разговарати са библиотекарима и грађанима, без обзира на то да ли су корисници или нису и видети да је библиобус (где год да постоји, овде смо узели у обзир само најближи пример и то одличан) својеврсни промотер локалног идентитета и специфичности, боље рећи – бренд града. То се савршено видело на Првом фестивалу библиобуса одржаном почетком октобра у Кладову. Бренд је све оно што нас разликује од других, то не мора да буде неки одређени производ, то може да буде и неки пројекат који људима мења животе – као што је то библиобус. Бренд је оно што представљамо другим људима, оно чиме задовољавамо потребе других људи и који нам због тога верују. Да би нешто постало и остало бренд, мора да испуњава очекивања оних којима се обраћамо. Привлачна фестивалска атмосфера је одлична прилика да се прикаже тај бренд града, да се види ко смо и како радимо, јесмо ли сигурни у то што радимо, јесмо ли организовани, имамо ли подршку или смо препуштени сами себи, а све за добробит локалне заједнице. Фестивал у Кладову показао је да Кладово има свој бренд и то већ десет година, да га живим одржавају библиотекари, да га поносно приказују по градовима у државама региона и да је Кладово по њему препознатљиво и да се по томе спомиње и у домаћим и иностраним медијима. То треба да имају на уму сви који одлучују о финансирању библиотеке, њеној будућности, делатности и раду. Кладово од тога може имати и много користи, а не само трошак. Па – можда за Кладовом крену и друге општине у Србији.

Владана Стојадиновић, Народна библиотека „Његош”, Књажевац

Библиографија Тодора Влајића¹

¹ Рецензент: проф. др Данијела Поповић Николић (Филозофски факултет Универзитета у Нишу).

Увод

„Библиографија Тодора Влајића” настала је након научног истраживања спроведеног 2017. године и рада на прикупљању података о животу и стваралаштву овог аутора. Тодор Влајић, родом Пречанин, најплодније је стварао и своје радове објављивао четрдесетих година 19. века. Широј читалачкој публици, међутим, Влајић и његово дело остали су готово потпуно непознати.

Тодор Влајић (Вуковар 1815/17–1881 Београд), свршени ђак једне од најстаријих и најстручнијих српских школа за образовање учитеља у Аустријском царству, Препарандије у Сомбору, крајем тридесетих година 19. века долази у Србију, где службује наредне четири деценије у многим местима – Зајечару, Ваљево, Туману, Голупцу, Гургусовцу (Књажевцу), Милановцу (Доњем), Ћуприји, Бобову код Ћуприје, Великом Селу и Гроцкој. Сељакајући се из места у место са многочланом породицом, Тодор Влајић је живот провео у беди и сиромаштву. Био је вредан, способан и образован учитељ, учен и слободоуман човек од пера, али је у неким српским варошима где је био на служби наилазио на неразумевање мештана и долазио у сукоб са варошким, судским и црквеним властима. То, међу учитељима и другим образованим светом родом „из Песарије”, у првој половини 19. века у Србији није био редак случај, јер су они углавном били неприхваћени у локалној средини и називани „швабурија” и „немачкари” (Поповић Николић 2017: 283–287; Рајковић 1979: 83).

Поред учитељског позива, Влајић се бавио и књижевношћу, пре свега прикупљањем и бележењем умотворина које је „из уста народа нашег чуо”. Записе различитих жанрова, епске песме, народне приче, басне, пословице, загонетке, културноисторијска предања, као и ауторске прилоге Влајић је објављивао у периодици свога времена, у *Јединству*, *Свешовиду*, *Даници*, *Српским новинама*. Највећи број прилога објавио је од 1843. до 1847. у листу *Подунавка*, књижевном додатку *Српских новина* (Поповић Николић 2017: 287). Године 1850, док је учитељавао у гургусовачкој вароши, Тодор Влајић сакупио је прилоге објављене у листу *Подунавка*, додао друге прикупљене записе и неколико сопствених „песничких покушаја”, и „на свет издао” своје најзначајније дело – *Србскій венацъ : од народњи србскій исторически и наравоучи-*

ишелны йрича, йесама, басна, йословица и зајонейки исйлейиень, „печатан у Књигопечатњи Књажества Србског” у Београду.

У време у ком је живео и стварао, Влајић је записе бележио како је знао и умео, без литературе на коју се могао позивати, без подршке и савета зналаца и без икакве личне користи, а као записивач народног блага показао је велику пожртвованост, „наглашене просветитељске циљеве и родољубље” (Самарџија 2017: 310). У предговору *Српској венца*, Влајић указује на неопходност бележења народног усменог стваралаштва, јер је оно, услед непостојања књижевних и просветних институција, остало „у гробу незнања”. По Влајићу, усмене творевине имају велики значај за српски народ као „доказанија о својој старини”, оне су „преважна част Српске наше народне Повестнице” и „наше народне старе књижевности Србске” (Влајић 1850: I–III).

Упркос томе што је поједине народне умотворине спасао из „гроба незнања”, Влајићево „малено, по свему необично дело” било је „незапажено и у свом времену и касније” (Самарџија 2017: 310). Као и многе сличне публикације и грађа прикупљана на другим теренима широм Србије у другој половини 19. века, значајна и за обликовање свести о националном идентитету, Влајићева збирка остала је запостављена, пре свега услед доминације дела Вука Караџића (Поповић Николић 2018).

Како би се грађа о овом вредном сакупљачу народног стваралаштва и о његовом невеликом али значајном делу очувала, проучила и „читајућем свету приопштила”, након опсежног истраживања проф. др Данијеле Поповић Николић, проф. Александра Костадиновића, проф. др Снежане Самарџије и Владане Стојадиновић, Народна библиотека „Његош” објавила је 2017. научну публикацију *„Српски венац” Тодора Влајића*.² Осим научних радова и прилога поменутих истраживача, публикација садржи и фототипски репринт оригиналне Влајићеве збирке из 1850. године. По језичким одликама, писму и правопису, збирка припада позној славеносрпској писмености и литератури (Костадиновић 2017: 261), па су приређивачи др Поповић Николић и др Костадиновић транскрибовали текстове збирке, пренели их у савремену правописну норму и саставили потребне прилоге, те тако *Венац* учинили разумљивим савременом читаоцу. Као резултат научноистраживачког и приређивачког рада, публикација *„Српски венац” Тодора Влајића* од вишеструког је значаја за проучавање, очување и презентовање националног културноисторијског и књижевноисторијског наслеђа, народног усменог стваралаштва и старе библиотечке грађе као културног добра³.

Српски венац је из више разлога значајан и за културну историју књажевачког краја. Најпре, приређен је и објављен у време кад је његов „сочинитељ” Тодор Влајић био учитељ гургусо-

² Публикација *„Српски венац” Тодора Влајића* резултат је реализације истоименог пројекта, који је у области истраживања, проучавања, заштите и очувања старе и ретке библиотечке грађе 2017. године подржало Министарство културе и информисања Републике Србије.

³ Наслов *Српски венац Тодора Влајића* уписан је као предлог у „Регистру старе и ретке библиотечке грађе од изузетног и великог значаја”.

вачке основне школе, и то уз велику помоћ варошких власти и љубитеља књиге и књижевности. У Влајићево време, књиге су се углавном штампале „трошком народнијех прилога”, дакле, путем пренумерације која се сматра неким видом колективног меценства. За Влајићеву збирку из Гургусовачког округа предуписници су се јавили за 89 књига. Штампаче збирке помогао је пре свега срески начелник Трифун Ђорђевић, коме је Влајић, као „отличном љубитељу просвете рода свога”, посветио „ово своје мало делце”. Ђорђевић је тако у историји забележен као први мецена за једно књижевно дело у књажевачком крају, па и у Тимочкој Крајини. Назад, Влајић је у ову збирку унео и неколико „самопроизводних оригиналних предмета”, па се *Српски венац* сматра не само првим приређеним, већ и првим ауторским књижевним делом са књажевачког простора (Стојадиновић 2017: 329, 342–344).

Селективна персонална библиографија Тодора Влајића садржи податке о литератури и грађи прикупљеној током научног истраживања аутора прилога заступљених у публикацији „*Српски венац*” Тодора Влајића из 2017, посебно проф. др Данијеле Поповић Николић. Има 86 библиографских јединица, систематизованих у два поглавља – „Дела и радови Тодора Влајића” и „Прилози о Тодору Влајићу и *Српском венцу*”.

Прво поглавље састоји се од 52 библиографске јединице, обухвата публикована дела и радове Тодора Влајића и према врсти грађе подељено је на две целине – „Монографске публикације” и „Прилози у монографским и серијским публикацијама”. Библиографске јединице у оквиру сваке целине распоређене су по хронолошком принципу. У целини „Монографске публикације” дат је библиографски опис Влајићевог *Српског венца*, издања из 1850. и 2017. године. Целина „Прилози у монографским и серијским публикацијама” садржи 51 јединицу са библиографским описом радова које је Тодор Влајић објављивао у периоду од 1843. до 1872. у листовима *Подунавка* (41 јединица), *Српске новине* (3 јединице) и *Јединство* (2 јединице), као и радова објављених у новије време, у *Даници* 2001 (1 јединица) и публикацији *Народне умотворине у српској периодици до 1864* (4 јединице).

Друго поглавље, „Прилози о Тодору Влајићу и „Српском венцу”, има 35 библиографских јединица, систематизованих у четири целине. У оквиру сваке целине библиографске јединице распоређене су по азбучном, тј. алфаветском принципу. „Прилози у монографским и серијским публикацијама” јесте целина од 14 јединица са библиографским описом саставних делова монографских публикација и прилога у серијским публикацијама, чији су се аутори бавили тумачењем Влајићевог књижевног опуса. У целини „Краћи прилози у монографским и серијским публикацијама” дати су библиографски описи 6 прилога који се односе на биографију и/или стваралаштво Тодора Влајића. Целина „Монографске и серијске публикације

са подацима о Тодору Влајићу” садржи 6 библиографских јединица са описом публикација или саставних делова публикација које могу бити од користи истраживачима Влајићеве биографије.⁴ У целини „Електронски извори”, која има 4 јединице, библиографски су обрађени значајнији прилози настали након објављивања научне публикације „Српски венац” Тодора Влајића 2017, у циљу промовисања публикације, као и живота и стваралаштва Тодора Влајића.

Све библиографске јединице које су предмет ове биографије на српском су језику, а опис сваке јединице дат је на писму на коме је она објављена. Наслови радова и публикација из периода од 1843. до 1852. наведени су ћиричним писмом, старом, преддуковском грађијом.

За библиографски опис јединица грађе коришћени су стандарди: ISBD(G) – *Општи међународни стандардни библиографски опис*, ISBD(M) – *Међународни стандардни библиографски опис монографских публикација*, ISBD(CR) – *Међународни стандардни библиографски опис серијских публикација и других континуираних извора* и ISBD(ER) – *Међународни стандардни библиографски опис електронских извора*.

Опис библиографских јединица рађен је *de visu*, на основу штампаних публикација или дигиталних копија публикација, доступних у оквиру дигиталних збирки Библиотеке Матице српске у Новом Саду, Народне библиотеке Србије и Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у Београду и Народне библиотеке „Његош” у Књажевцу. У библиографски опис појединих јединица, код којих је било неопходно дати додатно објашњење или навести извор грађе, унете су посебне напомене.

Библиографију прати шест регистара, састављених ради боље прегледности грађе – „Регистар наслова монографских публикација”, „Регистар наслова серијских публикација”, „Регистар имена аутора”, „Регистар неразрешених иницијала”, „Регистар интернет извора” и „Хронолошки регистар”. Појмови наведени у регистрима распоређени су по азбучном, тј. алфаветском принципу.

Циљ ове библиографије јесте да пружи увид у обим и садржај књижевног дела Тодора Влајића. У њој су дати библиографски описи свих прилога овог аутора или прилога о његовој биографији и његовом делу до којих се дошло током научног истраживања 2017. и презентовања резултата истраживања у годинама које су уследиле. „Библиографија Тодора Влајића” намењена је пре свега истраживачима различитих научних области, ради свеобухватнијег и потпунијег проучавања његовог књижевног опуса. Свако даље истраживање и допуна персоналне библиографије Тодора Влајића новим јединицама употпуниће сазнања и помоћи упознавању научне и шире јавности са постојањем и стваралаштвом овог заборављеног аутора.

⁴ Приликом библиографске обраде нису узети у обзир подаци о службовању Тодора Влајића објављени у годишњацима *Календар са шемајизмом Књажевства Србије* (1853–1877) и краћи прилог у *Просветном гласнику* бр. 19/20 из 1881, који даје обавештење о Влајићевом смрти. О овој грађи видети рад: Д. Поповић Николић, „За сад стоји у неизвјесности: службовања и жртвовања Тодора Влајића”, у: Т. Влајић, *Српски венац*, 283–309 (Књажевац: Народна библиотека „Његош”, 2017).

ЛИТЕРАТУРА

- Влајић, Тодор. Предговор у *Србскій венацъ : од народньи србскій истїорически и наравоучиїелны прича, ꙗсама, басна, ꙗсловица и заїонейки исїлейиень*, I–III. Београд: [б. и.], 1850.
- Костадиновић, Александар. „Опште приређивачке напомене” У „*Срїски венацъ*” Тодора Влајића, 261–267. Књажевац: Народна библиотека „Његош”, 2017.
- Поповић Николић, Данијела. „За садъ стои у неизвѣсности: службовања и жртована Тодора Влајића”. У „*Срїски венацъ*” Тодора Влајића, 283–309. Књажевац: Народна библиотека „Његош”, 2017.
- Поповић Николић, Данијела. У „*Срїски венацъ*” Тодора Влајића, Владана Стојадиновић: [документарни филм]. Књажевац: Народна библиотека „Његош”; East Star Group, 2018.
- Рајковић, Љубиша. „Најстарија збирка народних умотворина из Тимочке крајине”. *Развиїак* 3, (1979): 83–88.
- Самарџија, Снежана. „Историческе и наравоучителне приче Тодора Влајића”. У „*Срїски венацъ*” Тодора Влајића, 310–328. Књажевац: Народна библиотека „Његош”, 2017.
- Стојадиновић, Владана. „Гургусовац из времена *Срїскої венацъ*”. У „*Срїски венацъ*” Тодора Влајића, 329–352. Књажевац: Народна библиотека „Његош”, 2017.

Дела и радови Тодора Влајића

Монографске публикације

1850

1. Србскій венацъ : од народньи србскій исторически и наравоучителны прича, песама, басна, пословица и загонетки исплетень. Часть 1 / сочинѣнь Тодоромъ Влаићемъ, учителѣмъ. – Београд : [б. и.], 1850 (Београд : Књигопечатња Княжества Србскогъ). – [6], III, 116, [16], [1] стр. ; 22 см

С а д р ж а ј а: Благородному Господину Трифуну Ђорђевићу / Тодор Влајић ([3–6]; Предговоръ / Тодор Влајић (I – III); Народнѣ србске и наравоучителне приче (1–62); Монастыр Раваница (1–9), Поречъ, а после Милановацъ, и нѣгова опасностъ између Ђердапа (9–15), Рођенѣ Милоша Обића (15–18), Постанѣ монастыра Тумана (18–23), Звиждъ (23–25), О постаню града Голубца (25–31), Постанѣ монастыра Горняка (31–35), Постанакъ Ђестређола (остречког Езера) (36–40), Постанѣ винограда (40–42), Постояна верностъ жене : (прича се одънашегъ народа србскогъ истинитый до-

гађај) (43–52), Слађство праведногъ и неправедногъ живаљња човечегъ : (као истинитый догађај прича се одънашегъ народа србскога) (52–62); Народне србске историческе пѣсме (62–74): Полазак Кралѣвића Марка къ цркви Грачаницы (62–65); Полазак младогъ Обилића на бойно Косово (65–66), Женидба Тодора одъ Сталаћа (66–71), Бой Срба са Турцима на Новомъ-Пазару и Делиграду (71–74); Народне србске басне (75–86): Човекъ, зла жена и ђаво (75–79), Вла и медведъ (79–82), Рыбаръ и лисица (83–84), Лисица и курыкъ (85–86); Народне србске пословице (86–90); Народне србске загонетке (90–96); Зашто е на Србскомъ грбу крстъ, и око нѣга она четири оцыла? (96–97); Просто–народно правдослоено питањъ (97–98); Любовь Створителю света (99–101); Пролеће (102–104); Песма Тополи у Срби (104–108); Спѣвъ : (на похвалу преотличногъ юначства Господина ђенерала Стеве Книћанина, кое е срећно показао год. 1848 у Войводству Срби, жертвовавши себе за родъсвой премиальй) (108–109); Србскій юнак (105–112); Мудра и наравоучителна изречения (112–116); Г. Г. Предуписницы ([117–131]); Примѣчаніе ([132]). (Брош.)

*Доступно на: <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-192/1>.

2017

2. Српски венац / Тодор Влајић ; [приредили Данијела Поповић Николић и Александар Костадиновић]. – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2017 (Београд : Донатграф ; Ниш : Атлантис). – 398 стр. ; 14 см + 23 см [30] стр. фототипије Прилога из „Подунавке” – (Едиција Завештање ; књ. 9)

Тираж 800. –Напомене и библиографске референце уз текст. – Фототипско изд. из 1850.

С а д р ж а ј : „Српски венац” Тодора Влајића: Србскій венацъ од народньисрбскій исторически и наравоучителны прича, песама, басна, пословица и загонетки исплетень, сочинѣнь Тодоромъ Влаићемъ, учителямъ / Тодор Влајић (7–149); Српски венац од народњи српски исторически наравоучителни прича, песама, басна, пословица и загонетки исплетен, сочинѣн Тодоромъ Влајићемъ, учителемъ / Тодор Влајић [приредили Александар Костадиновић и Данијела Поповић Николић] (151–260); Опште приређивачке напомене / Александар Костадиновић (261–267); Посебне напомене / Александар Костадиновић (268–273); Речник маѣе познатих речи, појмова и из-

раза / Александар Костадиновић (274–280); О „Српском венцу” Тодора Влајића: За садъстои у неизвѣсности: службовања и жртвовања Тодора Влајића / Данијела Поповић Николић (283–309); Историческе и наравоучтелне приче Тодора Влајића / Снежана Самарџија (310–328); Гургусовац из времена „Српског венца” / Владана Стојадиновић (329–352); Прилози: Прилози Тодора Влајића у листу „Подунавка” (355–384); Прилози Тодора Влајића у листовима „Српске новине” и „Јединство” (385–386); Прилози из архивске грађе (387–394); О овом издању „Српског венца” Тодора Влајића / Владана Стојадиновић (395–398).

(Картон)

*Доступно на: <http://digitalnazbirka.biblio-knjazevac.org/izdanja-biblioteke/zavestanje>; https://www.academia.edu/37332507/Todor_Vlajic_Srpski_venac_od_narodnji_istoriceski_naravoucitelni_priča_pesama_basna_poslovica_i_zagonetki_ispleten?email_work_card=title.

Прилози у монографским и серијским публикацијама

1843

Културноисторијска предања

3. Постанѣ Тумана / саобштено одъ Тодора Влаића, учителя.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 1, бр. 12 (20. март 1843), стр. 49–50.
*Рубрика „Придатци къ србскимъ споменицима”.
4. Рођенѣ Милоша Обилића/ саобштено одъ Тодора Влаића, учителя.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 1, бр. 12 (20. март 1843), стр. 49.
*Рубрика „Придатци къ србскимъ споменицима”.
5. Описаніе града Голубца / саобштено одъ Тодора Влаића, учителя.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 1, бр. 13 (27. март 1843), стр. 53–54.
*Рубрика „Придатци къ србскимъ споменицима”.
6. Зашто се Звиждъ тако зове? / саобштено одъ Тодора Влаића, учителя.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053.⁵ – Год. 1, бр. 14 (3. април 1843), стр. 57–58.
*Рубрика „Придатци къ србскимъ споменицима”.

⁵ ISSN 2683-5053 јесте број матичне публикације *Српске новине*.

1844

Пословице

7. Народне србске пословице / сакупио Тодоръ Влаићъ, учитель.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 2, бр. 37 (9. септембар 1844), стр. 148.
8. Народне србске пословице / сакупио Тодоръ Влаићъ, учитель.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 2, бр. 41 (7. октобар 1844), стр. 164.
9. Народне србске пословице / сакупио Тодоръ Влаићъ, учитель.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 2, бр. 42 (13. октобар 1844), стр. 168.
10. Народне србске пословице / сакупио Тодоръ Влаићъ, учитель.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 2, бр. 44 (28. октобар 1844), стр. 170.
11. Народне србске пословице / сакупио Тодоръ Влаићъ, учитель.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 2, бр. 47 (18. новембар 1844), стр. 188.

Поезија

12. Любичица и ружица / Тодоръ Влаићъ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 2, бр. 51 (16. децембар 1844), стр. 201.
*Ауторска песма Тодора Влајића.

1845

Културноисторијска предања

13. Постанакъ Ђестређола (остречногъ езера) / саобштено Тодоромъ Влаићемъ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 3, бр. 23 (9. јун 1845), стр. 94–95.

Народне ејске њесме

14. Народна србска пјесма: Кралѣвићъ Марко иде къ цркви Грачаници / саобштио Тодоръ Влаићъ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 3, бр. 36 (7. септембар 1845), стр. 152.
15. Народна пјесма : Бой Срба са Турцима на Новом Пазару и Делиграду / саобштио Тодоръ Влаићъ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 3, бр. 40 (6. октобар 1845), стр. 167–168.
16. Женидба Тодора одъ Сталаћа: србска нар. Пјесма / саобштена Т. Влаићемъ.

- У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 3, бр. 43 (20. октобар 1845), стр. 175–176.
 17. Женидба Тодора одъ Сталаћа: србска нар. пјсма (конацъ) / саобштена Т. Влаићемъ.
 У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 3, бр. 44 (27. октобар 1845), стр. 180.

Пословице

18. Народне србске пословице / сакупио Тодоръ Влаићъ.
 У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 3, бр. 1 (6. јануар 1845), стр. 4.
 19. Србска народна пословица / саобштио Тодоръ Влаићъ.
 У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 3, бр. 21 (26. мај 1845), стр. 88.
 20. Народне србске пословице / саобштио Тодоръ Влаићъ.
 У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 3, бр. 22 (2. јун 1845), стр. 92.

Изреке

21. Мудра и нравоучителна изреченија / из притча извео Тодоръ Влаићъ.
 У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 3, бр. 27 (7. јул 1845), стр. 112.

Зајонейке

22. Логогрифъ / Тодоръ Влаићъ.
 У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 3, бр. 11 (17. март 1845), стр. 48.
 *Непотписано решење логогрифа: „Тане у пушке и топа: не, на, ан, ат”, у: Подунавка бр. 14, (8. април 1845), стр. 60.

Прилози

23. Зашто е на србскомъ грбу крстъ и око нѣга она четири оцила / Тодоръ Влаићъ.
 У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 3, бр. 4 (27. јануар 1845), стр. 15.
 *Влајићев одговор на питање о значењу крста и четири оцила на српском грбу, објављено под насловом „Пытанъ”, аутора Г. П., у: Подунавка бр. 3 (15. јануар 1844), стр. 12). Влајићевом одговору претходила су два текста, „Нешто о србскомъ грбу” аутора П. Ч., у: Подунавка бр. 35 (26. август 1844) стр. 139–140, и „Јоштъ нешто о србскомъ грбу” протојереја драгачевског Јанка Михаиловића у: Подунавка бр. 43 (21. октобар 1844), стр. 169–170.

1846

Народне приче

24. Постояна верност жѣне : србска народна прича / одѣ Тодора Влаића.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 10 (8. март 1846), стр. 37–40.

Изреке

25. Мудра и нравоучителна изреченія / из прича извео Тодорѣ Влаићѣ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 11 (15. март 1846), стр. 44.
26. Мудра и нравоучителна изреченія / из прича извео Тодорѣ Влаићѣ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 15 (12. април 1846), стр. 60.
27. Мудра и нравоучителна изреченія / из прича извео Тодорѣ Влаићѣ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 32 (9. август 1846), стр. 116.
28. Мудра и нравоучителна изреченія / Т. Влаићѣ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 40 (4. октобар 1846), стр. 148.

Зајонейке

29. Народна србска загонетка / саобштіо Тодорѣ Влаићѣ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 1 (4. јануар 1846), стр. 4.
*Непотписано решење загонетке објављено је под насловом „Разрѣшеніе загонетке народне у Но. 1” у: Подунавка бр. 43 (25. октобар 1846), стр. 160.
30. Народна србска загонетка / саобштіо Тодорѣ Влаићѣ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 5 (1. фебруар 1846), стр. 20.
31. Србска народна загонетка / одѣ Тодора Влаића.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 31 (2. август 1846), стр. 112.
32. Србска народна загонетка / саобштіо Тодорѣ Влаићѣ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 45 (7. новембар 1846), стр. 168.
*На ову Влајићеву загонетку објављена је „Одгонетка” Јанићија Петровића, у: Подунавка бр. 46, (15. новембар 1846), стр. 172, и „Друга одгонетка” Миленка Тимића, у: Подунавка бр. 48 (5. децембар 1846), стр. 180.
33. Примѣтба : на другу одгонетку у Подунавци Но. 48 / Тодорѣ Влаићѣ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 49 (13. децембар 1846), стр. 183.
34. Србска народна загонетка / саобштіо Тодорѣ Влаићѣ.

- У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 50 (20. децембар 1846), стр. 186.
35. Разрѣшеніе загонетке / Т. В.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 4, бр. 51 (31. децембар 1846), стр. 194.
*Односи се на загонетку штампану у: Подунавка бр. 50 (20. децембар 1846), стр. 186.

1847

Народне басне

36. Народна басна / одъ Т. Влаића.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 5, бр. 13 (28. март 1847), стр. 52.
*Рубрика „Смѣсице”; народна басна „Рибар и лисица”.
Изреке
37. Поучителна изреченія / Т. Влаићъ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 5, бр. 44 (7. новембар 1847), стр. 180.
*Рубрика „Смѣсице”.

Заіонейѣке

38. Србска народна загонетка / саобштіо Тодоръ Влаићъ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 5, бр. 4 (24. јануар 1847), стр. 16.
39. Одгонетка : (Види Подунавку Но 4) / Т. В.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 5, бр. 6 (8. [февруар] 1847), стр. 24.
*У датуму за бр. 6 стоји 8. јануар 1847, што је штампарска грешка.
40. Одгонетка : (Види Но 22 Подунавке) / Т. Влаићъ.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 5, бр. 24 (13. јун 1847), стр. 96.
*Рубрика „Смѣсице”. Влајићев одговор на загонетку коју је објавио Живан Ранковић,
у: Подунавка бр. 22 (30. мај 1847), стр. 88.
41. Србска народна загонетка / одъ Т. Влаића.
У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 5, бр. 30 (25. јул 1847), стр. 120.
*Рубрика „Смѣсице”. Одговор на Влајићеву загонетку дао је аутор потписан иницијалама В. П., у: Подунавка бр. 31 (1. август 1847), 124.

Прилози

42. Просто-народно правословно питање / одъ Т. Влаића.

У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 5, бр. 23 (6. јун 1847), стр. 92.

*Рубрика „Смѣсице”. Одговор на Влајићево питање објавио је Андрија Сокољанин, у: Подунавка бр. 26 (27. јун 1847), стр. 104.

Поезија

43. Желя за плавојком / Т. Влаић.

У: Подунавка. – ISSN 2683-5053. – Год. 5, бр. 40 (10. октобар 1847), стр. 162.

*Ауторска песма Тодора Влајића.

1850

Ојаси

44. [На књигу мою „Србскій венацъ”...] / Тодоръ Влаић, учитель у Гургусовцу.

У: Српске новине. – ISSN 2683-5053. – Год. 17, бр. 58 (18. мај 1850), стр. 220.

*Позив претплатницима за „Српски венацъ”.

45. [На књигу мою „Србскій венацъ”...] / Тодоръ Влаић, учитель у Гургусовцу.

У: Српске новине. – ISSN 2683-5053. – Год. 17, бр. 59 (20. мај 1850), стр. 224.

*Позив претплатницима за „Српски венацъ”.

1851

Прилози

46. [У Гургусовцу, 16. Септембра...] / Т. В.

У: Српске новине. – ISSN 2683-5053. – Год. 18, бр. 109 (25. септембар 1851), стр. 415–416.

*О стању и напретку гургусовачке вароши.

1872

Прилози

47. [Вршка чука] / Т. В.

У: Јединство. – Год. 4, бр. 187 (3. јул 1872), стр. 2.

*Рубрика „Дописи Јединству”; о пребегицама из Бугарске које, бежећи од турске власти, уточиште налазе у пограничним областима Србије.

48. [Гроцка] / Т. В.
У: Јединство. – Год. 4, бр. 199 (17. август 1872), стр. 2.
*Рубрика „Дописи Јединству”; о ступању на власт кнеза Милана Обреновића.

2001

Културноисторијска предања

49. Предања о Милошу Обилићу / Тодор Влајић.
У: Даница. – ISSNо354-4974. – Год. 9 (2001), стр. 273–283.
*Варијанте предања из „Подунавке” („Рођење Милоша Обилића”, „Постање Тумана” и „Зашто се Звижда тако зове”) и „Српског венца” („Рођење Милоша Обилића”, „Постање манастира Тумана” и „Звижда”); приређивач Милорад Радевић дао је и краћу напомену о Тодору Влајићу (стр. 284).

2007

Народне ејске њесме

50. Бој Срба са Турцима на Новом Пазару и Делиграду / Тодор Влајић.
У: Народне песме у српској периодици до 1864. / [приредили] Милорад Радевић, Милодраг Матицки. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за књижевност и уметност, 2007. – Стр. 128–131.
*Варијанта из „Подунавке”.
51. Женидба Тодора од Сталаћа / Тодор Влајић.
У: Народне песме у српској периодици до 1864. / [приредили] Милорад Радевић, Милодраг Матицки. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за књижевност и уметност, 2007. – Стр. 133–137.
*Варијанта из „Подунавке”.
52. Краљевић Марко иде к цркви Грачаници / Тодор Влајић.
У: Народне песме у српској периодици до 1864. / [приредили] Милорад Радевић, Милодраг Матицки. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за књижевност и уметност, 2007. – Стр. 126–128.
*Варијанта из „Подунавке”.
53. Полазак младог Облачића на Косово / Тодор Влајић.

У: Народне песме у српској периодици до 1864. / [приредили] Милорад Радевић, Миодраг Матицки. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за књижевност и уметност, 2007. – Стр. 125.

*Варијанта из „Подунавке”.

Прилози о Тодору Влајићу и Српском венцу

Прилози у монографским и серијским публикацијама

54. ВОЈИНОВИЋ, Станиша
Сакупљачи народних умотворина : Тодор Влајић / Станиша Војиновић.
У: Даница. – ISSN 0354-4974. – Год. 18 (2011), стр. 273–283.
55. ЂОРИЋ, Соња
Старо дело у новом руху / Соња Ђорић.
У: Philologia Mediana. – ISSN 1821-3332. – Год. 10, бр. 10 (2018), стр. 718–721.
*Научна критика издања „Српског венца” Тодора Влајића из 2017. године.
Доступно на: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/2018/philologia-mediana-10-2018>.
56. КОСТАДИНОВИЋ, Александар
Опште приређивачке напомене / Александар Костадиновић.
У: Српски венац / Тодор Влајић. – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2017. – Стр. 261–267.
57. Посебне напомене / Александар Костадиновић.
У: Српски венац / Тодор Влајић. – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2017. – Стр. 268–273.
58. Речник мање познатих речи, појмова и израза / Александар Костадиновић.
У: Српски венац / Тодор Влајић. – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2017. – Стр. 274–280.
59. МАРКОВИЋ, Оливера
Свом роду на част : репринт „Српског венца” Тодора Влајића / Оливера Марковић.
У: Филолог. – ISSN 1986-5864. – Год. 9, бр. 18 (2018), стр. 582–589.
*Доступно на: <https://filolog.rs.ba/docs/broj18.pdf>.
60. РАЈКОВИЋ, Љубиша Кожељац
Најстарија збирка народних умотворина из Тимочке крајине / Љубиша Рајковић.
У: Развитак. – ISSN 0034-0278. – Год. 18, бр. 3 (1979), стр. 83–88.

- *У раду је објављен избор грађе из *Српског венца*: „Рођење Милоша Обилића”, „По-стање манастира Тумана”, „Полазак младог Обилића у бој на Косово”, „Човек, зла жена и ђаво” и 28 пословица.
61. ПОПОВИЋ Николић, Данијела
За садъ стои у неизвећности : службовања и жртвовања Тодора Влајића / Данијела Поповић Николић.
У: Српски венац / Тодор Влајић. – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2017. – Стр. 283–309.
62. САМАРЦИЈА, Снежана
Историческе и наравоучителне приче Тодора Влајића / Снежана Самарција.
У: Српски венац / Тодор Влајић. – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2017. – Стр. 310–328.
63. Усмена проза у „Српском венцу” Тодора Влајића / Снежана Самарција.
У: Од казивања до збирке народних прича : прилог проучавању историје народне књижевности / Снежана Самарција. – Бања Лука : Књижевна задруга, 2006. – Стр. 76–89.
64. Усмена проза у „Српском венцу” Тодора Влајића / Снежана Самарција.
У: Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. – ISSN 2406-0798. – Год. 67, бр. 67 (2002), стр. 335–345.
65. СТОЈАДИНОВИЋ, Владана
Гургусовац из времена „Српског венца” / Владана Стојадиновић.
У: Српски венац / Тодор Влајић. – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2017. – Стр. 329–352.
66. „Преважна част србске наше народне повестнице” и „наше народне старе књижевности србске” : о „Српском венцу” и његовом „сочинитељу” / Владана Стојадиновић.
У: Исток – ISSN 2335-013X. – Год. 5, бр. 16 (јануар–март 2018), стр. 203–208.
*Прештампано у: Стота књига : прилози о издањима Народне библиотеке „Његош” : 2008–2018 / Владана Стојадиновић – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2018. – Стр. 63–67. Доступно на: <http://digitalnazbirka.biblio-knjazevac.org/izdanja-biblioteke/posebna-izdanja/115-stota-knjiga>.
67. Читајућем свету да се приопшти : о овом издању „Српског венца” Тодора Влајића / Владана Стојадиновић.
У: Српски венац / Тодор Влајић. – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2017. – Стр. 395–398.

Краћи прилози у монографским и серијским публикацијама

68. ВОЈИНОВИЋ, Станиша
Влајић, Тодор (Теодор) / С. Војиновић.
У: Биографски лексикон ваљевског краја. Књ. 1, св. 3, Б-Г / [уредник Здравко Ранковић]. – Ваљево : Колубара, 1997. – Стр. 82–83.
69. ДАМЈАНОВ, Сава
Влајић, Тодор / С. Дамјанов.
У: Српски биографски речник. [Књ.] 2, В-Г / [главни уредник Чедомир Попов]. – Нови Сад : Матица српска, 2006. – Стр. 260.
70. ДУЊИЋ, Милојко
Исторична примјетба / Милојко М. Дунђић.
У: Српске новине. – ISSN 2683-5053. – Год. 19, бр. 36 (27. март 1852), стр. 131.
*О пореклу и презимену Милоша Обилића поводом предања у „Српском венцу”.
71. ПРОТИЋ, Г.
Презиме Милоша Обилића / Г. Протић.
У: Српске новине. – ISSN 2683-5053. – Год. 19, бр. 106 (16. септембар 1852), стр. 391.
*О презимену Милоша Обилића поводом предања у „Српском венцу”.
72. СТОЈАДИНОВИЋ, Бранислав
Влајић, Тодор / Бранислав Стојадиновић.
У: Књажевац у 1.000 појмова : завичајни лексикон. – Књажевац : Јавно информативно предузеће, 1999. – Стр. 32.
73. СТОЈАДИНОВИЋ, Владана
Тодор Влајић / [В.].
У: Књажевац : о завичају од А до Ш / Владана Стојадиновић, Милена Милошевић Мицић, Бојана Илијић. – Књажевац : Народна библиотека „Његош” ; Завичајни музеј, 2013. – Стр. 40.

Монографске и серијске публикације са подацима о Тодору Влајићу

74. ЖИКИЋ, Александар
Развој школства и просвете Тимочке крајине у 19. и 20. веку / Александар Жикић. – Београд : Удружење Тимочана и Крајинаца, 2006 (Београд : Графичка школа). – 199 стр. : илустр. ; 24 cm
*Подаци о Тодору Влајићу на стр. 15–16, 164, 173.

75. ИВАНОВИЋ, Дарко
Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији : (1804–1858) / Дарко Ивановић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2006 (Суботица : Минерва). – 204 стр. : илустр. ; 24 см
*Подаци о Тодору Влајићу на стр. 17, 80, 105, 116, 134–135, 159 и 167.
76. ИСАИЛОВИЋ, Марија
Основне школе у ваљевском крају : 1804–1918 / Марија Исаиловић. – Ваљево : Народни музеј, 1985 (Ваљево : Милић Ракић). – 383 стр. : илустр. ; 24 см
*Подаци о Тодору Влајићу на стр. 134–137, 169.
77. МИЛОШЕВИЋ, Жарко
Основно школство Зајечара : 1830–2003 / Жарко Милошевић, Станко Митић. – Зајечар : Историјски архив „Тимочка крајина”, 2006 (Бор : Бакар). – 283 стр. : илустр. ; 24 см
*Подаци о Тодору Влајићу на стр. 23, 34.
78. Основно школство Тимочке крајине : 1833–1850 / Жарко Милошевић.
У: Тимочка крајина у 19. веку : зборник радова. – Београд : Историјски институт ; Књажевац : Међуопштински одбор за обележавање 150-годишњице ослобођења Тимочке крајине од Турака, 1988. – Стр. 149–176.
*Подаци о Тодору Влајићу на стр. 167–168, 170.
79. PREČANSKI učitelji i književnost u Srbiji XIX veka.
У: Informator NSPRV-SRPS. – God. 5, br. 49 (jun 2011), str. 1–2.
*Kratka biografija Todora Vlajića na str. 2. Dostupno na: http://www.nsprvojvodine.org.rs/wp-content/uploads/2017/02/Informator_49.pdf.
80. СТОЈАДИНОВИЋ, Бранислав
130 година књажевачког читалишта : (1860–1990) / Бранислав Стојадиновић. – Књажевац : Фонд за издавачку делатност општине ; Матична библиотека „Његош”, 1990 (Књажевац : Тимок). – 92 стр. : илустр. ; 20 см
*Подаци о Тодору Влајићу на стр. 13.
81. Времеплов писмености, књиге и библиотека у књажевачком крају / Бранислав Стојадиновић. – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2000 (Књажевац : Влапо-Комерц). – 39 стр. ; 20 см
*Подаци о Тодору Влајићу на стр. 9.

82. СТОЈАДИНОВИЋ, Владана
Вековима таложено знање / 150 година од оснивања читалишта у Књажевцу : (1860–2010) / Владана Стојадиновић, Слађана Јеремић. – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2010 (Књажевац : Харт). – 173 стр. : илустр. ; 27 см
*Подаци о Тодору Влајићу на стр. 21–22.

Електронски извори

83. КАРАНОВИЋ, Војислав
Kod dva bela goluba [Elektronski izvor] / [autor emisije Vojislav Karanović]. – Beograd : Radio Beograd 1, 2018.

Nasl. sa prvog ekrana sa podacima. – Način pristupa : Word Wide Web. URL: <https://www.rts.rs/page/radio/sr/story/23/radio-beograd-1/3166286/kod-dva-bela-goluba.html>. – Sadrži i audio snimak (59.24 min.) – Opis izvora na dan: 16. maj 2020. *Radio emisija snimljena na osnovu publikacije „Srpski venac” Todora Vlajića, 2017; emitovana 12. juna 2018.

84. ПАВЛОВИЋ, Љиљана
Predstavljen „Srpski venac” Todora Vlajića [Elektronski izvor] / Ljiljana Pavlović. – Knjaževac : Knjaževac info, 2018.

Nasl. sa prvog ekrana sa podacima. – Način pristupa : Word Wide Web. URL: <https://knjazevacinfo.rs/index.php/sr/kulturna-desavanja/predstavljen-srpski-venac-todora-vlajica.html> 10. maj 2018. – Sadrži i video snimak (5.55 min.) – Opis izvora na dan: 16. maj 2020.

85. СТОЈАДИНОВИЋ, Владана
Тодор Влајић : „Српски венац” [Електронски извор] / Владана Стојадиновић. – Књажевац : Народна библиотека „Његош”, 2017.

Nasl. sa prvog ekrana sa podacima. – Način pristupa : Word Wide Web. URL: <http://www.biblio-knjazevac.org/izdavastvo/zavestanje>. – Opis izvora na dan: 16. maj 2020.

86. Српски венац Тодора Влајића : [документарни филм] / [сценарио Владана Стојадиновић ; текст читао Мирослав Стојановић ; режија, камера и монтажа Бобан Радивојевић]. – Књажевац : Народна библиотека „Његош“; East Star Group, 2018.

Насл. са првог екрана са подацима. – Начин приступа: Word Wide Web. URL: <http://www.biblio-knjazevac.org/izdavastvo/video-gradja>. – Садржај: видео-снимак (20.03 мин.). – Опис извора на дан: 16. мај 2020.

Регистри

Регистар наслова монографских публикација

Биографски лексикон ваљевског краја 67

Вековима таложено знање / 150 година од оснивања читалишта у Књажевцу : (1860–2010) (ISBN 978-86-87537-08-8) 81

Времеплов писмености, књиге и библиотека у књажевачком крају 80

Књажевац : о завичају од А до Ш (ISBN 978-86-87537-44-6) 72

Књажевац у 1.000 појмова : завичајни лексикон (ISBN 86-7054-003-7) 71

Народне песме у српској периодици до 1864. (ISBN 978-86-83651-98-6) 49–52

Од казивања до збирке народних прича : прилог проучавању историје народне књижевности (ISBN 99938-33-27-4) 62

Основне школе у ваљевском крају : 1804–1918 75

Основно школство Зајечара : 1830–2003 (ISBN 86-84483-06-5) 76

Развој школства и просвете Тимочке крајине у 19. и 20. веку (ISBN 86-907453-2-7) 73

Србскій венацъ : од народњих србскій исторически и наравоучителны прича, песама, басна, по-словица и загонетки исплетень 1, 59, 69–70

Српски биографски речник (ISBN 86-83651-62-2) 68

Српски венац (ISBN 978-86-87537-80-4) 2, 55–57, 60–66

Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији : (1804–1858) (ISBN 86-17-13669-3) 74
[Сто тридесет] година књажевачког читалишта : (1860–1990) 79

Тимочка крајина у 19. веку : зборник радова 77

Регистар наслова серијских публикација

Даница : српски народни илустровани календар за годину... (ISSN 0354-4974) 48, 53
Informator NSPRV-SRPS 78
Исток : часопис за књижевност, уметност и културну баштину (ISSN 2335-013X) 65
Јединство : лист за политику и књижевност 46-47
Подунавка : додатак къь Србскимъ новинама (ISSN 2683-5053) 3-42, 48-52
Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор (ISSN 2406-0798) 63
Развитак : часопис за друштвена питања (ISSN 0034-0278) 59
Српске новине (ISSN 2683-5053) 43-45, 69-70
Филолог : часопис за језик, књижевност и културу (ISSN 1986-5864) 58
PhilologiaMediana: годишњак за српску и компаративну књижевност (ISSN 1821-3332) 54

Регистар имена аутора

Влајић, Тодор 1-52	Митић, Станко 76
Војиновић, Станиша 53, 67	Павловић, Љиљана 83
Дамјанов, Сава 68	Петровић, Јанићије 31
Дуњић, Милојко 69	Поповић Николић, Данијела 2, 60
Ђорић, Соња 54	Протић, Г. 70
Жикић, Александар 73	Радевић, Милорад 48-52
Ивановић, Дарко 74	Радивојевић, Бобан 85
Илијић, Бојана 72	Рајковић, Љубиша Кожељац 59
Исаиловић, Марија 75	Самарџија, Снежана 2, 61-63
Карановић, Војислав 82	Сокољанин, Андрија 41
Костадиновић, Александар 2, 55-57	Стојадиновић, Бранислав 71, 79-80
Марковић, Оливера 58	Стојадиновић, Владана 2, 64-66, 72, 81, 84
Матицки, Миодраг 49-52	Стојановић, Мирослав 85
Милошевић, Жарко 76-77	Тимић, Миленко 31
Милошевић Миџић, Миленка 72	

Регистар неразрешених иницијала

Г. П. 22
П. Ч. 22

Регистар извора на интернету

Academia.edu (<https://www.academia.edu>) 2
 Дигитална библиотека Матице српске (<http://digital.bms.rs>) 1
 Дигитална завичајна збирка Народне библиотеке „Негош” (<http://digitalnazbirka.biblio-knjazevac.org>) 2, 65, 84
 Knjzvacinfo (<https://knjzvacinfo.rs>) 83
 Народна библиотека „Негош” (Књажевац) (<http://www.biblio-knjazevac.org>) 85
 Nezavisni sindikat prosvetnih radnika Vojvodine (NSPRV) (<http://www.nsprvojvodine.org.rs>) 78
 Радио телевизија Србије (РТС) (<https://www.rts.rs>) 82
 Филозофски факултет Универзитета у Нишу (<https://izdanja.filfak.ni.ac.rs>) 54
 Филолог – часопис за језик, књижевност и културу ; Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци (<https://filolog.rs.ba>) 58

Хронолошки регистар

1843 3–6	1990 79
1844 7–12	1997 67
1845 13–22	2000 80
1846 23–34	2001 48
1847 35–42	2002 63
1850 1, 43–44	2006 62, 68, 73–74, 76
1851 45	2007 49–52
1852 69–70	2010 81
1872 46–47	2011 53, 78
1979 59	2013 72
1985 75	2017 2, 55–57, 60–61, 64, 66, 84
1988 77	2018 54, 58, 65, 82–83, 85

Књиге, књижевност

Јелена Радовановић, Брауншвајг, Немачка

„Држи се чуда”: избор препева

Ханс Магнус Енценсбергер (1929)

ШТА МИ СВЕ ФАЛИ

Не, куваном јајету за доручак
ја нисам ни до колена.

Оно је савршено.

Понекад ми је жао
што сам склонији паду
од струјног далековода.

Када је реч о мојој осветољубивости,
дирнут сам беспомоћном маховином.

Размишљању носорога,
једносмерном какво јесте,
могу само да се дивим.

Пази само, од мог мозга
дуже је употребљив мој шрафцигер.

Импонује ми то
како мрав мили и мили
тражећи пукотину у зиду,

јер ја сам ленчуга.

Како би било лепо
бити меког срца
као смоква, и несевичан
као сијалица.

Жао ми је. Извините, молим вас,
сирће и уље, биберу и соли
што нисам, као ви,
неопходан.

Јелена Радовановић (Бор, 1972) – песникиња и преводаца. Објавила је четири збирке песама: *Повремени њрекиди са зујањем* (Чачак: Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”, 2000) – Награда „Млади Дис” и Бранкова награда 2001; *Сийне изнујрице* (Сремски Карловци: Бранково коло, 2002), *Џибра* (Сремски Карловци: Бранково коло, 2006) и *Отворени преломи* (Бор: Народна библиотека Бор, 2012). С немачког је превела роман *Луј или Јахање на корњачи* швајцарског писца Михаела Хугентоблера (Зрењанин: Агора, 2019) и студију *Раг и њреживљавање у Србији : борски рудник бакра у Друјом свейском рајшу* (Бор: Народна библиотека Бор, 2017), као и изборе из поезије Маше Калеко, Ханса Магнуса Енценсбергера, Роберта Гернхарта, Хајнеа Милера, Ернста Јандла, Ериха Фрида и др. Поезију и преводе односно препеве с немачког језика објављује и у периодици (*Лийар, Кораџи, Градина, Срјски књижевни маџазин, Поља*).

Ернст Мајстер (1911–1979)

И погледај. Љубљена, сад сунце облачи
још влажне кошуље, што висе на конопцу
између дрвета ораха и дуње,
оне кошуље које си ми ти још прала.

На прозору је јабука златних образа

коју си ми убрала на врховима прстију,
знаш већ,
она с трагом црва у себи,
и она жели да мислим на тебе.

А – ако је затим поједем?
И јабука ће онда знати: као и њу,
окусио сам твој живот
у чулним данима јесени.

Хајнер Милер (1929–1995)
ЈУЧЕ У СУНЧАНО ПОПОДНЕ

док сам возио кроз Берлин мртви град
вративши се кући из некаквог
иностранства
осетио сам по први пут потребу
да ископам своју жену с гробља
– две пуне лопате сам бацио на њу
и да проверим шта још од ње ту лежи
кости које никад нисам видео
да држим њену лобању у руци
и да замишљам шта је било њено лице
иза маске које је носила
кроз Берлин мртви град и друге градове
док је лобања још била огрнута месом.

Нисам задовољио ту потребу
због страха од полиције и
оговарања пријатеља.

Маша Калеко (1907–1975)
РЕЦЕПТ

Одагнај страхове
и страх од страхова.
Биће свега довољно
за још пар година
и хлеба у кутији
и одела у орману.

Не говори то је моје.
Све ти је позајмљено.
Живи на одложено и погледај
колико ти мало треба.
Скраси се
и нека ти кофер буде спреман.

Истина је оно што кажу:
То што мора да дође, доћи ће.
Не хитај у сусрет болу.
А кад дође,
погледај му мирно у очи.
Пролазан је као и срећа.

Не очекуј ништа
и чувај брижљиво своју тајну.
Чак и брат ће је одати
ако мора да одлучи ти или он.
Нека ти сенка буде сапутник.

Чисти своју кућу
и отпоздрављај суседу.
Поправи ограду
и звоно на вратима.
Под кровом у међувремену
чувај своју рану.

Поцепај планове. Буди паметан
и држи се чуда.
Чуда су већ уцртана у велики план.
Одагнај страхове
и страх од страхова.

Ернст Јандел (1925–2000)
КОМЕНТАР

да никада
он аутобиографију
написати неће

да му његов живот
исувише
као смеће изгледа
да се још само мало
ствари, крвавих,
сећа

али да никад
оклевати неће
да заграби смеће

да би извукао
оно што можда
пружа грађу

за поезију
његов одвратни
смисао живота

Бранислав Димитријевић, Бор

Две песме за једну жену

СРЕЂА

Стојимо под кишобраном
 Дишемо
 Сопствено парче неба
 И то је све што нам треба
 Средином улице
 Трчи Циганчић
 Полуго
 Њему не треба
 Чак ни то
 Смеје се срећно
 Док му киша пада
 На гараво лице

ОСМЕХ У ПАКЕТУ

Заокружило се
 Помало пребрзо
 (О, пребрзо
 Пребрзо
 Као метак
 у глувој ноћи)
 А знали су дани да се вуку
 Ко године гладне
 Заборави зло и тугу
 Заборави
 Тренутке лепљиве и гадне
 Навуци осмех на груди

Бранислав Бане Димитријевић је аутор више збирки прича и песама, пише колумне из културе и есеје о књижевности, приредио је неколико зборника прича објављених на књижевном блогу „Кишобран“. Дугогодишњи је сарадник *Бележнице* и бројних штампаних и електронских часописа.

Рођен је, живи и ради у Бору.

Након циклуса „Брод“ (*Бележница* бр. 23) и „Трагови на крају света“ (*Бележница* бр. 27), у овом броју објављујемо песме које са претходнима чине део збирке *Две песме за једну жену*, која је у фрагментима објављивана и у другим књижевним часописима. Све песме настајале су у периоду од објављивања збирке *Народске песме* (2006) до данас, и које је аутор, како каже, писао „полако и увек са добрим поводом и разлогом“. Након претежно рефлексивних песама о искушењу, трајању, пролазности, животу, па и смрти, у прва два циклуса „Брод“ и „Трагови на крају света“, последњи, трећи циклус, за ову прилику пригодно назван по самој збирци „Две песме за једну жену“, чине изразито љубавне песме. Одлика свих песама у збирци су сажете и јасне мисли и свакодневни, једноставни говор благог ритма у слободним стиховима и без риме, којим се казује проживљено и промишљено искуство и зато (говор) делује убедљиво и узбудљиво, јер иако личан, довољно је и универзалан па може читаоца лако да подсети на оно што је и сам лично проживео, само му није било дато да на исти начин, попут лирског субјекта у збирци, лирски и експресивно повеже своје мисли и емоције у низ стихова који ће постати сведочанство одређених и посебних тренутака само за оне који су били привилеговани да их доживе.

На лице дугу стави
И певај
О, певај
И срећна буди
Сваки је дан прави
За нови почетак
Сваки је дан
О, сваки је дан
Онај прави
Сваки је дан
Да се осмехом слави

ЈЕДНА ЖЕНА

Она је сваки пут одлазила
Као да одлази заувек
И увек се враћала
Говорећи себи да је ово последњи пут
А ја сам живео у страху
И у љубави
И у страху од љубави
И у страху од страха
Све док једном није заиста отишла
Носећи своје кесе
Пуне себе
И било ми је лакше
Више се нисам плашио ничега
Више се нисам плашио
Више се нисам
Више се
А онда сам и ја отишао

ЈЕДНА ЖЕНА (2)

Једна жена живи две улице даље
Устаје ујутру за посао
И сваког дана каже уф
Понедељком нарочито
Има своју паузу за нес
И паузу за доручак
(Нешто дијетално
Пахуље и зрневље на пример)
Понекад гледа у зид преко пута
И путује
Кад се врати кући
(Успут сврати да напуни кесе)
Опет каже уф
Баш сваког сваког дана
Али петком нарочито
Петком каже уф уф
Понекад и још једном
Петак зна да буде гори од понедељка
Једна жена живи
Два града и две улице даље
Два дана и две године
Две реке и две планине
Далеко је далеко
Макар било и преко пута
Једна жена каже
Напиши две песме за мене
И немој да их објавиш нигде
И немој да их покажеш ником
И немој да ми кажеш да си их написао
Знаћу

Једна жена узме црвени кишобран на туфне
И чека кишу
Да полети

ПОКАЈАЊЕ

Једном смо ишли у шуму да пуцамо
Брат и ја
Он је носио пушку, мени је допала праћка
И гађали смо стабла
Лишће, нешто што се мрдало у жбуњу
А нисмо знали шта је
Мислили смо да је можда зец
Ништа нисмо могли да погодимо
Ја сам тражио да се заменимо
Пушка је пушка а праћка је праћка
Шта можеш да погодиш из праћке
Ништа
Кад си глуп
Ајде пуцај у оног врапца, рекох му
Да видим тебе
О била је то ваздушна пушка
Тешко је било рећи уопште да пуца
Звучало је то више као кад се отвори шампањац
Само слабије
Као неки јефтини изветрели шампањац
Кад га напнеш а он само каже плоп
И уопште не излети
Само клизне преко руке
Врабац је пао
Али није био одмах мртав
Вртео се укруг по угаженој земљи
Као да није знао како да умре

Покушавајући да полети
Не схватајући шта се десило
Онда се умирио
Узео ваздух па кренуо изнова
Као мотор на старом трабанту
Коме је отишао акумулатор
Крени па стани
Док се није умирио сасвим
Још му се нога померила једном или двапут
Брат је почео да плаче
А ја сам само гледао
И нисам могао ништа да кажем
Било ме је страх
Од пушке од смрти од врапца
Од брата од живота
Од себе
О
Како ме је било страх
О
Како ме је било страх
Већ годинама остављам мрве на прозору
И чинију са водом
Не могу да престанем
Једном си ме погледала
Очима оног врапца

ЗАБОРАВЉЕНА ДРАГА

Легао сам синоћ у кревет
Мислећи на тебе
Сећајући те се
Покушавајући да те призовем
Опростићеш ми

Ужелео сам се
Дуго се већ не видесмо
Нити чусмо
О осталом и да не причам
А живот тече ли тече
Брига њега
И за тебе и за мене
И да л' си жива
Фали ли ти нешто
Ал џаба све
Ни у сан ми више нећеш
Дотле је видим дошло

ЉУБАВНА ПЕСМА ЗА М. С.

Била је та нека зајеванција
Још у оно време кад су дошли телефони и у
наш град
Позовеш неку рибу да изађете
Кажеш јој како ти се свиђа
Да је лепа и згодна и паметна и све
И како не спаваш због ње
И као пишеш јој песме
Све што ти падне на памет
Што више накитиш то боље
И онда одеш у заказано време са ортацима
Сакријеш се и гледаш је кад дође
Па стоји сама неко време, чека те, осврће се
па оде
кад види да те нема ни после пола сата
А ви се смејете и зајевавате је како је глупа
Види је каква је ружна
Дебела, носата, нема сисе, где како се обукла

Увек има шта да се каже лоше
Слатко се исмејете ко људи
После се данима зајевавате на ту тему
А риба остане ћурка довека
Или фрајер
Јер и рибе су се зајевавале на исти начин
Можда чак и више и луђе
Супер је проналазак тај телефон испао
Само ко зна да се зајебава
И једном решим и ја тако да позовем
Једну девојчицу, неку Милицу С.
Фино дете била, мирна и тиха
Стално седела у претпоследњој клупи до зида
Углавном сама
И жмиркала кад гледа, ваљда је требало да
носи наочаре
Па није
Јебем ли га
И тако све по реду ја њој кажем како ми се свиђа
И како јој пишем песме
И позовем је да одемо у биоскоп и
сакријем се и све
Само нисам никог звао да ми прави
друштво
Нисам се ни смејао
Стајао сам иза угла и гледао је
Чекао да оде
А она је стајала испред оног биоскопа
И кад су сви ушли унутра
И после тога још дуго
И ја сам гледао и чекао да оде
И стискао оне карте у руци што сам купио
И отишао кад је она отишла па још мало после

Јебо ме телефон и ко га измисли
Данима после нисам смео да јој погледам у очи
Правио се блесав као и она
А после се одселила некуд
И прошло је сто година и ево
Још чекам да се појави однекуд и пита ме
Добро, и шта сад?
Шта сад, Браниславе?
Шта сад?

ПЕТАК ПОСЛЕ ПОДНЕ

Срећа те се нисмо срели
У оно лудо
У оно срећно време
Када се због љубави
За трептај ока
С ума силазило
Када се
Због једног трептаја
Због пола осмеха
Срцем махало

Као заставом слободе
Када се памет вешала
На конопцу између два дрвета
Као свеже опрана кошуља
Испод твоје терасе

Срећа велим
Ех
Како бих ја
Са ума силазио
Како бих ја
Кошуљом као крв црвеном
Махао као барјаком
Под твојим прозором
Како бих ја
Срећан
Због тебе
Са ума силазио
У празан дан

Приредила Ана Јанковић

Горан Миленковић, Народна библиотека Бор

Смирило се, све је стало...

(Зоран Кића Војводић, 1972–2018)

У пролеће 2017. године, у читаоницу Одељења посебних фондова и периодике, ненадано, ушао је мој друг из детињства Зоран Кића Војводић. Као дечаци од шест, седам година, заједно смо провели цело лето 1980. године у Злоту, селу у којем је тада живео са родитељима и братом. Касније, када нас је живот обојицу упутио на различито досуђене стазе, сретали смо се, срдечно и ретко, у граду Бору где је он радио као саобраћајни полицајац. Неупоредиво чешће, у библиотеци сам сретао његовог оца, песника Марка Војводића.

Зоран Војводић, саобраћајни полицајац, дошао је у библиотеку као песник, носећи са собом несређени рукопис својих песама. Потражио ме је с опрезно изреченим предлогом да рукопис, који је имао радни наслов „Горење живота”, прочитам, да уколико има разлога саставим о њему кратку критичку белешку и помогнем да будућа књига прође кроз штампу. Претходно је требало да се изнедри једна усмена потврда базичне сувислости тих стихова. Своју поезију поставио је вредносно у разговору врло ниско, а рад у вези са њеним објављивањем представио је као за професионалног читача непријатан терет, за чије би ношење ја требало да будем награђен и којем не би требало да се посвећује ништа више од минимума формалне пажње. Без изузетка, силио се да ниједним гестом или речју не да тим стиховима било шта осим онога што заслужују. Сматрао је – тачније је да то није сматрао он, већ *gruи* – да им, ваљда, осим смећа и ниподаштавања, ништа друго и није могуће дати.

Радили смо повремено, озбиљно и предано унутар корисне тишине и медитативне сигурности градске библиотеке. Утврдили смо корпус, ушли смо у песме и кренуло је мукотрпно класање речи. Негде пред зиму, дошли смо до првих питања о структури и значењима евентуалних делова или циклуса. Израда његовог домаћег задатка у тој етапи приређивања књиге из неког разлога била се одужила. Дошли су већ пролеће и лето, мислио сам да су га привремено од бављења поезијом одвукли посао или његове другарице пчеле. Понекад сам га, возећи ауто кроз град, погледом тражио по улицама. Вест о смрти Зорана Киће Војводића означила је крај свега.

Прича о песнику Зорану Војводићу у једном виду представља просту конвенцију сукоба голе силе једне поезијом и уметношћу некултивисане средине и усамљеног појединца који из темељне нужности и ради суштог заокружења целине својег људског бића ради то што песник иначе ради са речима, њиховим значењима, звучанима и осећањима. Довољно опрезан да се тој грубој средини не објави као песник и интимно окренут неодложним законима и потребама властитог унутрашњег света, распет, са маском за друге на једној страни, и истином за себе на другој, покушавао је да искорачи и некако споји та два света затечена у мучној завади. Осећам у овоме некакво лично задовољство, а сигуран сам да би га и он имао – што ова поезија једног „полицијског службеника” (као да је људску душу до краја могуће дефинисати послом којим се човек у животу бави) гази својом озбиљношћу преко тупавих стереотипа којима је преоптерећено наше предрасудама и грубим предмњењима и иначе богато друштво.

Што се нашег заједничког посла тиче, књига није нити ће, нажалост, бити завршена. Одлучио сам да се придржавам критеријума које смо Зоран и ја скупа на почетку утврдили – да је потребно и исправно објавити ову поезију у облику књиге само уколико се та књига издвоји као чиста форма из несавршенога материјала рукописа. Како тај облик није успостављен, јер нису утврђени нити делови, нити обим, па ни наслов књиге, сматрао сам да је неопходно објавити један репрезентативни део овога рукописа. С друге стране, Зоран није имао ништа против часописног објављивања неких од ових песама. Тај став није имао од почетка, већ га је утврдио у тренутку када смо, после дугих разговора и ломљења предрасуда којих се гнушао и плашио, дошли до тачке у којој је, напослетку, почео себе да поштује као творца једног личног универзума облика, значења и осећања.

У рукопису је остало 29 песама. Претежни део јесу рефлексивни садржаји, потом по обиму долази љубавна лирика, напослетку и четири песме посвећене мајци и оцу – нарочито оцу, на којег је песник Зоран Војводић упућен и емоционално и песнички, као на својег најважнијег стваралачког претходника. Управо је први озбиљни читалац ових песама и био отац Марко, човек који се читавог стваралачког живота бавио стиховима. У својим усменим опаскама, Марко Војводић утврђивао је њихову опасну трагичну, каткад туробну опорост и црнило. У томе је, вероватно, било колико искуства са сенкама у сопственој поезији, толико и просте забринутости оца над трајекторијама осећања сина. Зоранова поезија заиста има мрачан али и сетан, миран тон, који је такав и у тренуцима када песник одлучи да говори повишеним интензитетом гласа – тон дугог, стилизованог опраштања и тихог и концентрисаног свођења рачуна. Као да се плашио да ће га велика тишина изненадити и затећи неспремног.

Нека га чувају небеске пчеле.

Зоран Војводић (Бор, 1972–2018)

Избор песама из заоставштине

ГЛАДИЈАТОР

Свестан сам година које надолазе
Свестан својих недоречених прича
Свестан да сам немоћан
Да су године челик, који се ипак топи

Време које се неумољиво не зауставља
Гладијаторски опстанак пред годинама које пркосе
Борба са остарелим временом
Маратон са временом

Збуњен, разочаран, љут...
У гарду чекам те године
Знајући да године ипак нису џак
Џак који никада не узвраћа ударац

А до тад...

У ОВОЈ НОЋИ

У овој ноћи
Прошапутао сам низ ветар
Ти си хтела реч
Макар почетно слово
Хтела си зрно наде
Мој дах у речи, да ми постојимо

Почетно слово је кратко
Зашто бих онда изговорио ту реч
Добро
Волео сам те, или нисам, или можда јесам
Не знам
У овој ноћи, под ведрим небом
Где дах и ветар обавијају нас
Реч је постала судбина
Реч која има хиљаду слова
Реч почетно слово нас
Нас, који смо дрво у стени
Нас, који траже кап воде у стени
Нас, који се раздвајамо као сушна земља
Нас, који чезнемо за почетним словом
Нас, који смо исушени као прашина
У овој ноћи
Тражиш ми дах
У овој ноћи нестала је реч
У овој ноћи нема поезије
У овој ноћи смо лист на земљи
Не знам, можда некада у белим радама
Можда реч каже нас
Можда процветамо
Чекај ме... Можда волим те или
Чекај ме...

РЕКАО САМ ЈОЈ ДА ЈЕ ЖИВОТ ЛЕП

Рекао сам јој да је живот леп
 Извини, није ме разумела ...
 Рекао сам јој да смо премало овде
 Извини, опет ...
 Није разумела да ће дуге ноћи заменити
 јутро
 Да време ником није опростило
 Хтела је загрљај који ће се укоренити
 Дах који ће се вечно заледити
 Није хтела љубав у кратких шездесет
 секунди,
 Хтела је мене
 Није се обазирала
 На нежност времена
 На откуцаје срца
 Вене које су могле написати поезију
 Хтела је ноћ бескраја ...
 Понизно се плашећи јутра
 Поглед који ће се скаменити
 Заувек остати са нама

У ТИШИНИ

Покушао сам да дохватим тишину
 Тишину верну само мени
 Ону која ме никад није напустила
 Мој ваздух
 Мојих десет прстију
 Узима моје тело нељубоморно
 Ми смо једно

Испуњени исто

Наша усамљеност је у тишини
 Волимо се, о тишино љубави

Уши су пуне тебе, тишино
 Знаш, волим те
 Тако тиху, тако мазну
 Можда, можда ме и оставиш
 Можда се и вратиш
 Знам, ја сам ту увек за тебе и нас
 Никад неверан, увек покоран
 У оковима тишине

МРАК

Тако је мрачно, мраку мрачни
 Робовне душе су твоја храна
 Играш се душама као да нису постојале
 Као да никад нису биле душе

Узимајући их у своје скуте
 Грлећи их гвозденом хладноћом
 Осмехом им не дајући искру светлости
 Заробљене у веку, заробљене заувек

Ти, господару самоће
 Ти, господару тишине
 Ти, господару светлости
 О ти, господару искошених душа

Сви те се плаше
 Сви те очекују
 Пркосе ти робовне душе, немоћно

Заробљене у твом мраку, ти господару
мрака

НЕДОУМИЦА

Било је то тако давно
Али и не тако давно
Рођен да бих постао човек
Рођен да бих оправдао своје рођење
И нико ме није питао
Да ли могу, да ли то желим
Бол, први грч у плућима
Удахнуо сам ваздух
И опет сам удахнуо ваздух
Рођен сам
Да ли сам ђаво или човек
Да, рођен сам
Да, и даље се рађам
Рађаћу се до последње капи
Рађаћу се изнова и изнова
И рађаћу се све док не издахнем рађање

ПОГЛАВЉЕ

Никада ниси био срећнији и никад
гужнији
Тако брзо – прстом смо променили оно
што је било твоје
Тако брзо дошла је смена нас
Одглумио си своју представу
Застава се спустила
А ниси добио оскара за живота
Награду за још један живот
Златни грал који ниси пронашао

СМИРИЛО СЕ, СВЕ ЈЕ СТАЛО

Смирило се, све је стало
Утихнуло је једно време
Време је нестало
Сат је откуцао

Ни ветар се више не креће
Све је пусто и све тихо
Све је бол тог времена
Времена за успомену

Израо и њиредио Горан Миленковић

Иван Илић, Бор

Поезџа*Небосџајеш ми: избор песама*

ЗАЛУТАН

Течем

А нигде се не уливам
Разливен сам по свемиру
Капљем ти са усана

Летим по сатовима
А знам да време не постоји
Лутам по корацама
А знам да душа лети

Тесно је и ваздуху
У простору без твог смеха
Дан постане сув и мрачан
А бескрај престаје са мном да прича

И невешто
Свет сакрије поглед
Кад бих погледом да питам
Колико морам још да лутам
Пре но што поново
У твоје очи
Залутам

Иван Илић (Бор, 1975) – песник и музичар; аутор збирки песама *Ледено ѝрејодне* (1994; прва награда Лимских вечери поезије у Прибоју), *Ескаџолоџи* (Панчево, 2001) и *Небосџајеш ми* (Бор, 2019) и фронтмен бенда Поезџа, основаног 2018. године у Бору, у чијем саставу наступају и гитаристи Жељко Љубић Пити, Милиш Ђурић и Душко Спасојевић, бубњар Дарко Урошевић и наставници у ОМШ „Миодраг Васиљевић” у Бору: Јелена Илић (виолина), Вукашин Јеленковић (клавир), Драгољуб Ранђеловић (хармоника) и др. Бенд изводи и музичке обраде Илићевих песама из збирке *Небосџајеше ми*,¹ а за неке од њих снимали су и видео-спотове у сарадњи са визуелним уметницима из Бора Михајлом Драгашем и Миланом Стошићем.

ЖЕДАН ОЧИМА

Ти си мој Облак
Када је Сунце сувише јако

Ти си мој Месец
Када је Сунце пијано и спава

Напокон –
Ти си моје Сунце
Када су зенице жедне
Светлости Љубави

¹ ЕП *Таласи* може се преслушати на: <https://poezija.bandcamp.com/>, док су видео-спотови доступни на: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLz7FPXg3cNrINHIBV-olAYNkYINauNUytA>.

ЛЕВОМ СТРАНОМ НЕБА

Левом страном неба
Нигде никога
Кровови су пусти усамљени
У домовима страх
Гозбу спрема

Пролеће је
На крају света

На леђима у трави
Нигде никога
Прозори су пусти углачани
На полицама очај
Руку тражи

Прогледај ме
Пролеће је
Жеља у очима цвета

МИРИС СЕЋАЊА

Саплети се о моје разуздане мисли
устукни пред дахом збуњенога ума

Опусти врат док гледаш у себе
трагајући мирно за ритмом поверења

Сведи ме на мирисе шума сећања
Тамо где плешемо кад музика дрема
Буди мој галеб на хоризонту чекања
ја ћу бити твој талас у мору осмеха

УСНЕ СУ РЕЧИ

Успаваће ме живот
Бајком о теби и
Варком да ћу те у сну
Пронаћи

И ја ћу остати да спавам
Целога живота
Да сањам речи
Које су ми твоје усне
Читале једном давно
На крову света
На дну океана
На почетку Љубави

БЕЗ ОГРАДА НЕБО

И снови сањају
И додири имају прсте
Пољупци имају усне
А кораци стопала
Ваздух има плућа
Погледи имају очи
А ноте – музику
У краљевству
Неограђеног неба
Где љубав јутром плеше
Уз моје стихове о теби

ДОСТОЈНА

Зарони у своју веру
И нацртај ми жељу

Једну жељу
Тежу од неба

Једну жељу
Достојну нас

И не мисли
док своју душу урањаш
у модре боје
изиграних обећања

Не мисли на пут

Мисли на
Једну жељу
Тежу од неба
Једну жељу
Достојну нас

Реј Бредбери (1920–2012)

Како бити луђи од капетана Ахаба¹

Како се постаје писцем?

Па, могли бисте, исто тако, да питате и како се постаје људско биће, ма шта то било!

Претпостављам да се, још као мали, заљубљујете у разне ствари.

Ја сам се у књиге заљубио када ми је било пет или шест година, а нарочито у изглед и мисрис књига.

Био сам библиотекачка чавка читавог живота, што значи да у то вољено свето место никада нисам отишао са списком књига, већ само са својим ситним светлим очима и својим знатижељним шапама да се као мајмун верем по хрпама међу дечјим књигама или, тамо где ми то није било дозвољено, да копам по мистеријама за одрасле.

Када ми је било десет година, кући бих односио по осам књига одједном, из осам различитих категорија, трљао нос о њих и само што их нисам простирао да се ваљам по њима и шеним као неко штене. *Популарна механика* и *Мали механичар* биле су моје библиотеке. Енциклопедија је била моја пространа ливада, по којој бих шетао и мрмљао: „Чудно да чудније не може бити!”, а легао сам са механичким штенцима Жила Верна да бих се пробудио с марсовским бувама Едгара Рајса Бароуза².

Још отада, у грозници и делиријумима, лудујем по библиотекама и књижарама.

Хистерија, дакле, мора бити ваш начин живота, ако желите, било ко од вас, да постанете писци. Или, што се тога тиче, сликари, глумци или било која друга од тих дивних лудих ствари!

Ако истичем библиотеке, то је стога што је школа само почетак, а писање само по себи јесте настављање. Међутим, храна се мора наћи и појести у свакој библиотеци у коју можете да ускочите и у свакој књижари коју можете да испрескачете.

Како се ни ја нисам по њима шуњао са унапред састављеним списковима, тако ни вас нећу тамо слати са финим досадним сувопарним индексима сопственога укуса, да вас смојдим као гвозденим наковњем баченим с врха зграде.

Кад једном проради, библиотека је највећа фабрика заразних грицкалица на свету!³

Што више једеш, то више желиш!

¹ Ray Bradbury, "How to Be Madder than Captain Ahab," in *Chicken Soup for the Writer's Soul: Stories to Open the Heart and Rekindle the Spirit of Writers*, 382–385 (Deerfield Beach, Florida: HCI, 2000). Есеј је први пут објављен 1973, у октобарском броју часописа *Literary Cavalcade*. Капетан Ахаб је један од главних ликова у роману *Моби Дик* (1851) америчког писца Хермана Мелвила, синоним за опесивну, махниту, бескомпромисну вољу и упорност да се циљ постигне по сваку цену. Бредбери је, иначе, 1956. радио на адаптацији *Моби Дика* у сценарио за филм који је режирао коценариста Џон Хјустон.

² Алузија на научно-фантастични и авантуристички серијал „Барсум” (или „Марс”) Едгара Рајса Бароуза, творца Тарзана.

³ У оригиналу, библиотека је фабрика грицкалица од кокица и кикирикија „Крекер Џек“, чији је слоган: „Што више једеш, то више желиш“.

А што више читаш, то више идеје експлодирају у твојој глави, дижу устанак, сучељавају се у предивним сударима, тако да, када увече одеш у кревет, проклете визије боје таваницу и осветљавају зидове неизмерним подвизима и предивним открићима.

Ја и даље, после 40 година, библиотеке и књижаре користим на исти начин. Једнако време на проводим у дечјој колико и у оној преко, земљи сапетих одраслих.

А оно што носим кући и свако вече прелиставам и прежвакавам требало би да вам покаже опуштајући поглед писца у метежу с ове стране лудила.

Деси се да почнем са романом о Џејмсу Бонду, па на пола сата пређем на Шекспира, зароним на пет минута у Дилена Томаса, направим брзи заокрет и прикачим се за Фу Манчу, тог злог источњачког доктора, претка доктора Ноа, затим купим Емили Дикинсон, и вече завршим са Росом Мекдоналдом, писцем детективских романа, или са Робертом Фростом, опорим песником америчког руралног духа.

Требало би да је до сада јасно: ја сам једна дружељубива хрпа компоста. Ум ми је препун дебилног плус брилијантног ђубрета које ми избија на очи и штрчи из ушију и зглобова. Јер, рано сам схватио да ћу, да бих себе одгајио као изврсног, морати да се засадим у старо добро стајско ђубриво. Из тих хрпа медиокритетских или анђеоских речи, извлачим енергију за раст добрих прича, или ружа, ако вам се тако више свиђа.

Ја сам, дакле, депонија свих библиотекара или књижара у које сам упао или се на њих ослонио, и поносан сам и срећан што никада нисам развио онај тако редак укус да не бих могао да се вратим да трчкарам са Тарзаном или да с Дороти кренем путем од жуте опеке, а оба су лика и књиге о њима на 50 година забранили сви библиотекари и већина едукатора. Имао сам своје љубави и својим сам путем ишао да бих постао оно што заправо јесам.

Од свег срца вам препоручујем да учините исто. Ма како да вам је жеља луцкаста, ма како да вам је потреба некултивисана, ма како се лошим и slabим ваш укус чинио другима... следите га!

Када сам имао девет година, скупљао сам стрипове „Бак Роџерс“. Људи су ме исмевали. Ја сам их стога исцепао. Два месеца касније, рекох себи: „Чекај мало! О чему се ту ради? Ти људи хоће да ме изгладне. Одсекли су ме од извора витамина! А у овом тренутку, за мене најважнија храна у животу, јесте Бак Роџерс! М'рш, сви ви! Будале! Клиња Реј има опет да скупља стрипове!“

И јесам. Јер, имао сам велику тајну!

Био сам у праву. Ја и нико други. Макар – што се мене тиче.

А шта да нисам поступио тако како јесам?

Да ли бих дорастао до тога да постанем писац научне фантастике или уопште било какав писац?

Не бих. Никада.

Да сам слушао све те мешетаре укуса, будале и критичаре, играо бих на сигурно, никада не прескочивши ограду, и постао безвредњаковић чије вам име данас не би ништа значило.

Тако сам научио да се залећем и скачем у празан базен, надајући се да ћу га на путу надоле испунити знојем довољним да меко паднем.

Или, да променим метафоре, бацао сам се с ивица литица, усуђујући се да си крила правим док падам, да се не разбијем о стене.

Но, да сумирам, ако желите да пишете, ако желите да стварате, морате бити најузвишенија луда коју је Бог икада избацио и послао да лута.

Морате читавог живота писати сваког божјег дана.

Морате читати ужасно тупаве књиге и величанствене књиге и морате их пустити да се рву у предивним сукобима у вашој глави, час простачким, час сјајним.

Морате да вребате по библиотекама и да се по збиркама пењете као по мердевинама да бисте оћушили књиге као парфеме и да носите књиге као шешире на својим луцкастим главама.

Желим вам свима рвачки меч са вашом Стваралачком Музом који ће да траје читав живот.

Нек вам се подаре лудост и блентавост и махнитост.

Да живите с хистеријом и од ње направите добре приче.

Што напокон значи: будите заљубљени свакога дана следећих 20.000 дана. И од те љубави преправите свет.

Федерико Фелини

Од осунчаних поноћи до поднева под месечином⁴

Федерико Фелини, нек му се филмови довека приказују! Федерико Фелини, док му лампа у пројектору не прегори, док му филмска трака не пресуши.

С радосним узвиком одскачеш с даске, проглашавајући његов гениј. На пола пута надоле, ка ономе што изненада постаје празан базен, имитираш оне старе филмске журнале, окрећеш траку унатраг, пушташ да те врати назад, горе, да стојиш запрепаћен сопственим кукавичлуком, упола разочаран али са жељом да опет скочиш.

⁴ Текст је првобитно објављен 1977 – „Frederico Fellini”, *The Los Angeles Times Book Review*, Sunday, November 27, 1977 – а затим у збирци *Јуџра* (као сливеница од јуче и сутра) 1991. Извор: Ray Bradbury, *Yesterday: Obvious Answers To Impossible Futures* (New York: Rosseta Books, 2017). Федерико Фелини (1920–1993) – италијански режисер и сценариста; више-струки добитник Оскара за најбољи страни филм, као и свих других значајних филмских награда у Европи и свету.

⁵ Реч је о фото-монографији *Fellini's films: the four hundred most memorable stills from Federico Fellini's fifteen and a half films*, објављеној 1977.

⁶ Жорж Мелијес (Georges Méliès, 1861–1938) сматра се првим правим филмским уметником. Био је илузиониста, глаумац, сниматељ, редитељ, сценариста, сценограф, продуцент, али и велики иноватор и мајстор за спе-

цијалне ефекте.

⁷ Лон Чејни (1883–1930) – амерички глумцац из периода немог филма, познат по улогама наказа и богаља. Глумио је насловне ликове у *Грбавцу из Нојр Дама* и *Фанијому из Ојере*, а на те филмове Бредбери у наставку текста више пута алудира.

⁸ Гаргојли су гротескне класане фигуре налик слепим мишевима на фасади катедрале Нотр Дам („Наша Госпа“) у Паризу, а које заправо служе као олуци. Квазимодо је грбавцац из Нотр Дама, односно лик хендикепираног, обесправљеног звонара кога је Виктор Иго створио у роману *Бојородичина црква у Паризу*, по којем је снимљено више филмова, као онај са Чејнијем у главној улози, 1923.

⁹ Ђелсомина је лик трагично-смешне луде у *Улици*, а глуми је Фелинијева супруга Ђулијета Мазина.

¹⁰ *Скијиница* је филм Чарлија Чаплина из 1915. односно лик препознатљив по нео-

С таквим се осећањима листа циновска књига *Фелинијеви филмови* о овом дивовском аутобиографском филмском стваралаштву.⁵ И, пошто је Фелини са самим собом у раскораку, дели се његова располућеност.

Без обзира на ваша усхићења или разочарања сâмим филмовима, ова почаст италијанском генију садржи 400 црно-белих и кадрова у боји из његових 15 и по филмова, доказујући да он поседује око чаробњака и машту рођену да буде закључана, иако понекад и залута, у камери. Фотографије допуњују кратки резимеи сваког филма, које су написали Гилберт Салачас и Томас Бодмер.

У предговору, Жорж Сименон каже да је Фелини – кинематографија, „не комерцијални или авангардни филм, или онај који представља неку одређену технику или жанр, драму, комедију или гротеску. Реч је о режисеру који нам, користећи сва расположива средства – понекад и она најнеочекиванија – преноси саму човечност и опсесије које у њему кључају.”

Слажем се са Сименоном, иако то значи да ћу имати целоноћну жучну расправу када следећи пут свратим на студентску забаву после пројекције у филмској школи.

Он је прави-правцијати унук Мелијеса⁶, француског филмског фантаста, син и наследник Чарлија Чаплина, пријатељ Лона Чејнија⁷. Кад се Фелини ноћу шета и позове, гаргојли с Нотр Дама се буде да одиграју улоге.⁸ Квазимодо сиђе и у новим обличјима изговара реплике у *Улици* (*La strada*) и *Сатирикону* (*Satyricon*), или лаже неко безимено чудовиште на плажи у *Слајком живоју* (*La dolce vita*), окружено блазираним помодарима који, под тренутним дејством одвратности и туге, одлазе ка свом усуду.

Да је рођен 1900, а не 1920, Фелини је могао да замисли и изрежира филмове какав је и Чејнијев *Фанијом из Ојере*, чији је антијунак Ерик најближи сродник Фелинијевих изгубљених душа које лутају из осунчаних поноћи у поднева под месечином. Све троје ликова у *Улици*, улоге писане за Ђулијету Мазину, Ричарда Бејзхарта и Ентонија Квина, позајмљене су из плоти Квазимода, преобликоване да буду интригантније, али и даље предодређене да, базајући невидљивим стазама, униште или буду уништене. Под клоновском шминком Ђелсоmine⁹, или под маском Ерика у *Фанијому из Ојере*, глава је саме смрти. Чаплиновска јунакиња или прогоњено чудовиште – лијемо сузе док се они вуку ка свом гробу.

У *Фелинијевим филмовима*, аутори у потпуности излажу његову целокупну стрипску, водвиљско-циркуско-карневалско-католичко-римско-саунску митологију.

Његову машту рано су у немим филмовима протресе и формирале разобручене Скитнице и Кабинети који су породили Калигарије.¹⁰ Као младић, Фелини је за италијанске новине радио комичне фото-стрипове. А како је постао филмски режисер, може да подсети на једну сце-

ну из *Модерних времена*. У тој сцени, невини Чаплин, подигавши црвену заставу која је отпала са задњег дела неког камиона, изненада открива да је руља окружила угао иза њега. Неволно се нађе на челу револуционарне параде. Тако се једног јутра, пре 27 година, Фелини пробудио да сазна да недостаје режисер и да буде замољен да ускочи на то место.

Све остало је историја филмског стваралаштва просејана кроз његов ум на платно, а онда и у ову књигу.

У његовим филмовима има више од *Златне трознице* и *Циркуса*, него од послератних италијанских класика *Отворени град*, *Чистијач цицела* или *Крадљивац бицикла*.

Осећао би се као код куће у друштву са Кети Арбакл, Мари Дреслер, Валијем Беријем, Беном Тирпеном, Рудолфом Валентином, Џоном Баримором или Микијем Маусом – све сâмим прецизионираним картонски плошним гротескама или правим цртаним карикатурама.

Фелинијеву наклоност одувек имају сапета необузданост, колосални его у минијатурним окружењима, јунаци/јунакиње налик Стидљивку¹¹, који ходају као Чаплин, плачу као Ленгдон¹², повремено се јуначе као Харолд Лојд¹³, и опкољени вагон у дивљини барокних/рококо чудовишта.

Чаплин коме прети неизмерна лавина меса у обличју Мака Свејна¹⁴, тешко да се разликује од Фелинијеве клоновске супруге док у поноћ плови низ римску Виа Венето међу канибалским пираноликим филмским старлетима и крокодиластим супер-продуцентима с кезом од 40 стопа.¹⁵

Да поновимо: када је Чарли Чаплин остарио, праметнуо се у Федерика Фелинија. Остарели комедијаш, чије су комедије постале озбиљније, мање забавне и мање успешне, нашао је право спремиште и свој дух пренео на младог Италијана.

Фелини се као ученик, двојник Скитнице, креће оним путем којим се 1912. отиснуо Чаплин. Тај пут води од Америке немих филмова, преко света и низ чизму Италије. Негде дуж њега, Скитница се претвара у Фелинијеве глумце на истом таквом путу у *Свейлостима варијетеша*, *Данубама*, *Улици* и *Амаркорду*. Успут, Скитница мења пол и постаје Фелинијева супруга.

Ова је књига пуна тих магичних слика и магичних сучељавања као дечак запањен сусретом с некаквом рогатом звери на путу у измаглици; Кабирија на сцени у јефтином позоришту где је четврторазредни хипнотизер очара тако да постаје прелепа и приповеда своје изгубљено детињство; паун који се као чудом једног снежног зимског дана појави на градском тргу када је граду потребан тај реп са свим својим невероватним очима да зури у своју пустош.

бичном, смешном ходу, по којем је Чаплин и најпознатији, својеврсна икона, из више његових филмова. *Кабинет доктора Калијарија* јесте филм немачког експресионисте Роберта Винеа, познат по поремећеном лику, дисторзији простора и времена, мрачној и халуцинантној атмосфери.

¹¹ Милкост (Milquetoast) – Стидљивко, тј. Каспар Стидљивко је лик из стрипа *Бојажљива душа* (*The Timid Soul*) Харолда Вебстера, који је, с прекидима, објављиван у америчким дневним новинама од средине двадесетих година 20. века, до ауторове смрти, 1952. Лик је био толико популаран да је и његово име („млечни тост“) уведено у свакодневни језик као ознака за претерано стидљиве, плашљиве, неодлучне, попустљиве, „мекане“ особе.

¹² Хери Ленгдон (Harry Langdon) – амерички комичар и пантомимичар из периода немих филмова,

познат по „бебећем” изразу и ликовима детињастих, неискусних и наивних особа.

¹³ Харолд Лојд (Harold Lloyd) – један од најпознатијих комичара из периода немог филма, познат по вратоломним сценама, као што је она у филму *Безбедној* на

последњем месту! када виси са казаљки сата на врху зграде.

¹⁴ Мак Свејн (Mack Swain) – амерички комичар и водвиљски забављач, пријатељ Чарлија Чаплина, који је у *Злајној грозници*, на шта Бредбери у овој реченици алудира, одиграо улогу Великог Цима Мекеја, Скитничиног сапутника и сапатника у потрази за златом.

¹⁵ „Кловновска супруга” је Фелинијева супруга, глумица Ђулијета Мазина, која у већем броју његових филмова тумачи главне јунакиње, за које му је неретко и сама била инспирација или модел. Бредберијева алузија у наставку реченице односи се на *Улицу*.

¹⁶ У нашим титловима за

Ова књига доказује да је Фелини религија за себе. Он фркће на сумњива црквена чуда и иде даље тражећи по свету она тиха чуда која чини својим, и нашим, заувек.

Његова машта, савршена колико и мањкава, јесте машта свеца, ако се сетимо да су и највеће свеце потресали напади, трзаји и грознице. Они су у предсказањима, просветљењима, лудилу и визијама уживали на екранима већим од оних које смо ми од тада направили. Фелини је, као и они, изгледа лутао по својим дивљинама, да би се 40 дана касније пробудио, нормалне телесне температуре, у међувремену изменивши и себе и свет.

Стога би ова збирка фотографија могла да се преименује у „Искушења Св. Федерика” или „Фелинијеви вртови ужаса и ужитка”. Невоља је што Фелини, ипак, не верује у своје светаштво, само трпи искушења својих визија. Он је романописац-режисер-карикатуриста који пати као Јов, док се игра дрводеље као дете Христ.

Он је невино дете на рубу градске дивљине које између грађевинских машина и греда види дивље растиње.

У истом моменту, он је и дете већ прерасло у разочараног човека који види само носаче и спојнице, изгубљеногу том граду, у потрази за млађим собом, с надом да ће изнова нађени дечак моћи да му покаже маце¹⁶ на свежем поветарцу. Пролеће опет долази да спасе човечанство, њега лично и здрав разум.

Ако је Шекспир изумео Фројда (а јесте, заиста *јесће!*), онда је сигурно и то да је Фелини изнова изумео себе млађег и своје снове, али и нас и наше, успут.

И, ето сметње. У протеклих неколико година, што се можда не да видети из ове књиге, мада је брутално очигледно у филмовима, Фелини је у рату са самим собом.

Дозволио је да разочарани скептик, да онај средовечни циник (што је до крајњих граница протегнут пост-пубертетски став) надвлада дечака. Стога су многи од његових филмова постали цели гаргољи, без звонара.

Може ли се Фелини вратити на своју временску стазу, да опет задобије изгубљену невиност, макар у извесној мери, и да је задржи? Или је осуђен на то да лута земљом као лик кога у 8½ глуми Мастројани, опседнут духовима и осећајима кривице, који неће бити истерани тиме што се се хватају у замку филма и што се страхови које уливају приказују на екрану изнова и изнова? Где је Фелинијева катарза, и да ли стара правила уопште и даље важе? Ниче је рекао да имамо своје Уметности да не бисмо умрли од Истине, али да ли Фелини слуша и да ли, слушајући, верује у то?

Као што старије ја мора да у себи садржи и просветљује оно млађе, а да га притом не загуши, млађе сопство мора да интелект потпуно одраслог човека снабдева крвљу и енер-

гијом. Међутим, ако је тај старији ум изморен цинизмом, крв је затрована, а дете које изводи читаву скалу у распону од срца до главе и назад бива осакаћено у пола корака. Изгледа као да је Фелини сумњом себе скоро избацио из постојања, потпомогнут оним лажним пријатељима које сви ми налазимо око себе, који нам троше ваздух неопходан за дисање. Знао или не знао, Фелинија су загушили такви пријатељи који су, заправо, мутави непријатељи правог сопства. Масовне паљбе су одговор. Неуспешне имагинације и неуспеле воље нису право друштво. Што се пре Фелини врати на свој пут, ма како дуг, ма како тужан, ма како смешан, то ће пре његови филмови опет продисати. Одустаће од валцера са бездушним механичким луткама, као Казанова у злокобном завршетку Фелинијевог филма, и заплесати са сâмим собом. Дружбеник да не може бити бољи, искренији, живљи.

Пут чека. Тамо је, на ивици града, онај дечак, најбољи део Фелинијевог сопства. Можемо само да преклињемо великог Федерика да слуша и да се надамо да дечак виче довољно гласно.

Док чекамо, а до финала је још дуг пут, и многи филмови вапе да се доврше и роде, ето нам књиге са сликама, фотографисаних са зидова и таваница магичне лантерне у Фелинијевој глави. Ту су тама и Ноћ вештица. Ту је Нова година Божића. Ту су прави Ускрс и његова извесна смрт и његово обећање препорода. Ту су уверење да ћете у поноћ умрети и следећег јутра се пробудити да откријете да имате још једну шансу.

То су Фелинијеви филмови. И то је предивно.¹⁷

С енглеској превела Виолетта Стојменовић

Амаркорр, пуфнасто семе јаблана или тополе, које Италијани зову „пролећне руке”, преводи се као „маце” или „цицамаце”.

¹⁷ У напмени уз текст се наводи да је Фелини, прочитавши овај текст, позвао Бредберија код себе у Рим. Бредбери и Фелини доиста су били велики пријатељи.

На нашој стази

Сузана Мијић, Музеј рударства и металургије Бор

Изложба „Борско дете: детињства у социјалистичком Бору”

Музеји нас разоружавају тиме да нас терају да се сећамо себе на нов начин. Или, другим речима, музеји нам имају да заборавимо да смо заборавили ко смо. (Preciozi 2014: 88)

Идеја о изложби која ће презентовати грађу о детињствима у Бору у периоду социјализма потекла је од чланица удружења „Актив жена”¹ средином 2018. године. Изложба је отворена 17. децембра 2019. године, а конципирана је у складу са савременом музеолошком теоријом и праксом, што подразумева континуирану комуникацију и интеракцију са локалном заједницом у којој музеј делује. Овакав приступ омогућава промену устаљене елитистичке парадигме музеја као места које улива страхопоштовање у место дискурса и критичког размишљања, реконфигурисаног у транспарентни простор, спреман да своју моћ дели са онима који су у музеју представљени (Marštin 2013: 18). Назив изложбе „Борско дете”, с једне стране имплицира просторну одредницу – назив града, а са друге представља маркер посебног културног идентитета. Ова синтагма имплементирана је у свакодневни живот и говор припадника локалне заједнице, па је можемо сматрати посебно борским феноменом. Ана Јанковић, библиотекар, рођена у Бору 1967. године, објашњава: „Борско дете” је на овим просторима усвојена, одомаћена синтагма, чије значење разумеју живи људи овог града, јер не значи буквално „дете рођено у Бору”. Ова синтагма има одређено мейнзаначење, својствено само овде и разумљиво овде.

Концептом истраживања, тумачење појма „борско дете” препуштено је припадницима локалне заједнице, грађанима и грађанкама Бора, а подаци су прикупљани методом непосредних разговора и упитника прослеђених на имејл адресе и путем линка на Фејсбук страници Музеја рударства и металургије. Анализа и интерпретација прикупљених података, утемељених на личним сећањима људи рођених у периоду од шездесетих до осамдесетих година двадесетог века², дате су у овом тексту, а презентоване су и на изложби, с обзиром на то да је „последњих деценија, демократизација друштва увела у музеје приказе свакодневног/обичног живота” (Gavrilović 2011: 13), као и став да су историје, изложбе и музеји заједница средство

¹ И у времену постсоцијалистичких трансформација, у Бору су и даље присутни прејаци некадашњег социјалистичког колективизма у виду великог броја друштава и удружења са идентитетским предзнаком. Једно од таквих је и Актив жена, који броји тридесетак активних чланица и чланова и остварује добру сарадњу са Етнолошким одељењем Музеја рударства и металургије. Многи музеји у свету подржавају управо овакав вид комуникације културе са публиком и подстичу разне групе да постану активни учесници у музејском дискурсу. Поједини теоретичари музеја сматрају „деколонизацију” односно преносење контроле над сопственим културним наслеђем на оне који су у музеју представљени за вид истинске међукултурне размене, што у крајњој линији представља и суштину нове теорије музеја (Marštin 2013: 18).

² Алаида Асман истиче да „свака генерација развија сопствени приступ прошлости и не допушта да јој перспективу одређује претходна генерација” и додаје: „са сваком сменом генерација, која се одиграва после периода од тридесет година, профил памћења једног друштва приметно се мења. Ставови који су некад били одредбени или репрезентативни померају се од центра ка периферији” (Asman 2011: 27).

³ Звук рудничке сирене, као један од симбола рударског идентитета Бора, први пут се огласио 1907. године. Сирена је обавештавала грађане Бора о почетку сваке од три смене у оквиру радног времена рудника. После бомбардовања 1999. године више се није оглашавала, због стреса који је изазивала код грађана. Ова пракса је поново уведена за Дан рудара 6. августа 2009. године, а укинута је 2019. године, продајом РТБ-а Бор

за удаљавање од великих наратива о историји нације и државе и да се заснивају на приступу одоздо нагоре (Kruk 2014: 266).

Позиву ауторке изложбе да објасне овај културни феномен одазвали су се поједини носиоци идентитета „борско дете”, а њихови текстови су у виду легенди били представљени и на изложби. Јелена Радовановић, песникиња и преводилац, рођена у Бору 1972. године, на следећи начин објашњава феномен: *Борско дете је имало у коду речи, ствари и њојаве који су били разумљиви само у Бору, с обзиром на то да су били уско везани за рад рудника: њада дим; свира њеј / свира два / свира десет (сменско свирање рудничке сирене, касније њомерно на шест/џири/једанаест)³; суморна киселина и зајађење који изједају њоздене ораде; рубље које се на брзину скуља ако је њао дим; женске унихој чараје којима „крене жица” кад њадне дим; једење њеваја на чачкалицу у кафани „Рудар”; очеви који раде у јама”... Борско дете је од малих ноју живело и са свешћу да је Бор нека врста концентричне црне рује. Индустијско црнило се као сийино масило разливало и на остиале сфере животиа. Руднички крајер око која / збој која је никао сам њрад, њроширио се из физичке њојавности и у метафизичке црне рује – били смо, наиме, као њрад (сирео)џијично њознаји и као еишенијар црне мајије и као њрад који се збој њајџросечне сийоје урбаног криминала редовно њровлачио кроз црне хронике СФРЈ-а седамдесетих и осамдесетих њодина двадесетог века. На маји водећих евројских њровачница, Бор је редовно сџајао обележен као злослужна црна руја, џумор џеоџафије џагорећи. Пајанска свест, дубоко укореења у влашком фолклору и веровањима, ишла је несметано руку њод руку са борским урбаним духом.*

Бранислав Димитријевић, инжењер грађевине, рођен у Бору 1961. године, овај феномен је објаснио на следећи начин: *Борско дете није дете. То је човек, мушкарац или жена, који је одрастао у Бору и коме је Бор ушао у крв заједно са језером и бањом и Сџолом, Црним врхом и људима са којима је и уз које је расџао. Борско дете се разликује од деце из свих друјих њрадова, баи онако како се Бор разликује од џијх њрадова. Беоџањанин, Зајечарац или Нишлица се мери њо џенерацијама које су живеле њре њеја у џом њраду: четвртиа, шестиа, дванаестиа џенерација... Борском деџеџу су родителји или највише деда и баба дошли у Бор џер је џу било џосла и била је добра џлаџа⁴, на неко време, џа кад зараде џаре да најраве кућу у Сурдулицу, Гаџином Хану, Тузли, Сенти или Модрој Сџени и враџе се својој кући. Али нису. Или макар нису до одласка у џензију. У међувремену су остиали овде, створили своју децу којој џа друја месџа нису значила нишџа и која су џосџала борска деца. Борско дете оде на судије и враџи се у Бор, ако има џосла. Борско дете не одлази из Бора ако може, неџо ако мора. Ако оде, не одлази у Сурдулицу, Модру Сџену, неџо у Ванкувер, Мелбурн, Хамбурџ, Хелсинки. И када оде сања Бор и враџа му се кад џод може. Потребно*

је нагласити да је легенда са текстом г. Димитријевића била предмет одушевљења и нескривених емотивних реакција публике.

Истраживања локалне заједнице, на основу којих је реализована изложба, била су фокусирана на сећања из приватног, свакодневног живота, с обзиром на то да је индивидуално памћење, које поседује појединац, осећање, док сећање има „свој основ у мишљењу разних група којим се придружимо” (Asman 2007: 36), тако да се ни интерпретација није руководила само едукативном функцијом музејске експозиције, већ је велика пажња била поклоњена емотивном доживљају. Временски оквири истраживања и изложбе постављени су у социокултурни контекст југословенског социјализма шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година 20. века.

Циљ изложбе био је да се публици представи и учини доступним један сегмент културног наслеђа везан за детињство и одрастање у периоду југословенског социјализма, који су у Бору обележили рапидна урбанизација, прогрес, модернизација и интеграција разноврсних идентитетских група. Обнова сећања за публику која је живела у социјализму и упознавање млађе популације са реконструисаним историјским наративом представљају платформу за подизање свести о значају локалних вредности у самој заједници, а уједно доприноси и партиципацији различитих друштвених група у садашњем времену, чиме музеј постаје један од актера социјалне регенерације (Гавриловић 2009: 30).

Изложбена структура организована је на два нивоа:

а) материјални трагови истраживане прошлости⁵ – презентација предмета⁶ и фотографија⁷ – као преносиоци порука о детињствима у социјалистичком граду, смештени у контекст експозиције, они имају симболичку и емотивну/носталгичну вредност за људе којима су припадали и који их идентификују са својим детињством. Набављени предмети и фотографије датирају из 60-их, 70-их и 80-их година 20. века.

б) вербални сегмент изложбе – интерпретација културе од стране њених носилаца, кроз тумачења појединих културних феномена у форми одговора на питања из упитника, интервјуа и неформалних разговора са људима чије је детињство везано за овај град, коментара о местима сећања и праксама које, ако и данас постоје, немају више исто значење у приватном и јавном дискурсу. Наратив изложбе реконструише и организоване колективне ритуале, нпр. пријем у Савез пионира, што такође представља платформу за конципирање вербалног сегмента изложбе⁸.

кинеској компанији „Zijin Mining Group”.
⁴ Са укупним дохотком од 1.308.220.000 динара у 1974. години, што је 22.680 динара по становнику, Борска општина је спадала у ред најразвијенијих у СР Србији. У структури привреде Бора, рударство и металургија учествују са преко 70% (Поповић, Рачић 1975: 97).
⁵ Уврежено је мишљење да се на етнолошким изложбама презентује материјал сакупљен у XIX и почетком XX века, из чега се може извући закључак „да су представљени народи наставили да живе онако како су изложбени експонати указивали или да у другој половини 20. века представљене културе нису више постојале” (Simpson 2013: 193).
⁶ Схватање музејског предмета као скупа информација о култури из које потиче, Љ. Гавриловић објашњава: „Етнографски предмет нема задатак да маркира специфичан тренутак историје

Експонати

издвојен из свакидашњег тока, него управо да опише тај свакидашњи ток, без обзира када и где се дешавао” (Гавриловић 2007: 135).

⁷ По речима Миланке Тодић: „Фотографије модерног детета и детињства нуде огромно визуелно поље у којем се могу преиспитивати културни обрасци, али у којем се може трагати за узбудљивим мостовима који повезују меморију и микроисторију са савременим искуством сећања” (Тодић 2015: 192).

⁸ Прикупљање података о прошлости путем интервјуа са учесницима прошлих збивања заузима посебно место у историографским праксама због интересовања истраживача различитих профила за обичне људе и њихову свакодневицу и њихова сећања, на основу чега се конструише историјска слика која представља „историју данашњице” – „историју одоздо”. Оваква истраживања су

У Етнолошкој збирци Музеја рударства и металургије налази се мали број предмета везаних за детињство, који потичу из сеоских средина у околини Бора и датирани су у прву половину 20. века. Из тих разлога није планирано излагање музејских артефаката, већ презентација предмета набављених поклоном, откупом или позајмицом од припадника локалне заједнице⁹. Треба истаћи да је највећи број предмета поклоњен Етнолошкој збирци, затим откупљен од грађана, док је мањи број предмета враћен власницима по завршетку изложбе, због (о)сећања која чувају. Тема је побудила велико интересовање локалне заједнице, као и жељу за укључивање у цео пројекат, кроз донацију предмета, фотографија, казивања сећања. Поштујући етички кодекс, припадници локалне заједнице су упознати са истраживањем које гарантује анонимност, осим у случајевима у којима је дат пристанак за разоткривање идентитета. Укупан број предмета који су поклоњени или откупљени за збирку, износи 415, а са позајмљеним предметима тај број прелази пет стотина. Предмети набављени до априла 2019. године добили су статус културног добра, инвентарисани су и унети у дигиталну базу. За предмете набављене у каснијем периоду прикупљени су релевантни подаци, тако да ће и они постати део музејског фондуса.

Систематско прикупљање предмета руковођено је основним критеријумом повезаности са свакодневицом детињства у друштвеном контексту периода социјализма у Бору. Независно од начина набавке (поклон, откуп, позајмица), сваки набављени артефакт имао је различита значења у временском периоду када је набављан и коришћен, а њиховим измештањем из дотадашњег окружења и смештањем у музеј придодаје им се нови скуп значења (Гавриловић 2007: 21). Набављене играчке представљају важан сегмент материјалне културе, па их можемо идентификовати као преносиоце порука чије декодирање рефлектује бројне податке о њиховој примарној социо-културној димензији: облицима привређивања, естетским критеријумима, технолошким достигнућима, друштвеним трендовима, као и утицају медија на дечју културу и свакодневни живот деце. Како истиче Тијана Јаковљевић Шевић: „Када се сагледају све карактеристике играчака, јасно је да оне излазе из оквира забаве, учења и дечије свакодневице уопште. Ови артефакти су рефлектор друштвених и културних ставова, вредности и норми, времена и околности у којима су произведене и употребљаване, микро историја и личних прича оних који су их правили и употребљавали” (Јаковљевић Шевић 2012: 14).

Играчке презентоване на изложби „Борско дете: детињства у социјалистичком Бору” датирају од 60-их до средине 80-их година 20. века. Играчке уз које су одрасле многе генерације борске деце произведене су у фабрикама СФР Југославије, Јапана, Индије, Норвешке, Италије,

Немачке, Русије. Класификација играчака на изложби урађена је на основу места израде, односно фабрике у којој је сваки појединачни предмет произведен. Најпознатије фабрике играчака у СФР Југославији биле су: Творница играчака, лопти и друштвених игара „Бисерка“ у Загребу, „Југопластика“ у Сплиту, „25. мај“ у Лабину, „Механотехника“ у Изоли и фабрика „Тик-тик“ у Крапини. Највећи број експоната на изложби израђен је у фабрици „Бисерка“, основаној 1946. године у Загребу, као занатска задруга за израду дечјих играчака и галантерије, која је добила назив по имену девојчице једне од радница. Крајем 50-их година 20. века ова фабрика производи лутке од јуте испуњене сламом, а појавом винила започиње производња ПВЦ лутака, ливењем винила у калупе, док су се очи, коса и уста осликавали и бојили ручно. „Бисерка“ је била позната и по производњи друштвених игара, па се на изложби „Борско дете: детињства у социјалистичком Бору“ налази један сачувани примерак „Џовјеће не лјуди се / Млин“. Треба истаћи, да је „Бисерка“ била једина фабрика ван територије Америке са лиценцом компаније „Волг Дизни“ за производњу познатих јунака из стрипова, филмова и прича¹⁰ за простор тадашњег источног блока. Сви модели били су нумерисани бројем колекције којој припадају.

Фабрика „Југопластика“ отворена је у Сплиту 1952. године као СОУР Комбинат „Југопластика“ Сплит, и била је подељена у осам радних јединица, од којих једна, на острву Шолта, у просторијама пољопривредне задруге, 1959. године започиње производњу пластичних лопти, играчака и лутака са карактеристичним пластичним сандалама или ципелама и одећом. У Бору је продавница „Југопластика“ отворена у новембру 1959. године, у згради Г-2, поред „Бека“ који је отворен исте године у згради Г-1.¹¹ Од грађанки Бора прикупљен је велики број лутака и пластичних играчака, својевремено купљених у продавници „Југопластика“ у Бору. Нажалост, на изложби нема ниједне лопте овог произвођача, иако се велики број наших суграђана сећа одлазака у продавницу „Југопластика“ управо ради куповине лопти и пластичних сандала за одлазак на море.

Током припрема за изложбу откупљени су и предмети израђени у фабрици „Механотехника“ са седиштем у Изоли. Фабрика је почела да ради 1952. године, а широм Југославије постала је позната по производњи дидактичких играчака, железничких композиција, аутомобила и аутомобилских стаза, дечјег пластичног намештаја итд. Ова фабрика и данас постоји, под називом „Механо“ (Вишковић Вашић 2014: 140).

Да ли деца у плишаним играчкама виде своје прве пријатеље, питање је којим се баве психолози, а у периоду систематске набавке предмета за изложбу, фондус музеја обогаћен и плишаним играчкама израђеним у фабрици „Тик-тик“ у Крапини¹² и фабрици „Ланена индустрија“ (Лино), основаној 1901. године у Осиеку.

седамдесетих година 20. века довела до појаве посебног огранка историјских истраживања, познатог као „Oral History“, који се не заснива на уобичајеним писаним документима, већ искључиво на сећањима која су прикупљена усменим испитивањем (Asman 2007: 50–51).

⁹ Појам локалне заједнице се заснива на свести о постојању заједничких карактеристика, обухвата процесе изградње колективног идентитета и стварање осећаја припадности, али и могућност да за неке појединце живот у заједници није позитивно искуство (Kruk 2014: 257).

¹⁰ У фабрици (творници) „Бисерка“ произведени су Мики Маус, Паја Патак, Шиља, Плутон, Мини, Маза и Луња, Гаргамел, Снежана и седам патуљака, Пинокио, као и многи други. Свим луткама су лица осликавана ручно, па је долазило до грешке, а такве примерке су остављали по страни и продавали у фабрици-

кој трговини. Исправност играчака надгледала је америчка контрола, међутим, 1992. године „Бисерка“ трајно губи лиценцу „Волта Дизнија“, а престаје да ради 2011. године (Biškupić Bašić 2016: 71–78).

¹¹ У Бору су до краја 1960. године у изградњу трговинских објеката и складишног простора инвестирана 4.200.000 динара и изграђено 1.840 квадратних метара простора с циљем да град, поред индустријског, постаје и снажан трговински центар. Крајем 1963. године, у „Седмоспратници“ је отворена самопослуга „Центар“, продавница „Избор“, књижара „Просвета“, продавнице „Металотехна“, „Бижутерија“ и робна кућа „Клуз“. Робна кућа „Београд“ отворена је 28. 2. 1970. године, а током 1972. године и продавнице из свих република и покрајина СФР Југославије: „Новотекс“

Основна функција играчака повезана је са игром кроз коју деца, примерено узрасту, развијају свест о свом окружењу. Међутим, играчке се могу посматрати и као преносиоци порука о социо-културном контексту у коме су набављане и коришћене. Један сегмент изложбе односи се на играчке које су родитељи доносили својој деци са службених путовања у иностранству. Лутке из Италије, Енглеске, Јапана, Норвешке, слон из Индије, кученце из Јапана, колекција лутака из Русије итд. пружају нам информације, између осталог, о усмерењу Рударско-топионичарског басена Бор ка праћењу светских технолошких достигнућа. Сачувани артефакти представљају сведочанство о грађанској култури и високом животном стандарду становништва, по коме Бор није заостајао за много већим и развијеним урбаним центрима у СФР Југославији. Лутке можемо посматрати и као преносице порука о владајућим модним трендовима одређеног времена, па је на изложби био заступљен велики број лутака у карактеристичним звонастим панталонама из 70-их година прошлог века. Од једне суграђанке откупљена је велика лутка у раскошној хаљини, којом се она никада није играла, а коју јој је отац донео из Трста. Уобичајено је било да се 60-их и 70-их година овакве лутке смештају у седећи положај, као украс на средини брачног кревета, а та је мода из централне Европе и Средоземља стигла и у наше крајеве. Садашњим генерацијама овакав тип лутке је у потпуности непрепознатљив и необичан, па је током трајања изложбе она постала део дечјег усменог фолклора с обзиром на то да се међу ученицима нижих разреда основних школа у Бору преносила прича да се у музеју налази „уклета лутка“, коју су назвали Анабел, по истоименом америчком хорор-филму, снимљеном 2014. године.

Дечје игре

Током истраживања, са својим саговорницима разговарала сам и о најзаступљенијим дечјим играма у периоду од шездесетих до деведесетих година 20. века. Урбане дечје игре могу се класификовати у контексту простора обављања одговарајућих пракси на:

1. урбане игре и реквизите у јавном простору;
2. урбане игре и реквизите у приватном простору.

Урбане игре у јавном простору 60-их година 20. века представљају материјализацију тадашњих културних и социјалних образаца града¹³. Сваки сегмент игровног контекста заснован је на групној интеракцији и доприноси социјализацији и адаптацији детета, али и расту и развоју дечјег организма и развијању личних склоности и способности. Јелена Радовановић на следећи начин описује град свог одрастања: [...] *То је значило и његовој деци да се у њему налазило све што је било важно и значајно у њеној животинској епохи*

схваћано и као друштвени пресврт. Солићери из тог времена ће тек касније добити стигму дехуманизоване социјалистичке сценографије једне прохујале ере, у оно време су то били тек изникли амблеми социјалистичке индустријализације и једног специфичног урбанистичког шарма.

Све до краја шездесетих, дечје игре у јавном простору карактерисали су ручно рађени реkvизити израђени од материјала из рудника.

У топлијем периоду године деца су на борским улицама педесетих и шездесетих година 20. века возила **троколице**. Троколице су прављене од старих дасака и три половна лежаја, које су родитељи, углавном бравари, доносили односно сами израђивали у рудничкој радионици. Два мања лежаја постављана су на задњу страну даске, док је главни био већи и стајао је напред. Често су везивали у низ више троколица, као воз. Деца су их возила слободно улицама, јер су саобраћајне прилике то допуштале. Током зиме троколице су замењивале **санке**. Шездесетих су то биле гвоздене санке које су родитељи израђивали сами. Седамдесетих година већина борске деце поседује дрвене, најчешће „Еланове” санке. Почетком седамдесетих започета је и пракса обуке деце из Бора у скијању, на Столу, Ртњу и у одмаралишту Савача (Гачић 1975: 287).

Колико су у сећању остале поједине игре, објаснила је Јелена: *Играли смо се, природно, као и друга деца дивљом почивше земље седамдесетих и осамдесетих година прошлог столећа. У данашњем драстично измењеном духу времена, такве игре деци новог века сасвим сигурно звуче и изгледају потпуно анахронно: ластини, школице, између две вајре, Немци и паризитани, каубојци и Индијанци, Прле и Тихи, Јасиреб и Марина, шује, жмурке, ћораве баке, варјачкиње–барјачкиње, царе-царе колико има сајти, тирале кобиле, кликери, пиљке, лувии телефони, прескакање конојца, хула-хой. Били смо деца социјалистичког бума, са зајосленим родитељима и све време игре и после школе проводили смо углавном најбољу, међу солићерима борске индустријско-урбане кулисе. Време је текло сторије и живој се чинио мнош једноставнијим. Многе од игара које Јелена наводи одурају од васпитања младих у духу социјализма и указују на утицаје тадашњих медија.*

Пиљке су кочнице од бресака или каменчићи помоћу којих је извођена игра која је захтевала изузетну спретност и била корисна за развијање моторике. Игра се изводила тако што би се прсти леве руке поставили у облику моста, главна пиљка бацила увис, а једна протурала кроз мост, а најважније у игри било је ухватити главну пиљку док не падне на земљу. Кроз „мост” од прстију убацивала се прво једна, па две, затим три плус две, па четири плус једна, а на крају свих пет.

Кликери – кенци: стакленац, каменац, гвозденац и џомба били су саставни део игре карактеристичне за дечаке, заступљене у Бору, али и у осталим крајевима Југославије. Међутим, оно што представља део урбаног борског идентитета јесу кликери „гвозденци”, које су

Ново Место (Словенија); „Вартекс” Вараждин, „Славонија” Осиек (Хрватска); „Високо” из Високог (БиХ), „Треска” Скопље (Македонија); „Машинопроект” Титоград (Црна Гора); „Напредак” Ђаковица (АП Косово); „Ударник” Зрењанин (АП Војводина) (Рањеловић, Миладиновић 1975: 184–190).¹² „Крапинска текстилна индустрија” (КТИ Крапина) основана је 1924. године, касније је променила назив у „Крагекс”, а од 1982. године, у кооперацији са пољском фабриком „Миш”, настаје нова фабрика под именом „Тик-тик”, најпознатија по производњи лутке „Вучко” – маскоте XIV зимских олимпијских игара у Сарајеву 1984. године.¹³ Тек је у другој етапи тзв. Друге фазе (1968–1971) видљиво побољшање животног стандарда грађана Бора. Улагања од око четири милијарде динара у производњу и инфраструктуру, изградњу станова и

културних и спортских објеката, утицала су на економске и животне промене не само у Бору, већ и у читавој источној Србији (Ерић 1975: 124).

- ¹⁴ Униформе тамно плаве боје биле су обавезне у свим школама на територији СФРЈ. Девојчице су носиле кецеље са џеповима, понекад и белом крагном, а дечаки модел у облику жакета, такође са џеповима и крагном. Ђачке униформе су могле бити шивене или куповане у Робној кући „Београд“, „Атексу“, „Бетексу“. У *Лексикону УУ милошћу Драган Оцаклијевић* (2005) објашњава термин „школске кецеље/куте“ – „Ђачка униформа у основним (негде и средњим) школама од педесетих до средине осамдесетих година. Једноставног кроја, теget боје, имала је две основне сврхе. Практичну – могли сте знати да су деца на настави или на путу до или од школе, а и ученици су мање

очевидно доносили својим синовима из рудничких погона, а правили су их од старих кугличних лежачева. Дечаки су се играли и кликерима „мермерцима“ – белним мермерним кликерима које су им родитељи доносили из борске штампарије. По њиховим речима, стаклени кликери се тек касније појављују. Игра кликерима је, као и свака дечја игра, имала своју структуру и правила којих су се мали играчи придржавали. Игра је почињала утискивањем кликера у земљу, односно прављењем рупе у коју ће се кликери убацивати. Затим би се одређивала раздаљина са које ће се изводити почетно бацање. Игру започиње дечак који је кликер бацио најближе рупи. Он је имао задатак да својим кликером погоди један од бачених кликера. Свој кликер је држао савијеним кажипрстом и гађао зглобом палца, тела повијеног према земљи, клечећи на једном колону. Играло се „у шалу или збиљу“, а од тога је зависило да ли ће победник узети све кликере.

Варјачкиње–барјачкиње игра се тако што се деца окупљена у два противничка табора ухвати чврсто за руке и заузму веће растојање. Затим заједно узвикну: „Варјачкиње–барјачкиње, кога ћете?“ Противнички табор прозива једно од деце, узвикујући његово име, а оно се залети и трчећи настоји да пробије „живи зид“. Уколико не успе, противнички табор га задржава, а победник је онај ко задржи сву децу у свом табору.

Жмурке – док су кликере играли само дечаки, жмурке су биле полно/родно хетерогена игра. Једно дете из групе „жмури“, стоји уза зид, бандеру и сл., бројећи до сто, али на по пет (пет, десет, петнаест...), остали се сакривају, а кад дете заврши бројање, креће да их тражи. Дете које прво пронађе, жмури следеће, али се цела група труди да се „запљуне“, уз речи: „Пу, за мене!“

Између две ватре – деца се поделе у две групе и обележи се линија раздвајања. Циљ игре је да сваки играч из групе погоди лоптом играча друге групе. Игра се на испадање, сваки погођени играч излази из поља, а игра траје док се не погоди и последњи играч у пољу. Између две ватре, као и жмурке, спада у полно/родно хетерогену игру.

Ластих – по речима моје саговорнице Тање, двориште ОШ „Вук Караџић“ је за време школског одмора било преплављено девојчицама које су играле ластих. Подразумевало се да свака девојчица има ластих везан чвором, који је носила у џепу одеће или школске кецеље¹⁴. Постојале су различите финесе у прескакању ластиха, али је свакако најпопуларнија невербална песмица била „Е-ма-есе-са-есе-са-пипи-ја“.

Школице – игра која је подразумевала исцртавање квадрата кредом или комадом цигле на асфалтној подлози. Унутар тог поља учртавали су се мањи квадрати обележени бројевима. Девојчице су скакале на једној ноzi и њоме гурале „картош“ – глатки камен или ко-

мад цигле. Прво се картош баци на поље означено бројем 1 и води се рачуна да се не додирне линија, као и да се не изгуби равнотежа или стане на обе ноге. Побеђује девојчица која прва пређе све квадрате.

Царе, царе, господаре, колико је сати јесте игра у којој се бира дечак/девојчица који/која представља цара, а који је окренут леђима и задаје животињске кораке осталој деци. Деца у хору питају: „Царе, царе, господаре, колико има сати?” „Цар” одговара: „три мравља” – стопало испред стопала; „два мачја” – средњи кораци; „један коњски” – дуги кораци; „четири мишја” – мали кораци. Ко би добио одговор: „Пао сат у бунар”, морао је да се врати на почетно место. Ко први стигне до цара, постаје нови цар.

Урбане игре и реквизите у приватном простору окарактерисао је мањи број учесника изложбе, везујући их превасходно за време рођендана, када се подразумева да је у кућама и становима већи број деце. Рођенданима се у социјалистичко време поклањала изузетна пажња. Торता са свећицама је била обавезна као и сендвичи са паштетом, паризером, краставцима, бареним јајима и ренданим качкавалем, а од пића су били заступљени Јупи или Кокта. Омиљена игра за узраст од 12 до 18 година оба пола биле су **фоте**. Емпиријска истраживања показала су да је ова игра типична за све наше урбане средине 20. века. Сама фота је залог који даје сваки учесник/ца у игри. То може бити ситнији предмет личне својине, или парче папира на коме је исписано име учесника. У један предмет се сместе све фоте, а сваки учесник је дужан, с обзиром на то да је добровољно ступио у игру, да обавља наређења. Фоте се извлаче уз питање: „Шта да ради ова фота?”, а онда се одређује: „Ова фота нека...”, што је претежно смешног карактера. Поред обичних, играле су се и „масне” фоте, које уместо неиздиференцираног, карактерише јасно сексуални карактер игре (Сеферовић 1984: 105–110).

Занимљива географија је едукативна друштвена игра за коју је потребно само парче папира (лист из свеске) са исцртаним пољима и оловка. Циљ игре је да се на основу насумично изабраног слова наброји што више географских појмова – имена држава, градова, планина, река ...

Детињства у социјалистичком Бору

Период детињства и одрастања у социјалистичком Бору се по многим својим карактеристикама уклапао у модел заступљен на територији читаве СФРЈ. Символи југословенске стварности – Тито¹⁵, Партија, партизани и Револуција – били су присутни у називима школа, уџбеницима, лектири, наставним плановима и програмима, организацији екскурзија, школ-

прмали сопствену одећу. Друга сврха била је социјална – на овај начин су се у одевању деце могле прикрити социјалне разлике, што је у СФРЈ било јако важно. Из времена детињства многих генерација остала су сећања на гужве по рађама са конфекцијом пред почетак сваке школске године, шивење кецеља у кућној варијанти и брига да ли ће дете 'прерасти' кецељу током школске године¹⁶. Нажалост, и поред великог ангажовања, нисмо успели да пронађемо ниједну школску кецељу за изложбу.

¹⁵ Тито је четири пута био у посети Бору: 8. октобра 1948. године, 7. јуна 1961. године, 22. септембра 1969. године и 4. децембра 1977. године (Стојадиновић 1989: 12, 80, 153, 245).

¹⁶ Савез пионира Југославије основан је на Првом конгресу УСА-ОЈ-а, одржаном у Бихаћу 27. децембра 1942. године, на иницијативу КПЈ, пред-

вођене другом Титом (Duda 2015: 27).

¹⁷ Први општи Закон о државним празницима у ФНРЈ донет је 1955. године, а празници су били у функцији стварања осећаја заједништва свих становника Југославије, без обзира на националну или професионалну припадност. Поред Нове године (два нерадна дана), Празника рада – 1. маја (два нерадна дана) и Дана републике (29. и 30. 11. као нерадни дани), прослављали су се и многи други празници формативно представљани као радни дани, али садржајно везивани за пригодне манифестације: Дан жена – 8. март; 25. мај – рођендан друга Тита – Дан младости; 7. јул – Дан борца; 22. децембар – Дан ЈНА; 27. децембар – Дан пионира.

¹⁸ Познати југословенски вајар, Антун Аугустинчић је 1947. године обликовао знак Савеза пионира као развијену заставу са петокраком звездом, ловоровим вен-

ских такмичења (Вучетић 2011: 18–19), као формални оквир социјализације деце. Паралелно са формалним, кроз читав период социјализма егзистирао је и неформални модел детињства или, како га Илдико Erdei одређује, „дупли колосек идентификације”: први, који је јаван, нескривено идеолошки, формални, ауторитарни, институционални, ритуални и други, који се односи на приватно, популарно, неформално, хедонистичко (Erdei 2015: 183). Материјални трагови социјалистичке прошлости „борске деце” говоре у прилог овом другом нивоу идентификације. Наиме, међу предметима прикупљеним за изложбу доминирају лутке, од којих је велики број набављен у иностранству, односно на западу, затим плоче, стрипови, док је најтежи подухват био везан за набавку пионирских марам и капа, које готово и да нису сачуване у локалној заједници. Међутим – јесу у сећањима некадашњих пионира, од којих већина и данас, после толико прохујалих деценија, с носталгијом памти речи заклетве, или макар њен почетак: „Данас, када постајем пионир...”

Пионири

Интерактивни део изложбе био је оријентисан на пријем у пионирску организацију и у том делу изложбене галерије посетиоци су могли да се фотографишу испред портрета Јосипа Броза Тита са пионирском капом и марамом. Сваке године, поводом Дана републике сви ученици првих разреда основне школе свечано су примани у Савез пионира Југославије¹⁶. На тај начин, дете „од неодговорног члана заједнице најпре постаје ученик, од кога се захтева много више него до тада, пре свега у погледу учења и извршавања школских обавеза, а потом ова улога добија још једну димензију – ученик првак постаје пионир” (Малешевић 1984: 74). Дакле, сви су ученици, без изузетка, постајали чланови пионирске организације са навршених шест или седам година, а из те организације излазили са тринаест или четрнаест година, кад су постајали омладинци, што се поклапало са изласком из основношколског доба односно са уласком у пубертет. У етнологији/антропологији овај чин се описује као обред иницијације којим се завршавао период политичке невиности и почињало обликовање социјалистичког грађанина (Duda 2015: 25).

Сам чин пријема нових чланова у Савез пионира Југославије био је изузетно свечан и увек је био везан за најзначајнији социјалистички празник¹⁷ – Дан републике. Припреме за пријем почињале су много раније, учењем пионирске заклетве која се у хору изговарала на дан пријема. Тог дана, у школској или некој другој свечаној сали, учитељи и наставници су припремали пригодне програме, „свечане академије”, на којима су учествовали ученици старијих разреда са рецитацијама, или у хору, фолклору, рециталима који тематски глорификују НОБ. Сва-

ки дечак/девојчица добија црвену троугласту мараму која им је везивана око врата, а од 1973. године, на основу Правила и програмске основе СПЈ, била је прописана и плава капа са црвеном звездом петокраком, а бочно се по средини постављала пионирска значка са знаком Савеза пионира Југославије¹⁸. *Била сам љубљена веома дуго када је моја млађа сестра добила и мараму и капу, а ја сам имала само мараму*, изјавила је током истраживања суграђанка Ана.

Упитник

Питања у упитнику креираном за потребе изложбе била су конципирана с циљем да се утврди актуелни модел (могућег) заједничког идентитета припадника локалне заједнице на основу одрастања у истом социо-културном окружењу које је подразумевало детињства која су се одвијала, с једне стране у оквирима јавног, институционалног дискурса, отворено идеолошког, а са друге и у исто време, у оквирима приватног и ванинституционалног.

Ако анализирамо одговоре грађанки и грађана Бора на питање из упитника: *Шта подразумевамо под изразом „борско дејје”*, поред објашњења ове синтагме, заступљена су и лична сећања, која нас упознају са идентитетом једног дела локалне заједнице. Највећи број одговора односи се на место рођења – Бор; истиче се мултикултуралност заједнице, значај рудника у свакодневном животу, али и загађење, као и љубав или отпор према граду:

– *Генерације рођене у Бору јар деценија након Другој светској ратној, када је Бор доживљавао највећи процвај и у оно социјалистичко време био пример где се рађа „нови човек”. „Борско дејје” је митафора, користи се само у Бору и познато је само поменутим генерацијама.*

– *Особа рођена изод димњака која је поштовала рад у руднику својих најмилијих.*

– *Рођена сам овде седамдесетих у диму, занимљив град, андерграунд.*

– *Створење одрасло по сивим, мајловитим, блајњавим, задимљеним улицама, међу осталим створењима града Бора, чији су се родитељи довели из околине, или одакле већ...*

– *Једна од многих привилегија биле су Волице.*

– *Особа рођена у Бору која неизмерно воли свој град.*

– *Дејје рођено у диму и злату.*

– *Дејје из радничке рудничке породице.*

– *Ништа више од онога што представља израз „зајечарско дејје”. Заједница која је иза својих члана и у Бору, и у Херцеј Новом и у Чикају.*

– *Дејје које је дејствително повело изод борских димњака, верујући у лепо будућности „где ћеку бакар” и злато”.*

цем и ликовима пионира и пионирке окренутих на леву страну, изнад којих је пионирски поздрав: *За домовину с Ташом – најрег!* Делови знака имали су своју симболику: звезда је водила пионире према лепшој будућности, ловоров венац је био симбол славе НОБ-а, у којем је настао Савез пионира (Duda 2015: 121).

- Особа која је учена да пошвијује шћу кору хлеба и којој је било омоћућено да живи збоћ ње.
- Деће које је расло у индустријском граду шћуном ошћрова и шћосебној мноћонацио­налној средини.
- Деће које је већи део своћ дећињсћива шћровело у Бору, без обзира на шћорекло. У шћрошлосћи је било веома значајно да је Бор мулћиешћичка заједница, шћа је назив „борско деће” ушћраво означа­вао децу која су овде роћена, или у дећињсћиву доведена.
- Деће које зна шћића је борски дим.
- Деће које је већи део своћ дећињсћива шћровело у Бору, без обзира на шћорекло. У шћрошлосћи заједно са своћим родићелћима који су „шћрадили и унашћрећивали шћрад”.
- Борско деће је особа роћена у Бору, чији су бака и дека дошли из далеких крајева збоћ шћосла у руднику. То је особа која је шћшла у основну шћколу шћоред шћовршинскоћ коћа и усшћављивала се шћре сирене у 22 сшћића. Током зиме, у дећињсћиву, имала је најбољу сшћазу за санкање, чак шћри улице шћочев од Техничкоћ факулћетшћа, шћа до зшћраде Комићетшћа. Преко лећића шћушћовала је са родићелћима, а осшћићићак расшћусшћића шћроводила код баке на селу. Борско деће је особа роћена у мешовићићом браку, шћосећивала је Кшћтоличку и Православну цркву и од када зна за себе њена шћородица је шћрослављала два Ускрса и два Божића.

Одговори припадника локалне заједнице на питање постављено у упитнику: збоћ чећа себе сшћашћрашћиће/или не борским дећешћићом указују на слична (истицање места роћења), али у поједи­ним случајевима и различита обшћашћења:

- Не само зашћо шћићо сам роћена у Бору, већ зашћо шћићо волим овај шћрад.
- Одрасћићо у Бору, из сшћаре и шћознашће фамилије.
- Зашћо шћићо сам формшћивне шћодине шћровела у Бору.
- Роћена и осшћала у Бору. Генерације шћредака су из ових крајева.
- Зашћо шћићо знам шћића значи „борско деће”.
- Зашћо шћићо знам и шћамшћићим какав је Бор био некада, шћамшћићим њећов ми­рис, њећов зној и њећо­ве радосћићи.
- Роћена, шћколовала се, родићелћи сшћварали и шћрадили имовину. Нису имали шћривилећије ни у шћићом сећменшћићу да добију у шћо време сшћамбени шћросшћор.
- Никада се нисам укложила у овај шћрад, никада шћа нисам волела јер је ово шћрад без душе.
- Зашћо шћићо сам шћрећа шћенерација која живи у Бору
- Ту сам роћена и шћу живим и радим, волим шћај шћрад највише на свећићу.
- Не волим свој родни шћрад.
- Роћени Боранин... Одрасћићо исшћод димћака.

На нашој стази _____

– Аутиентичан начин размишљања, йонашања... Локални изјовор, најласак који не йосйоји...
– Овде сам одрасла и као борско дейе сйекла жилавосй и оййорносй.
– Инйерационална средина.
– Ја сам једно од йе деце које је са 11 месеци доведено у Бор, йрихвайшло йа као свој йрад и још увек сам йу.

– Збој космойолийске средине у којој сам одрасла. Посйојала је изразийа разлика између урбаной начина живойта у Бору и йаланачкој менйалийейта који је диоминирао у осийалим йрадови-ма Тимочке Крајине. Такав начин живойта и мулийационална средина, обликвоао је и нас, борску децу, у људе слободне од сйега обмана и маније национализма.

– Не одређујем себе локално.

– Збој одрасйања у сйецифичном окружењу, мулийационалном, мулийкулийурном. Збој ойвореносйи йрема друйачијем и различийом, без или са мало йредрасуда. Збој йривилеийа које смо имали: одмаралийе за децу на Савачи и на мору у Водицама, добре йлаийе родийеља, снабде-вене йродавнице, одличан биоској, Дом кулийуре, одличне школе, основне и средње, као и Музичка школа, безбедносй у йраду...

– Расла сам безбрижно у блаосйању у неком сасвим друйачијем времену од овој данашњей.

– Рођена сам у Бору, мој ойац је рођен у Бору (Бор селу, увек йоносно најлашава) и моја деца су рођена у Бору.

– Волим Бор.

Тумачења припадника локалне заједнице могу нам помоћи у деконструисању специфичног културног феномена односно употребе синтагме „борско дете” и у времену постсоцијалистичких трансформација и њених бројних значења, с обзиром на то да она представља један од маркера локалног, културног идентитета.

Урбана меморија

Вишеслојна истраживања локалне заједнице, између осталог, указала су и на места сећања, независно од тога да ли се и данас налазе или не у топографији града. „Урбана меморија представља саставни део процеса утврђивања система вредности у друштву и конструисања колективних идентитета. Креирају је места сећања, која уписана у топографију града стварају оквир унутар кога појединац успоставља однос са групом, заједницом, односно друштвом коме припада, или од којих се дистанцира” (Ignjatović, Manojlović Pintar: 120). Треба нагласити да структура топографије Бора креће од нулте тачке – рудника, а затим се броје кило-

- ¹⁹ Модерна сала биоскопа „Звезда“ завшена је крајем 1961. године, а 1. јануара 1962. године почеле су пројекције филмова. У јануару 1969. године, у сали биоскопа „Звезда“, приказани су први филмови у „год-систему“ (Ничић 1975: 254).
- ²⁰ Дискоотека у Дому културе.
- ²¹ Градски паркови простирали су се на следећим локацијама: испред железничке станице, на улазу у град, између саобраћајних трака од Другог до Четвртог километра, у центру града и између улица Генерала Павла Илића, Моше Пијаде и Булевару револуције, што укупно представља 105.000 квадратних метара зелене површине (Тодоровић, Рањеловић 1975: 215).
- ²² Ресторан на Железничкој станици односно бифе, отворен 1971. године.
- ²³ Експрес-ресторан на Другом километру изграђен је 1965. године.

метри, од првог до седмог, на ком је смештено градско гробље. „Нулта тачка имплицира историографску константу, а истовремено и колективно сећање заједнице на своје прапочетке, с обзиром на то да и историја града и централна градска саобраћајница почињу рудником, као основним покретачем економског и урбаног развоја Бора“ (Мијић 2017: 4). Бор је, као и многи други индустријски градови широм Југославије, изграђиван са визијом задовољавања свакодневних потреба запослених и чланова њихових породица. Током 60-их и 70-их година 20. века постаје специфична комбинација француске колонијалне архитектуре и све присутнијих социјалистичких грађевина – солитера и других модернистичких зграда. Унутар рудничког пејзажа налазе се места за која грађани и грађанке Бора још увек везују своја сећања, а која су уписали као одговоре на питања у упитнику: биоскоп „Звезда“¹⁹, „Театар“²⁰, градски паркови²¹, „ЖС“²², Експрес-ресторан²³, корзо²⁴, посластичара „Пеливан“²⁵, бар хотела „Европа“²⁶, „Пивница“²⁷, пруга, „испред зграде“, куглана у „Новој тржници“²⁸, кафић код Шепе²⁹. Поред помених, значај за многе борске генерације имали су и дечја одмаралишта на Савачи испод Црног врха и у Вођицама код Шибеника³⁰.

Закључак

Изложба „Борско дете: детињства у социјалистичком Бору“ је и осмишљена као подстицај свести грађана/грађанки Бора о значају рецентног културног наслеђа из њиховог свакодневног живота. Разумевање оваквог приступа омогућава успешну заштиту културног наслеђа што јесте улога музеја, која подразумева пре свега набавку предмета, а затим и превентивну/куративну конзерваторску заштиту, стручно евидентирање и дигитализацију. Доступност заједничког културног наслеђа и наратива о одрастању у Бору у потпуно другачијим друштвено-економским, културним и политичким условима из, ипак, недавне прошлости, још увек живе у сећањима људи, захтевала је да се издвоје појаве и процеси који представљају посебно борске феномене. С обзиром на широку циљну групу, која равноправно обухвата све припаднике локалне заједнице, укључујући и маргинализоване/осетљиве друштвене групе, изложбеном поставком смо желели да покажемо шта је претходило изградњи садашњег идентитета. У већини западних земаља, трансформација музеја у складу са променом теоријске парадигме евидентна је већ више деценија, а у нашој земљи један број музеја у последњих неколико година мења своју праксу, мада се и даље многи држе традиционалног дискурса. Такође, многи савремени кустоси, као и теоретичари нове музеологије, попут Љиљане Гавриловић, сматрају да би музеји данас могли опстати само ако су „у сталној интеракцији са својим корисницима и (ако) активно учествују у свакодневном животу заједница у којима функциони-

шу: креирањем и континуираним спровођењем програма који су жељени и потребни корисницима” (Гавриловић 2007: 180).

На помоћи у реализацији изложбе, захваљујем: Александри Стојковић, Ани Јанковић, Браниславу Димитријевићу, Браниславу Милутиновићу, Валентини Новаковић, Виолети Стојменовић, Гордани Николић, Дијани Алексић, Зорану Ђорђевићу, Ивани Анисијевић, Јелени Радовановић, Катарини Милошевић, Љиљани Јевтић, Љиљани Крстић, Љиљани Радојковић, Љиљани Филић, Марији Јовичић, Марији Јовановић, Мари Радовић, Милану Костићу, Мирјани Спасић, Нади Мишић, Наталији Ђурић, Оливери Пауновић, Предрагу Кнежевићу, Тањи Петров, Соњи Савић, Станки Перовић, ШОСО „Видовдан” Бор, Центру за културу Бор и Народној библиотеци Бор.

ЛИТЕРАТУРА:

Asman, Alaida. *Duga senka prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2011.

Asman, Jan. *Kultura pamćenja*. Beograd: Prosveta, 2007.

Biškupić Bašić, Iris. „Kako je nastala nova zbirka Etnografskog muzeja”. *Etnološka istraživanja* 18/19, (2014): 129–146.

Biškupić Bašić, Iris. *Zbirka dječijih igračaka i igara*. Zagreb: Etnografski muzej, 2016.

Vučetić, Radina. *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.

Гавриловић, Љиљана. *Култура у излоју: ка новој музеологији*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2007.

Гавриловић, Љиљана. *О ђолићкима, иденитијетима и друге музејске ђриче*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2009.

Gavrilović, Ljiljana. *Muzeji i granice moći*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2011.

Гавриловић, Љиљана. „Корзо – исказивање генерацијске поларизације у структури града”. *Етнолошке свеске V*, (1984): 33–39.

Гаћић, Ђорђе. „Физичка култура и спорт”. У *Бор и околина, књиџа 2*, 276–294. Бор: Скупштина општине; Музеј рударства и металургије, 1975.

Duda, Igor. *Danas kada postajem pionir: Djetinjstvo i ideologija jugoslovenskoga socijalizma*. Zagreb: Biblioteka Centra za kulturološka i povijesna istraživanja, 2015. Dostupno i na: https://www.academia.edu/36965273/Danas_kada_postajem_pionir_2015 (преузето 30. 12. 2019).

²⁴ Корзо, који се веома често помиње као одговор у упитнику, формирао се од зграде где се тада налазила продавница „Беко”, до данашње зграде Општине. Корзо представља један од битних облика исказивања генерацијске поларизације на нивоу града, као и односа између супкултуре младих и културе градске заједнице (Гавриловић 1984: 33).

²⁵ Мисли се на послатичару која се налазила у близини данашње Општине, а сада је у Улици Моше Пијаде. Власници су пореклом Горанци.

²⁶ У Бору је 1961. године изграђен хотел „Србија”, који је после реконструкције и проширења 1973. године променио назив у хотел „Европа” (Равђеловић, Миладиновић 1975: 200).

²⁷ „Пивница”, угостиољски објекат на Другом километру, подигнута је у периоду од 1970 до 1971. године (Исто).

²⁸ Нова тржница је

почела да ради 1980. године на Четвртом километру. Поред самопослуге, ресторана и канцеларија, у приземљу се налазила и кулаана.

²⁹ У Бору, као рударској средини, одувек је било много кафана, међутим, средином 80-их отварају се и први кафићи, који се у истом периоду јављају широм СФРЈ. Простор је уређен по угледу на западни модел, а посетиоци су искључиво млађе особе, ученици, студенти, одевени у динс (Душковић 1984, 39–44).

³⁰ Године 1968. „Дечији вртић” (садашња Предшколска установа за децу „Бамби”) од тадашњег Друштва за васпитање и бригу о деци добио је помешта дејца одмаралишта; капацитети Саваче су подразумевали боравак 250 деце у једној смени, а у Водицама – 120 деце по смени (Ничић 1975: 221).

- Душковић, Весна. „Кафићи као место друштвеног окупљања у граду”. *Етнологишке свеске V*, (1984): 39–45.
- Erdei, Ildiko. „Hor”. U *Plameni pozdravi: reprezentativni portret detinjstva u socijalističkoj Jugoslaviji*, urednik Ana Adamović, 181–185. Beograd: Kiosk platforma za savremenu umetnost; Muzej istorije Jugoslavije, 2015.
- Ерић, Михајло. „Индустрија и рударство”. У *Бор и околина, књига 2*, 118–131. Бор: Скупштина општине; Музеј рударства и металургије, 1975.
- Жикић, Александар. „Демографске карактеристике”. У *Бор и околина, књига 2*, 87–98. Бор: Скупштина општине; Музеј рударства и металургије, 1975.
- Ignjatović, Aleksandar i Manojlović Pintar, Olga. „Preobražaj trga Slavija u Beogradu: istorija, sećanje i konstrukcija identiteta”. U *Sećanje grada / Memory of the City*, ur. Dušica Dražić, Slavica Radišić, Marijana Simu, 120 – 156. Beograd: Kulturklammer, 2011.
- Јаковљевић Шевић, Тијана. „Играчке: од објекта игре до друштвеног и културног медија”. У *Збирка истраживања Жељка Комненића: каталоги изложбе*, ур. Весна Недељковић Ангеловска, 9–14. Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 2012.
- Kruk, Elizabet. „Muzeji i zajednica”. U *Vodič kroz muzejske studije*, ur. Šeron Mekdonald, 251–271. Beograd: Clio, 2014.
- Малешевић, Мирослава. „Пријем у пионирску организацију”. *Етнологишке свеске V*, (1984): 73–82.
- Мијић, Сузана. *Рударски идентитет Фране Шискека: каталоги изложбе*. Бор: Музеј рударства и металургије, 2017.
- Marstin, Dženet. „Šta je nova muzejska teorija?”. U *Nova muzejska teorija i praksa*, ur. Dženet Marstin, 11–41. Beograd: Clio, 2013.
- Ничић, Драган. „Развој образовања и просвете”. У *Бор и околина, књига 2*, 217–246. Бор: Скупштина општине; Музеј рударства и металургије, 1975.
- Ничић, Драган. „Култура у периоду 1944–1975”. У *Бор и околина, књига 2*, 249–267. Бор: Скупштина општине; Музеј рударства и металургије, 1975.
- Odžaklijević, Dragan. „Školske kecelje (kute)”. *Leksikon YU mitologije*, <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/skolske-kecelje-kute/> (преузето: 12. 12. 2019).
- Поповић, Страхинја и Рачић, Никола. „Бор у периоду обнове и изградње”. У *Бор и околина, књига 2*, 98–118. Бор: Скупштина општине; Музеј рударства и металургије, 1975.
- Preciozi, Donald. „Istorija umetnosti i muzeologija: pretvoriti vidljivo u čitljivo”. U *Vodič kroz muzejske studije*, 79–98. Beograd: Clio, 2014.

- Рањеловић, Мирко и Миладиновић, Никола. „Угоститељство и туризам”. У *Бор и околина, књиџа 2*, 193–205. Бор: Скупштина општине; Музеј рударства и металургије, 1975.
- Рањеловић, Мирко и Миладиновић, Никола. „Трговина”. У *Бор и околина, књиџа 2*, 180–193. Бор: Скупштина општине; Музеј рударства и металургије, 1975.
- Сеферовић, Нина. „Игра фоте”. *Еџнолошке свеске V*, (1984): 105–111.
- Simpson, Mojra G. „Откривање и прикривање: музеји, експонати и преношење знања у аборидџинској Аустралији”. У *Nova музејска теорија и пракса*, 191–218. Београд: Clío, 2013.
- Стојадиновић, Милан Бас. *Међу прадиџелџима: Тџиџове џосеџе: Бору, Зајечару, Кладоџу, Мајданџеку и неџоџину*. Бор: РО ШРИФ, 1989.
- Тодић, Миланка. *Модерно деџе и деџињсџиво – модели фотоџографске реџрезентџације деџеџа*. Београд: Службени гласник, 2015.
- Тодоровић, Видоје и Рањеловић, Мирко. *Комунални развој и комунална џривреда*. У *Бор и околина, књиџа 2*, 205–216. Бор: Скупштина општине; Музеј рударства и металургије, 1975.

Виолета Стојменовић, Народна библиотека Бор

Између заборава. II

Бранислав Ј. Крстић као фолклориста

У претходном броју *Бележнице*, писали смо о животу Бранислава Ј. Крстића (Злот, 1889–Београд, 1966) и његовом раду у области психологије, нарочито дечје односно развојне и педагошке, те тзв. психотехнике, затим просветне и школске управе, као и о његовом публицистичком и јавном раду на (народном) просвећивању и залагању за развој писмености, школског система и опште културе. Међутим, његово капитално дело не спада ни у једну од наведених области, већ припада фолклористици; реч је о монументалном *Индексу моштва народних песама балканских Словена*, на којем је радио пар деценија и чије објављивање није доживео. По извештају Илије Николића, који је *Индекс моштва* склопио користећи како рукопис који је Крстић предао САНУ, тако и релевантне регистре и друге делове из Крстићеве заоставштине која се данас налази, необрађена, у историјској збирци Архива САНУ, под бројем 14364, главни део публикације Крстић је Академији понудио 1963, али је њено објављивање стално одлагано, што због смрти самог аутора, што због смрти рецензента и приређивача (Nikolić 1984: VII). Сâм рукопис, накнадно поприлично исправљан и дорађиван графитном и хемијском оловком, датиран је 1. 12. 1953.¹ Рукопис се састоји од 420 куцаних страна и 46 страна уметака и додатака везаних за сâм индекс или регистар, писаних руком, графитном оловком. Распоред категорија односно група мотива, означених великим латиничним словима (A–W/X), значајно се разликују у рукописној и објављеној верзији. Изостављени су неки првобитни коментари о мотивима (нпр. о реткој појави претхришћанских, паганских богова у песмама Јужних Словена, иако је схватање Бога најчешће паганско, или објашњење мотива/обрета шишаног кумства). Неки од термина су накнадно измењени („четници” уместо „комите” у групи О9 – „хајдуци, одметници, разбојници”, што је у објављеној верзији постало Q. „Хајдуци, одметници”, без те девете подгрупе; уместо „човек као магијско биће” (D 1,1) мотив је у објављеној верзији добио назив: „делови људског тела као седиште магичних моћи”). Има и премештања мотива из једне категорије у другу, као и другачијих разрада односно хијерархија унутар једне групе. Премештања су условила и, очито, неуочена понављања, па се „шаљиве песме о животињама”, иако то и није мотив, него врста, срећу и у групи „Животиње” и у групи

¹ Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 14364 (необрађено).

„Шала и подсмевање” (F 4,5; W 19). Речју, рукопис чува трагове вишеструке редакције, вишегодишњег педантног (пре)разврставања и (пре)именовања јединица и примера и мукотрпне систематизације извора, пописаних на картицама.

Од приређивача *Индекса* мотива, Илије Николића (1984: VI–VII), који наводи да је и сâм аутор имао сумњи у погледу тачности и исправности свог рада, те да су, када је реч о тако фундаменталном подухвату, грешке и недостаци неизбежни, сазнајемо да Крстић није користио све релевантне изворе, нити је његов ниво познавања народне поезије других балканских народа био на нивоу његове упућености у, тада још увек, српско-хрватску народну поезију. А и да јесте, после његове смрти откривени су нови извори, тако да је чак и у време објављивања, животно дело овог „несебичног и трудољубивог истраживача” захтевало допуну. Снежана Самарџија је (1984: 661–63), затим, у Крстићевом делу уочила низ примера који показују да аутор свој основни појам – мотив – схвата на различите начине, што у његову поделу, уз недоследности и нејасности на нивоу именована издвојених мотива, уноси додатну конфузију. Реч је, заправо, о томе да се у фолклористици, у време објављивања *Индекса моштва*, предност све више даје класификацијама сижеа односно сижејних схема (типични наративни обрасци и тематско-мотивски комплекси који се препознају као „најмањи заједнички садржалац свих песама једног круга варијаната” (Делић 2006: 52)), налажењу структуралних или актанцијалних модела над класификацијом изолованих мотива, јер их је тешко, а некада и немогуће од сижеа изоловати односно концептуализовати на једном истом нивоу.² Марија Клеут (1984: 481–482) Крстићу замера и диспропорционалност – његов индекс се, заправо, највише бави српским народним песмама, тако да је његово дело неупотребљиво када је реч о увиду у територијалну и националну распрострањеност одређеног мотива. И она изриче озбиљне замерке на рачун Крстићевог неодређеног третмана сâмог појма мотива, из чега проистичу и његове, по њој, неодрживе хијерархије односно класификациони нивои и мешање класификационих принципа унутар сваке од основних (29) група. Такође, установљава и озбиљне грешке у, макар, једном од регистара.³ Међутим, замерка да се једна, поготову епска песма (њен доказни пример је „Почетак буне против дахија”) не може сместити у једну (под)групу, с обзиром на то да је реч о индексу мотива, нема много смисла, јер ни би ни требало да је Крстићев циљ био да сваку песму сведе на један главни мотив, већ да попише и лоцира битне мотиве који се у сâмој поезији, разуме се, комбинују и међусобно утичу, тако да се комплексније творевине вишеструко индексирају.

Упркос основаним примедбама фолклористâ и филологâ, јединствени Крстићев *Индекс моштва* јесте, ипак, остао важан и релативно често коришћен референцијални извор, путо-

² О историјату тематско-мотивских и сижејно-мотивских класификација српске, српско-хрватске, балканске и/или јужнословенске епике или поезије уопште, детаљније у: (Раџковић 2015: 58–60) и (Петковић 2013).

³ У својој краткој похвалној белешци о овом делу за француски славистички часопис *Revue des études slaves*, Љубиша Рајковић је, напротив, нарочито истакао баш те додатке тј. корисност регистара личних и географских имена, песама и њихових варијаната, коришћених извора (рукописних и штампаних збирки) и алфабетског пописа мотива/тема (Ražković 1985).

⁴ Уп. „Крстићев *Индекс моштва* још увек је најпотпунији преглед, али никако није довољан. Интересовање се постепено помера са мотивске ка сужејној класификацији, која прецизније групише варијанте, селекутујући их и према главном мотиву и према изоморфној схеми радње.” (Петковић 2013: 218)

каз за идентификацију и селекцију корпуса епске грађе.⁴ Да ли је и колико је његова употреба „отежана”, како је Клеут (1984: 484) предвиђала, најбоље знају стручни истраживачи.

Међутим, Крстићево интересовање за народну књижевност и интензивно проучавање збирки народних песама (прозним облицима народне књижевности слабо се и временом све мање бавио) почиње, најкасније, тридесетих година двадесетог века. Притом, Крстић спада у тзв. кабинетске, а не теренске проучаваоце фолклора, јер се радом на терену никада није бавио, нити су га нарочито интересовали проблеми сâмих сакупљача, као ни уско књижевнонаучна и филолошка питања као што су структура стиха, језичко-стиласке особености или дефиниције врста народног стваралаштва. Недавно је Снежана Самарџија (2017: 20), у осврту на међуратне токове проучавања народне епике, стручну јавност подсетила на неке од тема Крстићевих истраживања из тридесетих година двадесетог века, али без анализе садржаја поменутих радова и оцене квалитета резултата тих истраживања и без осврта на чињеницу да Крстићев рад не спада само у међуратно раздобље. Напротив, Крстић је остао марљив и плодан скоро до смрти, 1966. године.

Колико је на Крстићеву „преквалификацију” утицала разочаравајућа и, чини се, „диригована” одлука београдских власти да се 1933. затвори Психотехички завод (институт), за који се једва био изборио, тешко је рећи, мада му је један од несумњивих подстицаја за истраживање народне поезије – судећи по темама првих објављених радова из новоосвојене дисциплине – било критичко и научно утемељено интересовање за окултизам односно за популарност веровања у окултно, које је истовремено резултирало и низом чланака и полемика у тадашњој штампи и неколиким јавним предавањима у установама за народно просвећивање о разним наводним натприродним способностима и појавама, током којих их је разобличавао као чулне илузије и варке изазване употребом тада још увек прилично нових и већини људи непознатих фотографских техника.⁵ У сваком случају, од 1934. Крстић се појављује као редовни сарадник *Прилога ироучавању народне поезије*, показујући да је већ сасвим добро упознат са већим бројем рукописних и штампаних збирки народне књижевности пре свега Срба и Хрвата, а онда и других балканских народа. „Окултни мотиви у нашим народним песмама” (Крстић 1934а) први су такав рад, у чијој се фусноти најављује студија на ту тему.

Полазећи од антрополошких теорија Лисјена Леви-Брила о примитивном менталитету и прелогичком мишљењу односно о доминантном погледу на свет у тзв. примитивним (неразвијеним) заједницама и друштвима, Крстић и сâм увиђа да је то тзв. прелогично односно мишљење утемељено на веровању у мистична, тајанствена и натприродна бића и појаве/силе

⁵ Вид. први део овог рада у: *Бележница* год. 20, бр. 37–38 (2019): 71. Доступно и на: <https://issuu.com/violetastojmenovic/docs/37-38/76>.

немогуће хронолошки и еволутивно прецизно и до краја одвојити од тзв. логичког односно мишљења заснованог на законима каузалитета, идентитета и противуречности: „Често се оба начина мишљења налазе у истој средини, па и код исте личности један поред другог. У извесним афективним стањима прелогичко мишљење је и културном човеку ближе од логичког” (Крстић 1934а: 62). Очигледно је да је Крстића народна књижевност у почетку интересовала и са становишта генетичке психологије, као грађа и документ за проучавање развоја људског мишљења, као творевина „људског духа где оба начина мишљења долазе до израза” (Исто). Притом је и у радовима из области фолклористике, као и у својим психолошким/психотехничким студијама и прегледима, показао изразиту склоност ка свеобухватној логичкој индукцији, исцрпним систематизацијама и класификацијама, акрибичност и истраживачки жар који, чини се, с лакоћом савладава огромне корпусе материјала, у потрази за правилностима односно тематским и мотивским обрасцима и појединачним изузецима.

Оно што је у наведеном раду укратко изложио, временом је развио у целовиту студију, коју је за живота безуспешно покушавао да објави. Верзије и нацрти за студију о окултним мотивима у народној поезији могу се наћи у већ споменутој архивски необрађеној заоставштини, у кутији са неколико десетина докумената, међу којима су и руком односно хемијском или графитном оловком писани и куцани, или стручни и научни радови различитог обима који су откуцани а онда једном или више пута руком редиговани; затим нацрти и скице, сређене и несређене белешке на папирићама или у свескама, преписка, рукописне скице писама, картице са листама песама на основу којих је Крстић изводио своје тематске и мотивске класификације, као и *Индекс мотивива*, чија рукописна, вишеструко редигована верзија представља и најобимнији спис. Међусобно повезани списи и нацрти и физички су повезани смештањем у заједничку фасциклу, при чему се на фасциклама виде две нумерације докумената које садрже. По другој нумерацији, у заоставштини се налазе 43 документа, при чему су од појединих радова остале по две-три верзије различите дужине и/или структуре. Што се студије о окултним мотивима тиче, у заоставштини се налазе текстови обима књиге под називом „Окултни мотиви у нашој народној поезији” и „Окултни мотиви у бугарштицама”. Овај други рад је требало да буде објављен у *Српском етнографском зборнику*, на основу позитивне рецензије Веселина Чајкановића, уредника „Четвртог одељења” („Расправе и грађа”) *Српској етнографској зборника*, с којим је Крстић током тридесетих година 20. века и иначе сарађивао, а који је, ипак, тражио да се термин „окултно” замени термином „натприродно”, те да се изврше извесна скраћивања и сажимања, и да се избаце дигресије.⁶ Реализацију планиране свеске овог часописа је, по свему судећи, омео рат. „Натприродне појаве у бугарштицама” пријављене су,

⁶ Вид. Писмо Александра Белића, СКА, бр. 797 од 30. 11. 1940. у: Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 14364 (необрађено), док. бр. 8.

после рата, за Трећи скуп Академије филолошких и друштвених наука, у септембру 1946, али је рад у априлу 1947. повучен, тако да је остао необјављен.

У радовима о окултним/натприродним мотивима у народној поезији Јужних Словена односно у бугарштицама, Крстић следи схему коју је изложио и у тексту објављеном у *Прилозима*, односно поделу на окултне тј. натприродне појаве, радње и бића, уз даље потподеле, чему је у рукописима додата још једна категорија – окултни предмети. Анализирајући морфологију и функцију тако класификованих мотива, Крстић пореди „слику” мотива односно статус и облик истог мотива у десетерачким епским песмама и бугарштицама, доказујући и нетачност Богишићеве тврдње да у бугарштицама нема чуда и натприродних појава, мада признаје да их је у овој врсти народних песама мање и да је окултно значење мотива у њима мање изразито (нпр. у њима је учинак клетве, као пример директног натприродног дејства речи на стварност, слабијег интензитета (АСАНУ, Историјска збирка, 14364, док. бр. 7, стр. 129–130)⁷). Највећу недоумицу му је, по свему судећи, изазивало питање представљања снови и предосећања у народној поезији, па се категорија „психичких”, за разлику од физичких, биолошких и психофизичких чуда, разликује од верзије до верзије у зависности од тога да ли се у њој спомињу (односно, да ли су у раду накнадно дописани) и „окултни” снови и предосећања, као још један, по Крстићу најдуговечнији начин испољавања веровања у моћ тајанствених (психичких) сила. Представљањем односно имагинарним конструисањем и функцијом представа о сновима у народној поезији Крстић се посебно бавио, полазећи од разлике између вероватних и могућих тј. снови „испеваних” по узору на праве снове, које он назива „природним” јер, наводно, као и снови у стварности представљају или нечију измишљотину односно лаж којом треба некога обманути, нешто оправдати или постићи (таквих снова има само у епским, али не и у лирским песмама), или сублимацију (еротске) жеље (снови који се јављају готово искључиво у лирским, пре свега македонским песмама⁸) или израз личних доживљаја лика (што је у народној поезији изузетно ретко), и оних који у животу лика имају наднаравну сазнајну функцију, представљајући средство и облик видовитости или телепатије, а у приповести пророчанску или функцију (најчешће симболичког, данас бисмо пре рекли алегоријског) откривења. Међутим, узимајући у обзир примере којима се сâм Крстић (1934б; 1935а) служи да би илустровао иначе ретку појаву „природних” снови у народним песмама, прилично је очигледно да у сваком од њих ликови сами говоре о својим сновима (препричављују их некоме) да би сликовито а често и посредно односно „увијено”, кроз симболе, исказали неку жељу, намеру, хтење, уверење. Стога је и Крстићево разликовање фингираних односно снова које ликови измишљају зарад нечег и снова које су јунаци песама „стварно” сањали

⁷ У наставку ће се наводити само број документа и број страна.

⁸ У том контексту је Крстић (1935а: 222–223) врло кратко продискутовао и Фројдово учење о сновима, тј. Фројдово тумачење функција снова, тврдећи да је психоаналитичко становиште о сну-жељи, мада не на први поглед, компатибилно са народним представама о сну исказаним кроз те „природне” снове.

⁹ О тим веровањима Крстић је говорио и у оквиру својих јавних предавања. Вид. најаве за „Снови у народном веровању” на Коларчевом Народном Универзитету у: *Време* (15. 11. 1936): 8 и (16. 11. 1936): 7.

¹⁰ Натко Нојидо се за реконструкцију древне религије односно митологије Срба и Хрвата, у духу компаративне филологије, заправо служио свим облицима усменог стваралаштва, поезијом највише, али не искључиво. Вид. рас-

прилично упитно, јер се у примерима које сâм наводи снови јављају у говору сâмих ликова, независно од тога да ли је њихово значење дословно или пренесено, да ли се догађаји и актери представљају симболички (као, на пример, птице или воћке) или не. Исто се може применити и када је реч о разлици између наводно окултних тј. предсказивачких и снова које лик измишља да нешто не би рекао отворено и јасно. Наиме, увођење сна кроз монолог, тј. приказивање сна у виду саопштења о сну сâмог сневача не дозвољава да се тако једноставно праве разлике између лажи, тј. обмане и истине, и између израза сумње односно страховања лика да ће се нешто догодити и пророчанства, тј. објаве будућности кроз сан. Наравно, постоје народне песме у којима се чин фингирања сна мање или више експлицитно тематизује (као, на пример, у песми „Марко Краљевић не пости поста размазана”, у којој је Марково саопштење о симболичном сну о везаној змији и јату голубова које растерују два орла одговор на питање зашто се смеје, којим он хоће да забашури да се смеје јер је видео двојицу својих ослободиоца, Јанковић Стојана и Секулу), што, ипак, не значи да су снови о којима други ликови причају заиста „сањани” у свету дела. Ликови у народној књижевности, као и тзв. народни певачи (када је реч о приповедању у трећем лицу), позивају се на (своје) снове из различитих разлога, а пре свега због уврежених веровања везаних за смисао сна и сневања;⁹ питање – да ли је лик који сан саопштава то што говори „заиста” и сањао – ретко има смисла. Ипак, Крстић је анализом представа о сну и снова у народној поезији показао да разуме значај рода и врсте за обликовање и функцију мотива, као и значај компаративног проучавања мотива и тема за разумевање развојних токова и контекста настанка народних песама односно њихових варијаната. Притом је важно истаћи да је Крстић (1394а: 65) у више наврата наглашавао да народне песме не дају верну односно комплетну слику народног веровања; у необјављеној студији о окултним мотивима, уз ову тврђу излаже и своју критику Нодилове реконструкције првобитне религије Срба и Хрвата само на основу народних песама¹⁰, полазећи од тезе да је народна поезија настајала током средњег века,¹¹ иако су јој корени у миту, те да су народни певачи селектовали мотиве, теме и друге елементе из своје традиције с обзиром на херојско-феудални оквир и поглед на свет, у који се, на пример, не уклапају представе о вампирима, којих има у нашем народном веровању, али не и у нашој народној поезији. Другим речима: „народне песме настају у време које више цени хероизам него чаробњаштво” (док. бр. 7, стр. 19). Поред тога, миграција мотива води појави интернационалних мотива, који народну поезију, такође, изводе из оквира народне религије и митова, из којих јесте потекла. Стога се, по њему, развој народне књижевности не може објашњавати само путем историје (народних) веровања, док се, с друге стране, у обзир узимају и етички, али и естетски учинци односно

праву под називом *Религија Срба и Хрвата на њиховој основи њесам, њрича и њовора народној, коју је у 20 наставака, у периоду од 1895. до 1890. објављивао у часопису Pag JAZU, (https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=l&msq=Religija+Srb%C3%A2+i+Hrvat%C3%A2+na+glavnoj+osnovi+pjesama%2C+pri%C4%8Da+i+govora+narodnog)*¹¹ Крстић се, очито, слаже са Герхардом Геземаном, макар када је реч о пореклу односно старости наших „јуначких” народних песама, мада повремено указује и на, тајловским речником, прежитке из старијих времена, када, на пример, коментарише постепено појаву људи као еписких јунака (уместо митских бића и других јунака са натприродним способностима), па у лику Мусе Кеседије (коме на срцу спавају змије) препознаје „остатке” некадашњих митолошких актера (вид. док бр. 7, стр. 18–19).

разлози као хеуристички оквир читања изабраних (комбинација) мотива (и сижеа, мада сâм Крстић овај формалистички термин не користи) у анализираним примерима и варијантама народних песама. Трећа карактеристика народне поезије, до које је Крстић дошао пратећи фреквентност, функцију и морфологију одређених мотива у песмама из различитих периода, јесте и појава „сталних” мотива односно мотива који временом постају манир, јер се преузимају без изворног значења и контекста, као својеврсни знак припадности датој традицији. Надовезујући се на Геземана, који је установио процес шаблонизације старијих мотива који у новијим песмама функционишу као композициона средства, губећи првобитно значење, Крстић уочава да су такви мотиви (а међу њима издваја пророчке и сличне, окултне снове, виле и животиње које говоре/пророкују) у новијим песмама чак и чешћи него у старијим (Исто, стр. 7–8). У тим својим прилежним истраживањима објављених и необјављених збирки народних песама и њиховим објашњењима – а као научник склон емпиризму и рационализму, Крстић и тежи објашњењу а не тумачењу – комбиновао је статистички, компаративни и генетички приступ, при чему његов метод рада са народним песмама, конкретније, највише личи на тзв. историјско-географски метод.¹² Чини се вероватним да би могао да се сложи са поступком који је описао Јулијус Крон: „Пре него што изведем било какав закључак (о генези једне песме) поређам њене редакције географским и хронолошким редом: једино је на тај начин могуће разликовати оригинале од касније додатих елемената.” (нав. у: Кокјара 1985: 45). За каснију и разрађенију верзију овог метода коју је формулисао Шпанац Менендес Пидал, Кокјара каже да се састоји од одређивања регионалних разлика међу варијантама, географских области у којима се одређена традиција, у виду круга варијаната, чврсто одржава, у утврђивању центара и праваца распрострања и историјског тока који је довео да разлика (Исто, 3 16). С једне стране, Крстић је, дакле, пребројавао појаву изабраних мотива у песмама из различитих периода, и да би установио њихову фреквентност односно заступљеност у поезији различитих балканских народа уопште и да би уочио како се њихово коришћење временом проређује или, напротив, бива учесталије, те какве се модификације током времена уводе у обраду и контекст појављивања тог мотива, док је с друге стране, поједине мотиве посматрао и с обзиром на њихову појаву у другим врстама наше али и иностраних народних књижевности и фолклора, у складу са миграционом теоријом. Карактеристике његовог приступа и ширину његових интересовања најбоље илуструје текст о мотиву женидбе човека вилом (Крстић 1937), као варијанта врло старог и врло распрострањеног интернационалног мотива о браку између људског и нељудског или надљудског, натприродног, божанског бића.

- ¹² Реч је о фолклористичком приступу који се, пре свега, везује за тзв. финску школу и истраживаче *Калевале*, нарочито на оца и сина Крон.
- ¹³ Штајнтхал (Heumann Steintal, 1823–1899) био је и један од утемељивача колективне односно, како ће је В. Вунт назвати народне психологије, јер је сматрао да језик, уметност, књижевност треба посматрати и као манифестације психологије народа који их ствара. Вунт, на кога се Крстић такође позива у једној студији, улогу народне психологије, која је резултат

Генетички приступ мотивима и песмама Крстића је водио не само ка истраживању забележених варијаната него и ка проучавању самог феномена варијантности и варијанте као кључне специфичности народне поезије, мада се није бавио дефинисањем појма „варијанта” нити начелима на основу којих би било могуће тврдити да два или више записа представљају варијанте претпостављене исте песме. У фасцикли под додатим називом „Варијанте” (док. бр. 16, 17 и 18), налазе се три верзије необјављеног текста о постанку народне поезије, од којих најдужа има 145 страна. Полазећи од чињенице да, за разлику од тзв. уметничке песме чији јединствени и коначни облик штити ауторско право, народна песма постоји само кроз своје варијанте, Крстић пре свега оспорава тезу о колективном стваралаштву, по којој су народне песме колективна творевина, у смислу да је, како је Грим то формулисао, песник „случајни орган колективитета”. Иако, по Крстићу, „народни певач често врло верно изражава мисли, осећања и расположења своје средине”, песма као израз колективног духа није и доказ колективног стваралаштва: „изразити верно нечије мишљење, не значи заједно с њим стварати тај израз и дати му песнички облик”. Самониклост песме, то што изгледа као да је такорећи „потекла” из народа, без аутора, јесте илузија односно ефекат епског стила. Позивајући се на тезу о „безграничној варијабилности”, коју је изнео немачки лингвиста и психолог Х. Штајнтхал,¹³ Крстић тврди да народни певач јесте индивидуални стваралац,¹⁴ те да је свака варијанта самосвојна песма, због чега о колективу као творцу поезије може бити речи само на нивоу дијакхроније, сукцесивног надовезивања једног певача на другог/друге (тј. о надовезивању варијаната на претходне варијанте). Усмена поезија, углавном, није резултат симултаног колективног стваралаштва. У том смислу, Крстић је представник оне значајне међуратне тенденције ослобађања уметности и стваралаштва од „колективистичке националне димензије” (Прпа 2019: 344) и њиховог укореења у индивидуалан и аутономан, мада не и изолован стваралачки дух. У наставку текста, Крстић се бави постанком варијаната односно узроцима/условима за настанак варијаната и техникама варирања, које су наши народни певачи примењивали. По Крстићу, треба разликовати варијанте које су народни певачи стварали намерно, с неким циљем, од оних које настају без намере певача (и које се, онда, никако не могу уклопити у Крстићеву визију „појединачних генија” који, уместо да преносе готове производе, стварају своју песму-варијанту), самим тим што је реч о усменом наслеђу, које од преносилаца захтева изузетну пажњу, и током слушања и током извођења, као и изванредно памћење. Нехотичне варијанте настају услед погрешног опажања и колебања пажње (када се нешто лоше чује, па се даље тако погрешно преноси, што укључује и лапсусе), због тога што певач није разумео оно што је чуо, па песму и несвесно, ненамерно прилагођава свом разумевању, као и због тога

суживота, како у самим друштвенио-историјским процесима тако и у разјашњавању и разумевању тих процеса, још више истиче.

¹⁴ Ову тврдњу, која се у европској фолклористици с времена на време, у различитим варијантама истиче од средине 19. века, заступао је, макар у неким предговорима за своја издања народних песама, и сам Вук Караџић, а одлучније и јасније износили су је, пре Крстића, и неки други истраживачи јужнословенске народне књижевности, Матија Мурко, на пример, а нарочито оштро Богдан Поповић, који је, као и Крстић, тврдио да је свака варијанта, макар са естетског становишта, песма за себе. Детаљније у: (Петровић 2008: 149–172).

¹⁵ На ову се појаву Крстић повремено освртао у својим студијама, а посебно у тексту у којем је праксу необележавања исправки и ненавођења аутентичних записа у објављеним верзијама народних песама – уз опаску да је боље објављивати их без икаквих измена и „дотеривања”, иако верује да су скоро сви сакупљачи то чинили – критиковао на примеру муслиманских народних песама из Матице хрватске, тако што је сачуване рукописне, теренске записе упоредио са њиховим објављеним верзијама, пописавши измене (Крстић 1956а). У његовој заоставштини у Архиву САНУ може се наћи и нацрт текста „Како је и зашто Вук Караџић исправљао рукописе народних песама” (док. бр. 41). Текст је

што се властита, нарочито лична имена, тачан редослед епизода и узгредни детаљи лако заборавају. И у овом случају је Крстић прихватио Геземанов увид по којем народни певач (мада се Крстић ограђује од констатације да то важи баш у сваком појединачном случају) не учи напамет песму него „композициону схему” песме, због чега је свако ново извођење заправо импровизација, а дословно понављање (репродуковање од речи до речи) готово немогуће. Крстића су, разуме се, много више интересовале намерно креиране варијанте. Његова класификација разлога за варирање укључује: етичке и естетичке разлоге (када певача у рекреирању песме мотивишу етички обзир и укус средине, којима постојеће варијанте не одговарају), затим религиозне (када се постојеће варијанте не уклапају у обрасце веровања карактеристичне за певачеву/казивачеву средину), прилагођавање песме другим хоризонтима знања и очекивања слушалаца (тј. локална, временска и персонална прилагођавања, када се сиже песме премешта у слушаоцима познато или познатије окружење и доба и када се у песму, уместо првобитних, уводе ликови који представљају слушаоцима познате личности), односно етничкој/националној припадности и политици певача и слушалаца. Другим речима, народни певач је, по Крстићу, врло флексибилан, способан да песме уклопи у разнолика очекивања своје средине. Обзир према слушаоцима значи и то да народни певач, због сталног непосредног контакта са публиком, заправо и не сме да превише одступа од веровања и представа заједнице у којој живи и ствара (стр. 98). Још две, међусобно супротстављање групе мотива за варирање наслеђених песама/тема/мотива, Крстић подводи под митологизацију и рационализацију. За разлику од ситуација у којима певачи желе да личностима и догађајима о којима певају придају извесну ауру, да их стилизују, идеализују и глорификују, асоцирајући их са митским херојима, ситуације у којима се тежи рационализацији песама подразумевају избацивање и, овог пута намерно и свесно, прилагођавање и преображавање неразумљивих односно нелогичних елемената, чуда, натприродних бића. Крстић, даље, и у складу са својим премисама, посебно истиче „чисту жељу за новим и оригиналним”, као посебно важан мотив за настанак варијаната (стр. 31), јер на основу њега разликује конзервативне и продуктивне певаче (стр. 88). Неки продуктивни, тј. певачи склони варирању песама и гајењу потребе за новим и другачијим јесу и прави ствараоци, који уместо варијаната дају сасвим нове песме. На крају, певачи могу имати и неке сасвим личне мотиве, сасвим лична уверења, као што је могуће и да певачи песме прилагођавају својим тренутним расположењима: „песму не пева народ, већ појединци, те би било право чудо да у њиховим песмама не дођу до израза и њихова лична мишљења.” (стр. 98) Нажалост, сакупљачи се нису руководили истим погледом на стваралаштво, тј. сакупљачи нису, по Крстићу, много марили за саме певаче, па се и о њима, а камоли о

њиховим расположењима и индивидуалним уверењима, која су, ипак, битан фактор настанка песама/варијаната, заправо мало зна. Што се техника варирања тиче, независно од (не)постојања намере, Крстић наводи: скраћивање, проширивање, предругојачивање (другачији редослед елемената) и контаминацију. Говорећи о варијантама, Крстић не заборавља ни то да су неке од варијаната производ рада сакупљача, а не народних певача, јер су и сâми сакупљачи некада „поправљали” забележене песме, у складу са својим укусом или својим представама, и објављивали их без означавања својих исправки и измена.¹⁵ За сваки од мотива за варирање, као и за сваку технику варирања, Крстић наводи и примере из њему познатих збирки. За његове анализе мотива и мотивских склопова важно је било и питање старости песама/варијаната и могућност да се на основу одређених поузданих метода утврди међусобни однос двеју или више варијаната/сродних песама, а да се при том све уочене везе не сведу на контакте а свака сродност на заједничко порекло.¹⁶ Проблем тзв. првобитне песме за Крстића је био важан управо зато што га је интересовало како се у песмама из различитих периода, а држао се Вукове поделе на три „времена” (најстарије, средње и новије) дакле, у зависности од културноисторијских токова, мењају облици, функције и значења одређених мотива (тема, сижеа), мада се у његовим списима ретко наилази на тумачења која би одређени поетички моменат или његово варирање повезала са конкретним културноисторијским контекстом. Његов покушај систематизације метода за утврђивање старости варијаната обухвата десет начела, мада је свестан да ниједно од њих није апсолутно неупитно и без икаквих одступања. По тим начелима, млађе су, на пример, оне варијанте које драстично одступају од свих или већине других варијаната „исте” песме, као и варијанте које представљају проширивање, разраду краћих варијаната. Песме – „хибриди”, тј. песме настале контаминацијом, склапањем делова више других варијаната, такође спадају у млађе. Једноставност би, дакле, била знак старине. Као и у објављеним текстовима, и у овој студији Крстић истиче да се старије песме препознају по учесталости и, још више, по разноврсности окултних, мистичних или натприродних бића, предмета и догађаја односно по окултним значењима обичних, „природних” бића, ствари и појава, али и по трагичкој визији. Другим речима, када је једна од разлика између сродних варијаната модус исхода, онда су оне трагичне старије. Примат трагичног у народној поезији Крстић није посебно објашњавао.

Као и Крстићева студија о окултним или натприродним мотивима, и ова студија садржи регистар, тачније преглед којим су обухваћена 203 примера песама и/или сижеа за које постоје варијанте. Из ове се студије, очито, развио „пројекат” *Индекс моштива народних ђесама балканских Словена*.

остао на нивоу несређених руком писаних и једва читљивих белешки.

¹⁶ Крстић се позива на британског писца, антрополога и фолклористу Ендрију Ланга (Andrew Lang, 1844–1912), који сродност односно сличност међусобно независних дела објашњава антрополошки, тезом да „људски дух на сличне услове може да реагује на сличан начин” (стр. 106), тј. да није у сваком појединачном случају реч о миграцији мотива или сижеа из једне заједнице/културе у другу или о интеркултуралном контакту и прожимању. У основи тог става је теза о сродним менталитетима, али и старије претпоставке, Тајлорова, на пример, о универзалној људској природи. Вид: (Кокјара 1985: 198).

¹⁷ Поред наведених, вид. и остале текстове објављене у *Прилозима њроучавању народне њоезије*: (Крстић 1936б; 1938; 1939а и 1939б).

¹⁸ У свом предавању/тексту, Геземан се није, као Крстић, бавио само Милијиним варијантом песме о Страхињи, већ кругом (њему тада познатих) варијаната те песме. Вид. (Геземан 1935).

Поред тога што се бави проучавањем начина и варијаната приказивања натприродних односно „окултних” бића, ствари, појава и догађаја у народној поезији, а у бугарштицама посебно,¹⁷ Крстић се у међуратном периоду укључио и у полемику везану за једну од наших најпознатијих, али и најконтровверзнијих, најтумаченијих народних песама, „Бановић Страхиња” (варијанта старца Милије, коју је Вук Караџић записао 1822), а коју је 1935. инспирисао Геземан, предавањем, а онда и текстом „О Бановић Страхињи”, објављеним у *Прилозима њроучавању народне њоезије*. Кратком белешком о завршним, интригантним стиховима ове песме, Крстић (1935б) инсистира на важности разумевања чина опроштаја неверној жени у контексту раскида пријатељских и свих других веза са њеном наводно херојском и часном породицом, са Југовићима, који су се у одлучујућем тренутку показали као кукавице и недостојни свог „имица”. Стога, по Крстићу, завршни стихови песме и нису образложење опроштаја, већ вербални чин раскида веза са Југовићима. Тумачења која опроштај објашњавају жељом јунака да одржи везе са племенитом и чувеном породицом, да се тазбини, такорећи, додвори, не само да се држе уметнички најгорег решења, већ су и у опреци са „витешким карактером” Бановића Страхиње. Другим речима, Крстић трага за психолошки уверљивим објашњењем значења завршних стихова, које би поцртало доследност поступака и одлука лика у читавој песми. Наредне године Крстић (1936а) у *Нашем језику* објављује дужи чланак у којем не само што разрађује своју идеју, већ и образлаже контекст и повод за своје интересовање – тумачење песме Јаше Продановића у контексту анализе (често у освртима и тумачењима прецењеног) морала у нашој народној поезији и Геземаново избегавање да проблем реши тј. да питање опроштаја јасно и дефинитивно повеже са питањем односа према тазбини¹⁸ – истовремено полемичујући са Драгутином Костићем, који је његову идеју о песми критиковао (критикујући, заправо, поступак објашњавања и тумачења заснован на естетским критеријумима и одабир естетски вреднијег решења). Детаљнијом анализом песме, Крстић још једном подвлачи да је кључно поставити питање односа јунака са тазбином која га је изневерила и разочарала, али у своје објашњење како песме тако и карактера јунака, на основу којег целу песму тумачи, уноси нове елементе; витешки етос, који бан у Крстићевој визији репрезентује, подразумева и бескомпромисност, амбициозност и дозу осветољубивости. Бан, по њему, жену не кажњава за неверство да би тазбину посрамио и спречио је да (смртном) казном забашури сопствено бешчасће. Да ли је жени заиста опростио, по Крстићу, за ову песму/варијанту песме, с обзиром на њен недоречени завршетак, и није најрелевантније питање. Крстићу је, дакле, јако стало до тога да лик Бановића Страхиње одбрани од тумачења која га не представљају као самосвојну индивидуу, већ примат дају обичајима и колективним представама и

начелима, конкретније „задружном” схватању брака (Исто, 179), по којем је женидба (па и жена, супруга) пре и изнад свега другог средство за успостављање веза са одређеном породицом. Такво истицање карактера Бановића Страхине над колективним представама и уверењима у складу је са идејом коју је Крстић иначе заступао, иако је више наговестио но што је експлицитно образлагао, а по којој је лик (Крстић често каже личност, имајући у виду чињеницу да су многобројни ликови народне књижевности конструисани на основу историјских личности) – структурална доминанта. Типу јунака тј. лику прилагођавају се други наративни и сужејни елементи песме јер су социјални положај и претпостављени карактер јунака оквир одабира и обраде мотива. „[П]итање о утицају личности на садржај и постанак варијаната народних песама” Крстића (1937: 109) доводи до формулисања следећег правила: увођење лика-историјске личности у сиже песме захтева и спољашње и унутрашње прилагођавање песме. Прво се састоји у увођењу „локалне” боје, тј. у прилагођавању места и времена дешавања, као и у увођењу детаља по којима је та личност иначе позната, а друго у прилагођавању свих елемената песме, па и њеног тона, природи и карактеру јунака. Притом, тврди Крстић, што је лик познатији и у народу омиљенији, то су и измене изразитије, „јаче”, јер је снажнија потреба певача да се поступи и дешавања ускладе са темпераментом и карактером те личности. „Народни певач је психолог, често добар, иако примитиван психолог”, закључује Крстић, иако у народној књижевности постоји мноштво „невештих” или неуспелих резултата потребе да се наслеђени сижеи прилагођавају личности лика (Исто, 113). Овај увид Крстић, додуше, није применио у контексту свог објашњења провокативне Милијине/Вукове варијанте „Бановића Страхине”, у којем је истицао управо несклад између карактера јунака приказаног током развоја фабуне и могућности да тај и тако представљени јунак жени опрашта због тазбине, како су неки његови савременици тврдили.

Друга велика Крстићева необјављена студија, сачувана у три по свему судећи недовршене копије/верзије, од којих најдужа има 140 страна, тиче се балада, не у смислу Вукових „песама на међи”, него у смислу британских и шкотских народних песама (тзв. Чајлдове баладе) и представља компаративну студију обраде сродних и/или заједничких мотива/тема/фигура (типова ликова) односно песама¹⁹ у тој и народној поезији Јужних Словена. Рад је, по Крстићевом обичају, крајње систематичан; поредбени елементи су разврстани у 14 великих група (религиозни, митолошки, мотиви везани за веровања и празноверје, породицу, животиње и биље, љубавне односе („момак и девојка”), женидбу, бој, ослобађање и спасавање, одметнике односно хајдуке, шале, сталеже и, на крају, морал и право); последње две групе дописане су накнадно оловком у 2. копији/верзији рада. Свака категорија подељења је, даље, на групе и подгрупе, на

¹⁹ Песме које су толико сродне да делује као да имају заједнички извор или да су настајале у интеракцији, Крстић и назива заједничке, али се у овој студији не бави генетичким везама међу песмама и варијантама. Ипак, истиче значај упоредног проучавања народних песама и са генетичког и са становишта издавања и описивања националних специфичности тј. разлика (Док. 25; стр. 25).

исти начин на који је класификација спроведена и у *Индексу мойшва*. Куцани текст се у првој верзији рада завршава после III.3 („отац”); схема поредбених елемената се наставља у другој верзији, такође недовршеној (117 страна). Поредећи песме и варијанте и откривајући упоредиве односно сродне или сличне елементе, Крстић указује и на специфичности народних песама Јужних Словена, тј. на мотиве који се код Британаца и Шкота не срећу (силазак у пакао, одбрана манастира), закључујући да су религиозни мотиви код Јужних Словена заступљенији, и у смислу учесталости и у смислу разноврсности; дијапазон религиозних доживљаја и постапака је у јужнословенској народној поезији шири. До сличног закључка долази и када је реч о мотивима које, у оквиру категорије митолошких мотива, подводи под магију и чуда: у народним песмама Јужних Словена магија је, речју, много важнија, нарочито у служби свакодневног живота (љубав, брак), па се у њима чешће јављају бића и ствари са магијским особинама/дејством, као и разноврсније метаморфозе и чуда која не захватају, као у баладама, само бића и ствари, већ и читав космос, атмосферске појаве, рељеф итд. (док. 25, стр. 59; 78–79). Притом, Крстић користи прилику да се осврне на функцију и значење чуда у народним песмама, на шта га је, очито, подстакла расправа Петра Бакотића „Појав чуда и закон реда у народној књижевности”, на коју у фусноти реферише. Иако каже да је „заштита правде и истине”, коју је Бакотић у закључку своје расправе истакао као кључну када се народна књижевност посматра као једна, додуше, не и хомогена целина (Bakotić 1937, 65), само једна од функција појаве чуда у народној књижевности, Крстић својим списком функција чуда не доноси ништа суштински ново у односу на Бакотићевих пет функција појаве чуда у људском свету народне поезије (функције чуда у свету појединачних дела): потврђивање истине и правде; спасавање праведника од греха; кажњавање кривца; предсказање; подстицај на племениту акцију (Исто, 64); Крстић овоме додаје чудо као доказ невиности оклеветаног и, уместо последње, наводи чудо као средство наглашавања етичке важности неког догађаја или нечије одлуке (док. бр. 25, стр. 89).

Разлике између балада и народних песама Јужних Словена Крстић објашњава културно-историјски, па, на пример, у посебном раду повезаном са овим о којем говоримо, „Одметници у енглеско-шкотским баладама и народним песмама балканских Словена” (док. бр. 23 и 24²⁰) примећује значајну и друштвеним уређењем односно политичко-идеолошким разлозима условљену разлику између „наших” хајдука (ускока и сл.) и англосаксонских одметника попут Робина Худа, који се не боре против власти и поретка, већ само против једног сталежа, тј. против класног непријатеља, не доводећи у питање легитимитет власти. Свој, пак, налаз да се у баладама не наилази на убиство неверне супруге, што је код Јужних Словена доста чест мотив, док обрнуто важи за мотив убиства љубавнице, Крстић објашњава аристократским од-

²⁰ Ова расправа сачувана је у две копије, куцане ћиричним машиним, тако да су сви наводи из балада на енглеском језику накнадно руком дописивани у унапред остављене празнине у тексту.

носно патријархалним миљеом у којем су ова два корпуса поникла (док. бр. 25, стр. 97). Муж је у баладама, свеукупно гледано, по Крстићу, мање свиреп, али је, ипак, и ређе тако племенит и добар, пожртвован као муж у песмама Јужних Словена (Исто, 103). Посматрајући, како понекад каже, „слике” мужа или жене, Крстић на више места показује да су у енглеским и шкотским баладама ликови ближи обичним, просечним људима, мање склони екстремним поступцима него њихови парњази у јужнословенским народним песмама; код њих су и изузетне особине ређе и слабијег интензитета. Другим речима, одговарајуће фигуре у јужнословенској народној поезији имају више фасета, разноврсније су приказане, па Крстић закључује да је „певач балада бољи психолог [његови су ликови могући или вероватни, психолошки уверљивији], док је певач песама бољи сликар” (стр. 114). Највише пажње Крстић је посветио мотиву „муж на свадби своје жене”, као једном од најважнијих интернационалних мотива, чија се учесталост не може увек објашњавати миграционим теоријама односно генетички, а који прати од Хомерове *Одисеје* (стр. 112–137).

У првом делу овог текста поменуто је да је Крстић током Другог светског рата радио при САНУ, проучавајући народну поезију односно необјављене збирке народних песама сачуване у овој установи. Његова заоставштина у Архиву САНУ садржи и пописе збирки односно необјављених песама/варијаната које је ту и у Етнографском музеју нашао, те њихових мотива и сижеа, као и бројне схематске приказе и варијанте класификационих схема њихових међусобних односа, исписане ситним рукописом по полеђини и на маргинама образаца *Ameldung von Forderungen*, које су окупационе власти издале 15. јула 1941. Неке од тих схема Крстић је и датирао, док су неке остале без датума. Након Другог светског рата и пошто је 1946. пензионисан, Крстић је наставио да изучава народну књижевност, успевши да у свом стану прикупи „читав мали институт за проучавање наше и стране народне поезије”, који је у том тренутку, 1951, садржао индекс од око 15.000 картица (15.000 песама и варијаната), како је навео у писму министру који га није хтео примити на разговор. Реч је, наиме, о томе да је Крстић намеравао да у августу 1951. учествује на Трећем артуријанском тј. конгресу Међународног артуријанског друштва (The International Arthurian Society (IAS))²¹. За конгрес је пријавио рад под називом „Роман о Тристану и Изолди у једном старом српско-руском рукопису и његови одјеци у српској народној поезији”, тј. „The Novel of Tristan and Isent in an Old Serbo-Russian Manuscript and its echoes in the Serbian national poetry”.²² Међутим, власти му нису дале дозволу да оде у Велику Британију, мада су, како с огорчењем примећује у писму које је 21. 6. 1951. послао организаторима да их обавести о околностима које његово учешће онемогућавају, такве дозволе за пут у иностранство без проблема давали спортистима. Штавише, Крстић није

²¹ <http://www.internationalarthuriansociety.com/index.php>

²² Сажетак, тачније синопсис излагања које је намеравао да одржи у Винчестеру, где се конгрес одржавао, налази се у Крстићевој заоставштини (док. бр. 33).

добрио дозволу ни да уплати (девизну) котизацију, а ни од британске амбасаде није било помоћи. Притом су, даље наводи Крстић у истом писму, власти оспоравале његову компетентност, сматрајући да је компаративна фолклористика његова „лична пасија”, која нема „апробацију комунистичког режима” (док. бр. 31). Да је Крстић био незадовољан новим режимом или, макар, односом власти према интелектуалцима, сведочи и папирић затурен међу документима (писма и копије или преводи писама, нацрти за текст и његове верзије, рукописне и куцане; текстови су на српском, енглеском и француском језику), на којем су графитном оловком забележене разне замерке и проблеми, међу којима и недоступност материјала и извора. Крстић је, наиме, у вези са овим радом наишао на још један проблем, чија је позадина, наравно, такође политичка: Италијани нису хтели да, на његов захтев, Универзитетској библиотеци пошаљу две књиге на међубiblioteчку позајмицу, па је Крстић сам покушао да их контактира и лично замоли. Сачувани рукопис писма нема адресата, мада је извесно да је то писмо, ако је икада и послато, остало без одговора. Да Крстић није успео да дође до потребних извора, показује и сачувана верзија готовог рада, под промењеним насловом „Смрт двоје драгих у песмама балканских Словена и роман о Тристану и Изолди” (рукопис, са исправкама, изменама у редоследу и додацима). У француском преводу овог рада (док. бр. 32; куцани текст), који Крстић спомиње и у писму организаторима конгреса, песме балканских Словена постале су „југословенска народна поезија” („La mort des amants dans la poesie populaire yougoslave et le poeme de Tristan et Yseut”).

Упркос немогућности да отпутује у Велику Британију, Крстић и његов рад нису остали непознати међународној стручној јавности. Године 1950. објављен је превод његове студије „Кудрун на Балкану” у часопису *Словенски и источноевропски ирејел* (*The Slavonic and East European Review*) (Krstić 1950)²³. Студија, инспирисана радом Мориса О’Конела Волша (Maurice O’Connell Walshe) о везама између старонемачког епа *Кудрун* и српских и бугарских балада о Ненаду и Коруну, истражује питање могућих путева и начина утицаја не толико сâмог епа (који је, иако потиче из 13. објављен тек у 19. веку), већ балада и других народних песама које су с њим у вези, као његови извори или изданци, и далеко ширег и разноврснијег корпуса балканских народних песама о ослобађању отете сестре, с којима Крстић повезује и споменуте песме/варијанте о Ненаду и Коруну. С циљем да прикаже и образложи могуће процесе трансмисије мотива односно сужеа и да открије услове појаве сродности међу сужејним моделима и варијантама песама из неколико националних корпуса усменог стваралаштва (немачког, данског, шпанског, поред стваралаштва балканских народа), Крстић детаљно анализира и пореди више десетина песама и њихових варијаната, трагајући за сличности-

²³ Рад је превела Вера Јаварек, мада први део текста није превод, већ резиме увода на неколико страна, који је, ради уштеде простора, написао М. О’Конел Волш.

ма, правилима комбиновања мотива, одступањима и модификацијама, као и за схемом међусобних односа неколико скупина песама које је на почетку издвојио на основу степена сличности њихових кључних мотива, што укључује и покушај реконструкције недостајуће „карике”, тј. варијанте која би затечено стање међусобних сличности и разлика учинила сасвим јасним.

У исто време, Крстић је ангажован и у једном међународном пројекту, чији ће резултат бити уводни текст односно општи преглед у оквиру рада који се бави мотивима љубавних растанака у зору у народној поезији југословенских народа у књизи *Испитивање теме љубавних сасијанака и расијанака у зору у поезији (An Enquiry Into the Theme of Lovers' Meetings and Partings at Dawn in Poetry)*. Збирка/зборник о љубавним песмама у којима се, као у провансалским односно трубадурским албама тј. „јутарњим песмама”, сусрет и/или растанак љубавника одвија у зору, замишљен је, под руководством британског германисте Артура Хатоа, крајем четрдесетих, а реализован током педесетих година 20. века. Завршена 1959, публикација са овим Крстићевим радом и избором песама објављена је, због недостатка финансија, тек 1965. Крстић и овај рад почиње систематизацијом и класификацијом песама с мотивом зоре (с обзиром на то да у традицијама којима се бави нити постоје албе, нити се песме с мотивом зоре третирају као посебна врста), прво у две велике групе (песме о буђењу супружника и песме о растанку љубавника у зору), а онда и у низ типова у оквиру сваке групе, уз навођење придружених мотива и њихових значења, (највероватнијег) места порекла датог типа, његове заступљености у различитим крајевима Југославије односно код различитих народа тадашње државе и њихових најближих суседа. С обзиром на то да је у овом раду углавном реч о лирским песмама, Крстић се дотиче и обреда уз које се (у оквиру којих) песме које наводи певају (или су се некада певале), служећи се Вуковим, те записима сестара Јанковић у вези са народним играма и записима етномузиколога, пре свега Миодрага Васиљевића. На крају, аутор систематизује разлике између типова песама из прве и оних из друге групе, налазећи опозиције као што су законита односно незаконита љубавна веза између ликова, славуј – певац, буђење – бег. Притом закључује и то да корпус српских народних песама карактерише највећа разноврсност (једино се код Срба могу наћи примери за скоро све типове које је издвојио), што (страном читаоцу) објашњава укрштањем утицаја с истока и запада у специфичном географском простору насељеном (углавном) Србима (Krstić 1965: 620).

Током педесетих година двадесетог века Крстић сарађује и са *Гласником Етнографског музеја у Београду*. Ту је објавио врло информативан, детаљан приказ студије о крајинској епизи немачког слависте Алојза Шмауса. Уз опаску да није сасвим адекватно користити термин „крајинска” само за муслиманске народне песме настајале на одређеном географском простору

²⁴ Реч је о термину „Anschwellung” (отицање, надимање) швајцарског медијавелисте и германисте Андреаса Хеуслера (Andreas Heusler, 1865–1940).

ру, јер је у некадашњој босанско-херцеговачкој Крајини било и немуслиманског становништва (и усменог стваралаштва), Крстић нарочито истиче значај Шмаусових разматрања везаних за постанак епа (нарастањем односно „надимањем” епских песама), мада оспорава универзалност његових закључака. Шмаусовој анализи историје овог типа епских песама, Крстић (1955: 277–278) додаје и своју анализу техника епизације односно „надимања” или растезања²⁴ епске песме, на примеру варијаната песме „Кумалић Мујага”, које су испевали отац и син Колаковић.

Ипак, интересантнији је и важнији његов приказ с енглеског језика никада непреведене и запостављене студије о односу албанске и јужнословенске епске поезије албанско-америчког филолога, историчара и универзитетског професора Ставре Скендија, јер је реч о, како Крстић у више наврата истиче, првој целовитој упоредној анализи односа између „арбанашке” и „наше” епике. Стога и ову књигу Крстић детаљно и врло повољно приказује, наводећи како Скендијеве закључке везане за тематско-мотивске и језичко-стилске сличности и разлике између ова два корпуса епских песама, што повремено допуњује и примерима необјављених варијаната, које су Скендију биле недоступне, тако и његова објашњења културноисторијских контекста настанка и развоја различитих циклуса албанске епике и тумачења ефеката међуетничких контаката на процесе трансмисије и прераде, тј. асимилације мотива, ликова, формула и целих песама међу географски повезаним, а неретко и помешаним етничким заједницама односно народима на Балкану. Крстић посебно издаваја слојеве различитог порекла које је Скенди препознао унутар група песама чију генезу реконструше на основу тих међукултурних контаката, мада је донекле скептичан према Скендијевом препознавању националног менталитета као доказа албанског порекла одређеног мотива или слоја у песми, иако ни њему није било страна посматрање народне поезије као етнопсихолошког документа. Посебно је исцрпно приказана и прокоментарисана Скендијева анализа односа албанских и јужнословенских (српских, углавном) песама о Косовском боју. „Тако нам Скендијева студија пружа јасну слику односа између арбанашке и југословенске народне поезије. Она показује како су неке песме, заједничке нама и Арбанасима, уствари опште добро свих балканских па и ванбалканских народа, док су друге Арбанаси примили непосредно од нас, а било је и извесних утицаја арбанашких песама на наше, нарочито оних о Косовском боју”, закључује Крстић (1957: 249), истичући и шири теоријски значај који ова упоредна студија може да има у изучавању постанка и развоја народне поезије, чиме имплицира и неопходност сагледавања усменог наслеђа једног народа у ширим интернационалним (регионалним и континенталним) оквирима.

У овом је часопису Крстић (1956б) објавио и обимнији рад у којем се систематично, уз педантно указивање на све могућности које је у грађи открио и издвојио, бавио представама о

игри/игрању, свирању, музичким инструментима и певању у усменој лирској и епској поезији јужнословенских народа.

У исто време, у другој половини педесетих година 20. века, Крстић учествује и на конгресима југословенских фолклориста. У фокус његових истраживања улази и тзв. косовска епика, тј. постанак и развој песама о боју на Косову.²⁵ Притом, Крстић (1958: 95) спада у истраживаче који инсистирају на континуитету епске традиције везане за ову битку (не и на њено бележење), макар од краја 15. века, тј. на претпоставци да су најстарије песме о Косовском боју (или једна таква песма²⁶) настајале такоређи синхроно са самим дешавањима. Имајући у виду постанак новијих епских песама (песме везане за српске и црногорске устанке и устанике (Исто, 87)), о којем постоје поузданији докази и записи, а на основу којих се зна да су те песме настајале у току самих догађаја, да су их спевали савременици, Крстић претпоставља да је тако морало бити и с краја 14. века, те да су првобитне народне песме, заборављене, незаписане, изгубљене, ипак оставиле трага, како у усменом стваралаштву које је ту традицију преносило кроз време и простор, развијало, обогатило новим моментима, тако и у записима учених људи из различитих периода, историчара и хроничара који су у своје извештаје уносили и елементе те усмене традиције, наравно и оних који су, као словеначки путописац и дипломата Курипечич (чије презиме Крстић наводи и као Курипеших), експлицитно писали о чему народ „пева”. Развој те песничке традиције је, по Крстићу, прошао кроз четири фазе, при чему за прве две не постоје непосредни докази, тј. сачуване народне песме из тих периода, већ само записи који, по њему, посредно сведоче о постојању такве традиције. О првој фази, до краја 15. века, Крстић закључује на основу извештаја о Косовском боју, које су у својим делима дали Константин Филозоф и Константин из Островице, а о другој (до краја 16. века) – на основу извештаја Лудовика Цријевића, анонимног преводиоца-прерађивача хронике византијског историчара Дуке на италијански језик, споменутог Курипечича и Мавра Орбинија; Крстићев аргумент у прилог тврђи да су се ови писци у великој мери ослањали на данас непознату усмену поезију јесте велика сличност њихових описа догађања везаних за Косовски бој и сачуваних епских песама о њему. Трећу фазу репрезентују бугарштице забележене с краја 17. и почетком 18. века у Перасту односно Дубровнику, а четврту – епске песме које су забележили Вук Караџић и његови настављачи тј. модерни сакупљачи народних песама (мада је ова фаза старија од времена Вуковог теренског рада, а њен најстарији траг је фрагмент песме коју је 1780. забележио Аврам Милетић). Пратећи ове „фазе”, Крстић прати појаву и нестанак одређених мотива и ликова, пре свега оних без којих нам је данас косовска епика односно тзв. косовска легенда незамислива, као што су кнежева вечера или издаја Вука Бранковића, али и оних који

²⁵ Свој реферат „Постанак и развој народних песама о косовском боју” Крстић (1958: 83) представља као извод из „веће необјављене расправе о истој теми”, коју на селективном списку Крстићевих необјављених радова у некрологу спомиње Ненад Љубинковић (1966: 307) под називом *Посијанак и развој косовске епике* (156 стр.). Уз то се наводи и рад *Лазарица Аврама Панића* (28 стр.).
²⁶ Наводећи полемике о постанку песама о Косовском боју, Крстић (1958:86) каже да му је ближе мишљење по којем је некада постојала једна епска песма о „целом” Косовском боју (нешто као Вукова „Лазарица”) од мишљења (Јагић, Маретић, Новаковић) по којем такве обухватне епске песме никада није било, него само песама о појединим епизодама односно догађајима учи, за време и након боја.

су се појавили само у одређеним географским и етничким срединама, разврставајући песме и варијанте на српске, хрватске (које једине, по њему, немају неких специфичности), муслиманске, македонске, бугарске и албанске („арбанашке“). Српска и албанска традиција су, разумљиво, најразноврсније (и у смислу броја забележених/сачуваних песама/варијаната на ту тему и у смислу разноврсности епизода и мотива који су песнички обрађени. Међутим, Крстић примећује да се при анализи развоја песничке традиције о бици на Косову мора уочити и промена става народних певача према личностима које су (или се претпостављало/замишљало да јесу) у бици учествовале и према њиховим поступцима, јер се традиција прилагођава и ширим друштвеним променама и новим погледима на свет, па је тако у неким новијим песмама Мурат далеко човечнији, чак и племенит, како у својој бризи за дотада небитну „рају“, тако и у својој победи, што би био одраз својеврсне хуманизације (Исто, 94), док су, пак, у неким варијантама које, по Крстићу, представљају израз „декаденције“, приметни описи врло свирепих поступака актера. На крају се Крстић подухвата конструисања јединственог народног наратива о Косовском боју, обједињујући и повезујући у различитим песмама забележене и у самој записаној традицији никада неповезане моменте и ликове везане за тај догађај, онако како га је вековима обрађивала и преозначававала епска поезија. Избацујући моменте који постоје само у грађи која, по њему, представља одјек усмене поезије (песме) о Косовском боју током прве две фазе, као што је Лазарева погибија у јами или Бајазитово убиство Лазаревих издајника, Крстић долази до описа који, наводно, показује како се „једна песма“, без икаквих суштинских измена, развијала током 450 година. Сва неуклопива одступања од развојне линије сижера који је трасирао кроз грађу, Крстић проглашава за „безначајна и привремена“ (Исто, 97). Његов је наратив, додуше, разгранат и добро мапира тачке разлике између различитих варијаната и верзија, што његову завршну нивелацију разлика чини још неуверљивијом. Уз осврт на појаву нових типова певача/казивача који из већ објављених песмарица уче напамет забележене песме и подлежу другим „књишким“ утицајима, уместо да као „аутентични“ народни певачи, како је Геземан утврдио, памте композиционе схеме и импровизују односно спонтано их разрађују, Крстић завршава констатацијом о неодрживости даљег развоја косовске епике у тада још новим друштвено-политичким околностима.²⁷ Иако их не именује, прилике на које алудира изгледа да подразумевају и српско-хрватске односе, тј. статус и третман српског односно хрватског наслеђа унутар новог југословенског идентитета. На овај закључак наводе и поједине опаске у његовим објављеним радовима, на пример у закључку приказа Шмаусове студије, када аутору замера што, говорећи о одушевљењу романтичарске Европе за народну поезију, користи термин „српско-хрватска“ епика, када се у то време у Европи,

²⁷ Као човек који је раније већ провео у служби педагогије (од школа, преко Психотехничког завода до Министарства просвете), Крстић у прилог својој тези о „кварењу“ (косовске) епике наводи и да учење напамет слаби спонтане креативне способности и вештине импровизације, али и да је (не)одрживост једне традиције у вези са (не)прихватљивошћу њене васпитно-образовне функције.

поготову у Немачкој, знало само за српске народне песме. И сâм Шмаус, тврди Крстић, за по ређење са крајинским користи искључиво српске јуначке песме: „Тако је и нехотице ’редуцирао’ српско-хрватску епику на српску. Тако је морало бити, јер кад год је реч о генези српских и хрватских јуначких песама, нарочито старијих, порекло хрватских у већини случајева ће се наћи у српским. Нико то није тако добро осетио као један од највећих хрватских научника и најбољих познавалаца наших народних песама *Вайрослав Јајић*.” (Крстић 1955: 278)

Овај став, уз већу дозу националног ресантимана, даље развија још један од његових радова за фолклористички конгрес, који постаје предмет и разлог озбиљнијег сукоба. Афера о којој је реч може се донекле испратити кроз низ докумената сачуваних у Крстићевој заоставштини у Архиву САНУ (док. 12–15), с обзиром на то да се у објављеној грађи само спомиње. Први од сачуваних докумената (бр. 12) јесте проширен сажетак или извод из реферата који је, под насловом „Ватрослав Јагић и наша народна песма”, Крстић пријавио за IV конгрес Савеза удружења фолклориста Југославије, организован у Вараждину 1957; текст има 5 страна и датиран је 26. 4. 1957. Сâм текст предавања, датиран 5. 3. 1958, у односу на пријаву јесте темељно редигован (док. бр. 13), док је још шира верзија текста (док. 14; 19 стр.; недатирано) сачувана у виду куцаног текста са допунама и исправкама уписаним графитном оловком. Верзију од 5. марта је Крстић послао уреднику Винку Жганецу за зборник реферата са конгреса, како се може закључити из писма датираног 6. 3. 1951. Међутим, из пратеће преписке сазнајемо да рецензенткиња Маја Бошковић Студи није одобрила штампање овог рада, оценивши га, како Крстић цитира у једном од писама које је написао у вези са овим сукобом, као вулгаран, нефер, тенденциозан тј. „опако тенденциозан”, чак и „кукавичје јаје”²⁸. Сачувано је, заправо, пет писама везаних за ову „аферу”. Почетком 1958. Жганец је писао Крстићу, опомињући га да није послао коначну верзију реферата за штампу. Два месеца касније, 6. 3. 1958, Крстић рад шаље, уз извињење што текст има 12 страна, али није могло краће. Савезу удружења фолклориста Југославије, чије је седиште било у Загребу, Крстић је писао два пута, 3. и 22. априла, да би се жалио што му је рад одбијен, тј. што су рад, наводно, одбили хрватски чланови Савеза, са образложењем да реферат (заправо сажетак или извод) послат пре конгреса није исти као и онај који је Крстић после конгреса послао за зборник. Крстић, логично, примећује да је образложење неуверљиво, јер ни уредник није мислио да је текст послат пре конгреса коначан (зашто би му, иначе, тражио да пошаље верзију за штампу) и јер је сасвим уобичајено да коначне верзије саопштења буду шире и разрађеније. Другим речима, Крстић инсистира на политичко-идеолошкој позадини сукоба, сматрајући да је прави узрок одбијања његовог рада то што је детаљно изложио Јагићево, са хрватског становишта непатриотско тумачење

²⁸ Писмо Б. Крстића Удружењу фолклориста Србије (4. 6. 1958).

чење развоја српско-хрватске народне поезије. „Истина се, поред осталог познаје и по томе што често није пријатна”, наводи у оба писма. Шта је то, дакле, Крстић изнео у свом раду о Јагићу? Пре свега је подвукао Јагићево уверење да је поезија Срба и Хрвата „једна, али њено тежиште лежи, по њему, на српској страни”, те Јагићеву критику Миклошића и других хрватских фолклориста који су тврдили да су бугарштице „чисто” хрватске (док. 13, стр. 3; док. 14, стр. 4–6). Јагићу је, по Крстићу, српска епика била оријентир и мерило по којем је процењивао и хрватску и муслиманску и народну поезију других балканских народа. Такође је истакао да је Јагић сматрао спорним то што зборници које је од 1896. издавала Матица хрватска носе наслов *Хрвајске народне њјесме*, сматрајући да је реч о српским односно прерађеним тј. песмама изведеним из српских народних песама (док. 13, ст. 9; док. 14, стр. 17–18). У широј верзији рада (док. бр. 14) овај се моменат прерађује а у прилог наведеном Јагићевом ставу наводе се и други докази, као што је поступак Миховила Павлиновића, који је у Вуковим песмама речи Срби(н) мењао речима Хрват(и)²⁹. По Крстићу, Јагић је „доказао да је врло вероватно да је већина сачуваних бугарштица у основи српског порекла” (док. 14, стр. 16)³⁰, што је и сâм поткрепио анализом најстарије односно најраније записане бугарштице „Марко Краљевић и брат му Андријаш”, чија је записана верзија несумњиво хрватска, јер су казивачи били рибари са Хвара, али јој Крстић порекло налази у македонским песмама о братоубиству при деоби плена, иако су те песме записане чак више од три века касније. Коментаришући завршетке тих песама, Крстић каже да је „хрватска” верзија краја, по којој Андријаш на самрти саветује брата, праштајући му, лепша од македонске, која подразумева самоубиство братоубице, али да је, ипак, македонска – архаичнија (што би значило да је грижу савести сматрао доказом старине). За ову претпоставку, Крстић се у коначној верзији позивао и на рад Николе Банашевића везан за народне песме о Марку Краљевићу (и њихов однос према италијанској и француској витешкој поезији). Међутим, Крстићев закључак:

„Ако је наша претпоставка о македонском пореклу ове бугарштице тачна, онда би то био леп доказ како ^{каткад} песме, забележене много доцније, могу верније сачувати садржај **првобитне песме**, него ^{него} песме забележене вековима раније, ако се ^{ове} удаље од места **свог постанка**” (док. 13, стр. 7; подвукла В. С.).

истиче моменте које би и сâм Крстић, у другачијем контексту, критиковао, имајући у виду и динамику настајања народне поезије, њену варијабилност, којом се тако детаљно бавио, и чињеницу да у (не)записаном народном стваралаштву из свих крајева постоји безброј примера који чувају трагове кретања, преношења, усвајања и прерађивања других (и туђих, на-

²⁹ На овај фалсификат, тј. на Павлиновићеве недопустиве измене, превасходно у ускочким песмама, у 2. издању збирке народних песама Матице даалматинске, Крстић још једном скреће пажњу у већ наведеном, огорченом писму Удружењу фолклориста Србије.

³⁰ Ситнијим фонтом дају се накнадни умети, дописани руком у кудани текст.

рочито суседских) усмених творевина и њихових елемента односно слојеве различите старости и порекла (што је, на пример, истакао и у приказу Скендијеве анализе једног циклуса албанских народних песама), те да је низ истраживача фолклора различите оријентације истицао да прерада припада књижевности оне средине/оног народа који прерађује, присваја, асимилира, због чега је питање начина и значења прераде једнако важно, ако не и важније од питања (првобитног) извора односно утврђивања тачних праваца и смерова распрострањања и трансмисије.³¹ Уосталом, у истом раду (док. 14) сâм Крстић критикује и Јагића, али и Карацића, због тога што су бугарској и македонској поезији оспоравали самосталност у односу на српску (јер квалитет српских народних песама, то што су, углавном „лепше” од суседских, није доказ старости и изворности, нарочито када је реч о заједничком корпусу песама, какав је онај који чине песме о Краљевићу Марку). Уз фусноту у којој, узгред, спомиње тумачење и оцењивање Марковог фолклорног лика као личности (издајница и сл.), Крстић је оловком дописао: „Овако ствари морају изгледати када политика хоће да диктира науци шта је тачно, а шта не” (Исто, стр. 12). У сваком случају, да је Крстићев избор теме реферата намерно полемичан и да је реч о својеврсном академском отимању о старину и порекло односно о политизацији фолклористике, а на темељу хеуристичког значаја који истраживање порекла има у овој дисциплини, сведочи и коментар да је Јагић „поставио ствари на своје право место. То је било потребно, јер се и данас, када се с пуним правом може говорити о српско-хрватској народној песми, у извесним научним круговима радо превиђа да акценат лежи на српској” (док. 13. стр. 10). У широј верзији је ово прозивање „извесних” донекле ублажено:

„Јагић [...] приписује велику старост и хрватским и српским песмама и у том погледу не прави разлику међу њима, каткад чак мисли да су их донели на Балкан још из своје праисториске домовине; али чим пређе на конкретну грађу [...] он указује на њихово српско порекло и налази да им тежиште лежи на српској страни” (док. 14, стр. 19).

Сумирајући Јагићеве истраживачке квалитете: савесност, критичку свест и објективност, Крстић овако завршава: „Скоро би се могло рећи да би се у својим критичким освртима [Јагић] радије замерио Хрватима него Србима. Изгледа да је сматрао да свака пре свега треба да чисти ђубре испред своје куће”, означивши своје читање Јагићевих радова као „прилог успомени тог великог научника, Хрвата и Југословена (. који би неки пут умео да напише ‘ми Срби и нашег српског народа’”. Коректура куцаног текста јасно указује на то да се Крстић колебао докле да иде у провоцирању хрватског дела стручне јавности, јер његов реферат читачи јесте схваћен (и одбијен) као провокација, што потврђују и ставови Зорана Палчока, тадашњег

³¹ Тако је, на пример, код руских компаративиста, Ореста Ф. Милера и Александра Н. Веселовског или код италијанског фолклористе Ђузепеа Питреа. Детаљније у: (Кокјара 1985: 42, 110–111).

председника Савеза удружења фолклориста Југославије, изречени у дискусији која је уследила после читања његовог Извештаја на Скупштини Савеза 1958. За разлику од проф. Миодрага Ибровца, који се залагао за штампање Крстићевог рада (Извештај: 299), а зарад слободе рашчишћавања спорних питања, Палчок је сматрао да питања која су недавно скинута с дневног реда нема смисла „враћати на старо” (Исто, 300), додајући да је Крстићев став био „у најмању руку незгодан у односу према неким члановима и њиховим мишљењима”, а читава процедура врло непријатна.

Да ли је овај сукоб разлог зашто се после 1958. (све до постхумно објављеног *Индекса мојива*) Крстићеве радови више не објављују, мада се у његовој заоставштини, уз недовршене рукописе („Гавран као лешинар и птица која говори”, нпр.; док. бр. 40) налази још неколико мање-више завршених мањих радова (пored радова о косовској епици, ту су и, на пример, „Једна албанска обада”; (док. бр. 42), или старији рад „Народне песме о паду Босне и Херцеговине”, (док. бр. 10 и 11)), или је то случајност? Последњи од сачуваних рукописа – „Слепи у народној поезији Јужних Словена” – датиран је 21. 3. 1959. и представља још једну компаративно-класификациону анализу песама са заједничким елементом (фигура слепца, у овом случају), при чему Крстић набраја њему познате песме у којима се приповеда о губљењу вида односно ослепљивању (вађење очију) или магијском, чудесном лечењу слепила или се фигура слепца на други начин укључује у сиже песме, разврставајући их на основу представе о слепцу и слепилу.

Овај преглед Крстићевих радова везаних за народну књижевност и усмено стваралаштво, тј. преглед тема, области и метода његових фолклористичких истраживања требало би да представља само увод у, разуме се, стручнију анализу и процену његових сазнања, закључака и доприноса домаћој фолклористици, а можда, и подстицај да се његова заоставштина, после више од пола века, ипак обради и тиме учини доступнијом и прегледнијом. Уколико овај покушај *ојивања* једне личности од потпуног заборава наиђе на интересовање истраживача из релевантних дисциплина (од историја психологије, педагогије и школства до фолклористике), можда ће и Бранислав Ј. Крстић добити боље и видљивије место у културној и просветној историји Србије.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архив Српске академије наука и уметности, Историјска збирка, бр. 14364 (необрађено).

Геземан, Герхард. „О Бановићу Страхини”. *Прилози проучавању народне поезије* год. 2, св. 2 (1935):

145–157.

- Делић, Лидија. *Живот њеке њесме: „Женидба краља Вукашина” у крују варијаната*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- „Извештај”. У *Раџ конѡреса фолклориста Југославије : у Зајечару и Нејошину 1958,199–200*. Београд: Научно дело, 1960.
- Клеут, Марија. „Бранислав Крстић, Индекс мотива народних песама балканских Словена, приредно Илија Николић. САНУ. Посебна издања књ. DLV. Одељење језика и књижевности, књ. 36. Београд 1984.” *Зборник Машице српске за књижевности и језик* књ. 32, св. 3 (1984): 481–484.
- Крстић, Бранислав³²
- 1934а: „Окултни мотиви у нашим народним песамама”. *Прилози ѡроучавању народне ѡезије* [ППНП] год. 1, св. 1 (1934): 62–70.
- 1934б: „Истовремени снови у нашим народним песамама”. [ППНП] год. 1, св. 2 (1934): 184–187.
- 1935а: „Природни снови у нашим народним песамама”. [ППНП] год. 2, св. 1 (1935): 317–227.
- 1935б: „Значење завршних стихова песме Бановић Страхиња”. [ППНП] год. 2, св. 2 (1935): 241–242.
- 1936а: „Још нешто о завршним стиховима песме „Бановић Страхиња”. *Наш језик* год. 6, св. 6 (1936): 172–179.
- 1936б: „Старост окултних мотива у нашим народним песамама”. [ППНП] год. 3, св. 1 (1936): 116–117.
- 1937: „Женидба човека вилом”. [ППНП] год. 4, св. 1 (1937): 99–118.
- 1938: „Метаморфозе и окултни предмети у бугарштицама”. [ППНП] год. 5, св. 1 (1938): 86–96.
- 1939а: „Пророчанства о косовском боју”. [ППНП] год. 6, св. 1 (1939): 47–53.
- 1939б: „Коњ као пророчка животиња наших народних песама”. [ППНП] год. 6, св. 2 (1939): 245–251.
- 1955: „Др Алојс Шмаус: Студије о крајинској епици”. *Гласник Ејнографској музеја у Београду* [ГЕМ] књ. 18 (1955): 271–279.
- 1956а: „Лука Марјановић и Никола Андрић као издавачи народних песама”. *Прилози за књижевности, историју, језик и фолклор* књ. 22, св. 3–4 (1956): 241–253.
- 1956б: „Играње, свирање и певање у народним песама Јужних Словена”. [ГЕМ] књ. 19 (1956): 188–203.
- 1957: „Прва упоредна студија о арбанашким и нашим народним песамама”. [ГЕМ] књ. 20 (1957): 242–249.

³² На списку се налазе само они Крстићеви објављени радови на које се у тексту реферише. Сем што је помешао два Крстићева рада о „Бановићу Страхињи” (1935б и 1936а), Љубинковић (1966: 307) у некрологу даје списак свих текстова везаних за народну књижевност, које је Крстић за живота објавио у часописима и зборницима. С друге стране, његов списак Крстићевих необјављених дела је селективан, јер наводи само оне који су, по његовом сазнању или субјективној процени, припремљени за штампу.

- 1958: Постанак и развој народних песама у[!] Косовском боју: из Трећег конгреса фолклориста Југославије [сепарат]. Цетиње, 1958.
- Љубинковић, Ненад. „Др Бранислав Крстић”. [ППНП] год. 32, св. 3–4 (1966): 306–307.
- Петковић, Данијела Р. „Тематско-мотивске класификације српске епске поезије (од Вука до савремених истраживања)”. *Савремена српска фолклористика*. 1 (Зоја Карановић и Јасмина Јокић, пр.), 211–221. Нови Сад, Филозофски факултет. Центар за истраживање српског фолклора, 2013.
- Петровић, Светозар. *Појмови и чињања*. Београд: Фабрика књига; Нови Сад: САНУ, 2008.
- Раденковић, Љубинко. „Словенска фолклористика данас – наслеђе и иновације”. *Савремена српска фолклористика*. 2. Београд: Институт за књижевност и уметност; Удружење фолклориста Србије; Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2015.
- Самарџија, Снежана. „Бранислав Крстић, Индекс мотива народних песама балканских Словена”. *Књижевна историја* год. 16, бр. 64 (1984): 661–663.
- Самарџија, Снежана. „Заборављени: осврт на међуратне токове истраживања српске епике”. *Савремена српска фолклористика, IV* (Сувајџић, Б. (пр.)). 11–38. Београд: Удружење фолклориста Србије, УБ „Светозар Марковић”, 2017.
- Bakotić, Petar. „Pojav čuda i zakon reda u narodnoj književnosti. „*Zbornik za narodni život i običaje južnih Slovenaknj*. 31, sv. 1 (1937): 1–66.
- Kokjara, Đuzep. *Istorija folkloru u Evropi. II*. Београд: Prosveta, 1985.
- Krstić, Branislav.
- 1950: „The Kudrun Story in the Balkans”. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 28, No. 71 (1950): 451–465, <https://www.jstor.org/stable/4204145> (преузето 28. 11. 2019).
- 1965: „Yugoslav: General”. In Hatto, Arthur T. (ed.). *Eos: An Enquiry Into the Theme of Lovers' Meetings and Partings at Dawn in Poetry*, 613–620. London, The Hague, Paris: Mouton & Co., 1965. (eBook Academic Collection (EBSCOhost)); <http://ezproxy.nb.rs:2059/login.aspx?direct=true&db=e000xww&AN=1466623&site=eds-live> (преузето 15. 1. 2020).
- 1984: *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*. Београд: SANU, 1984.
- Nikolić, Ilija. „Predgovor”. U Krstić, B. *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena (V–IX)*. Београд: SANU, 1984.
- Prpa, Branka. *Srpski intelektualci i Jugoslavija : 1918–1929*. Београд: Clio, 2018.
- Rajković, Ljubiša. „Branislav Krstić, Индекс мотива народних песама балканских словена”. *Revue des études slaves*, tome 57, fascicule 3 (1985): 526. https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1985_num_57_3_5516_t1_0526_0000_2 (преузето 20. 3. 2020).

Прикази, читања, расветљења

Горан Миленковић, Народна библиотека Бор

Не учествовати. Не прилагођавати се.

(Rob Rimen: *Večito vraćanje fašizma*, Dereta, Beograd, 2019)

Начелно, данас постоје и оваква два приступа фашизму. По првом, фашизам је постојао. О њему се може размишљати, он се може проучавати, али тек као део прошлости. Он је бивша идеја, некадашња реалност, он је мртав. Други каже да фашизам постоји и да га није могуће историјски ограничити и изоловати, стога што га није могуће уништити – фашизам је прекодирани део структуре тела масовне демократије. У редовима који следе покушаћу да представим потоњи приступ, читајући есеј холандског мислиоца Роба Римена (Rob Rimen) „Вечито враћање фашизма”, који је на српском језику објављен (Дерета) у истоименој књизи 2019, мада је написан 2010. године. Књига је, заправо, превод Рименовог дела *The Fight Against This Age. On Fascism and Humanism*, објављеног 2018, који је постао светски бестселер у категорији есејистике.

Почетна Рименова теза тиче се једног вида феномена порицања – у питању је идеја да се потискивањем једне речи међају и чињенице њоме описане. Фашизам је реч са бодљом и као таква неодговарајућа је у савременим политичким условима. Будући да је табуизиран, уместо овог појма јавља се обиље других, као што су: радикална десница, десничарски екстремизам, популизам, десничарски популизам, неолиберална ксенофобија, парохијални конзервативизам, неонацизам и сл. Рименов захтев је да се појму фашизма врати вредност и да се путем његовог повратка у употребу призна да је фашизам и данас дејствен у друштвеном ткиву. Фашизам, дакле, није мртав, нити је тек тамна сенка бивших епоха која живи у поглављима историографских монографија.

Други Рименов увид тиче се формалних карактеристика фашизма. Прво, у времену, фашизам није исправно везати искључиво за најопасније и најпознатије његове појавности, Адолфа Хитлера и Бенита Мусолинија и тридесете и четрдесете године ХХ века. Фашизам се, по Римену, лагано развија од времена Француске револуције. Друго, супстанцијално, уместо да га посматра преваходно као друштвени, политички и идеолошки феномен, Римен фашизам разуме као вид политизације духовног стања. Велики део есеја даље је посвећен евокацији појединих тренутака у историји идеја када су позорност интелектуалаца привукле опасне промене европског односно западноевропског духа. Тако Гете још 1812. године запажа силазно пре-

обликовање најбољег и најузвишенијег у људима, које долази као последица „глупости времена”. Алексис де Токвил 1832. описује стање ропства у условима када власт „уређено, благо, ненасилно” контролише гомилу коју чине усамљени појединци, немирно усмерени ка безусловном остваривању баналних и вулгарних задовољстава. Токвил нарочито наглашава да стварање овога ропства није немогуће чак и у условима суверености народа. Јудаизам, хришћанство, Сократ, Спиноза и др. – на много места истакнуту средишњу идеју да човек мора да се уздигне изнад инстинкта и физичких потреба култивацијом душе, Ниче је узнемирио спознањем о апсолутној вредности слободе, где је при неспутаним препуштањима нагонима све дозвољено. Таква слобода, неосвојена разумом, чита Римен Ничеа, рађа nihilizam, а његова најопаснија последица јесте то да ништа више нема смисла. Човек угађа себи, а недостатак угођаја рађа насиље. Ничеове речи звуче невероватно познато: мржња, завист, махнита тежња ка успеху, нестрпљење данашњице, потреба за луксузом, нестабилност влада, сумња и непрестана потрага. Вредности пропадају, а као последица губитка духовног ослоњаца долази рађање масовног друштва и човека масе (Ортега и Гасет). Тај човек, којем је маса квалитативна одредница, у својим визијама прописује да не постоји потреба за духовним вредностима и да не постоје истине, мерила и вредности којима се он може потчинити. Живот за човека масе није трагичан, већ угодан и изобилан. Човек масе је пун себе и понаша се као размажено дете. Нема потребу за слушањем, нити за критичким преиспитивањем себе, својега мишљења и назора. Није потребно водити рачуна о другима – битан сам ја и мени слични. Остали нису битни, нити су важни њихови аргументи. Уместо језиком разума, човек масе служи се језиком тела односно насиљем. Будући да нема смерница, мерила и истина, и будући избачен из сопствене равнотеже, он се држи масе. Прилагођава се моди и медијима. Масом управљају страхови и жеље. Када маса крене да влада, демократија постаје масовна демократија. Европа је, закључује Ортега и Гасет, изгубила морал. Даље, бечки сатиричар Карл Краус истиче новине као бескрајан низ тривијалности, бесмислица и сензација и види њихову публику, која је у стању још само такве новине да разуме. У истој боји Пол Валери наводи модерну неосетљивост људског духа и сталну потребу за догађањем и догађајима, читаву зависност од догађаја, потом опседнутост брзином и квантитетом, склоност великим бројевима, одрицање од слободног времена и непостојање стања духовног дистанцирања од свега и ослабађања унутрашњих простора и најосетљивијих елемената живота као живота. Животом управљају импулси тренутности – све мора бити одмах. У свету уметничког стваралаштва, то значи да се човек може опростити са ремек-делима, за која је потребан читав живот, пун искустава и пажње. Живот је по Валерију постао једноличнији, јер модеран човек тежи да свој изглед и свој карактер прилагоди другима.

Прикази, читања, расветљења

Тако се стиче општа осредњост, а осредњост природно тежи најнижој вредности, одсуству напона и притиска. Напор је искључен, мишљење је искључено. Интелигенција се све више специјализује, а убрзани технолошки развој потребује професионалце, који су такви какви јесу – лако замењиви. Ово је Валери писао 1920. године. Макс Шелер 1912. године пише о первертованој идеји социјалне правде у идеал једнакости за све, где сви морају да добију све, такво да мора да буде свима разумљиво и свима доступно. Такође, не сме да буде тешко, стога јер је тешко непотребно, антидемократско и елитистичко. Уколико, на пример, у тај модел убацимо универзитетско образовање за све, добијемо резултат да свако може да студира и добије диплому, али добијамо и пад универзалног знања. Човек ресантимана плаши се слободе, а једина слобода коју поседује и којој тежи јесте слобода нагона. Коначно, Мено тер Брак, холандски мислилац, 1937. године у есеју „Het nationaal-socialisme als rancuneleer” („Национал-социјализам као доктрина мржње”) описује једно друштво, настало тридесетих година двадесетог века, друштво квазикултуре, са идеологијом која је лишена дубине (има само површину), чије је једино усмерење одржање власти и експлоатација друштвеног ресантимана, реакционарно, засновано на култури фраза и слогана и формулама мржње, клевета и зависти. Друштво у које се све претходно речено сливало природно и логично и у којем, по речима Прима Левија, један цивилизован народ, тек изашао из Вајмарске републике, креће радосно за опасним шарлатаном и следи га слепо до потпуне катастрофе, која постаје светска, и коју свет, изгледа, има намеру да заборави, тако што тој апокалиптичној стварности укида име (Римен).

Пре него што је издвојио пар лекција, наводећи мисли неколико европских интелектуалаца и државника, Римен ће још кратко посматрати однос елита и фашизма у време његовог успона у Немачкој. Учинак либералних елита описив је кроз следеће атрибуте: самопрецењивање, кувачичлук, издаја, политичка манипулација, фасцинација (фашистичком естетиком). Нацисти на власт долазе, каже Римен, демократским путем, да би одмах размонтирали и слободу и демократију и уметност и све моралне и цивилизацијске вредности, доносећи насиље, ускогрудост и демагогију. Свет је био на коленима. И то је једна од главних порука текста – да је опуштање недопустиво, макар и оно лексикографско, које уклања термине и њихова значења. Лекција Прима Левија гласи: догодило се, то значи да може да се догоди опет. Исто тако, Адорно: „Једина истинска противтежа феномену Аушвица јесте лична аутономија, способност рефлексивне, самоопредељење, не учествовати, не прилагођавати се, не бити бескарактерни појединац, већ личност, независни дух”. Стању друштвеног реда претходи нова пријемчивост за племенитост духа, стварање новог морала, непокорног и оданог заједничком достојанству света и човека, оснивање модерних држава на темељима духовних идеја Европе (Винстон Черчил).

Римен је направио једну практичну формулу. Потребно је убацили у тај идејни калуп савремено стање духа у људима, сазнања о друштвеним моћима, о назорима људи, о вредностима. Уколико су нам друштва глупа, уколико њима управљају страхови и жеље, уколико су нам медији пуни тривијалности, уколико су нам политичари наказни шарлатани, уколико нам је друштво управљено сензацијама и болесно од догађања, уколико су нам потомци празни, неинвентивни, хладни, себични и необразовани, уколико смо дозволили да неко мисли уместо нас и доноси одлуке у наше име, уколико до мучнине лично једни на друге, уколико су нам професионални животи заменили све искуство, уколико не постоји довољан ниво критичког у управљању друштвом, уколико су нам *дрући* странци и уколико нам је друштвени живот опточен мржњом, онда сигурно живимо у предворју фашизма. Први корак, предаже Римен, мора бити тај да такво стање прихватимо као истину и назовемо то правим, древним, ужасним и опомињућим именом. И такође, није потребно да нам неко драге воље и поносно себе представи као фашисту, да бисмо га ми као таквог почели да схватамо.

Рименов есеј је мека, пријемчива и јасно ангажована варијанта увода у генезу фашизма (за разлику од нпр. студије Данијела Вудлија *Фашизам и политичка теорија*, овај есеј није обојен нити исцрпношћу, нити стриктном теоријском солидношћу). За пристојан и препознатљив шлагворт који служи разумевању онога што есеј тврди, Римен је изабрао Камиеву *Кују*. У телу масовне демократије бацил фашизма остаће заувек присутан. У роману, у којем људи последњи пут у двадесетом веку умиру од бактерије *Pasteurella pestis*, на једном месту градски лекар узвикује: зашто се претварамо да не знамо шта је ово? Врло добро знамо о чему је реч.

Чедомир Чупић, Факултет политичких наука Универзитета у Београду

Капитални пројекат Славољуба Гацовића

Славољуб Гацовић прихватио се једног великог питања, које је истраживао током неколико деценија. Његов истраживачки опус припада капиталним пројектима. Овај подухват је повезан са дубоком прошлошћу односно историјом етничких група и њихових образаца живота у источном делу Србије. Пројектом је обухваћена историјска драма једног дела Балканског полуострва. Гацовић је обрадио све што је везано за живот људи од сâмих почетака организованог живота на простору који је истраживао. Обухватио је много тога што припада култури и цивилизацијском развоју источне Србије. Скупио је сва досадашња знања о становништву откад се оно ту појавило и населило.

У другој књизи петог тома, у оквиру овог пројекта под називом „Одабрана дела о историји Влаха источне Србије”, Славољуб Гацовић на систематичан и аналитичан начин истражује, али и разматра проблем положаја и статуса Влаха односно – како их он означава – Румуна у Србији. У књизи је дата обимна материјална грађа у виду историјских и других докумената, записа, али и различитих приступа, односно начин разумевања и објашњавања положаја и статуса Влаха у источној Србији. Гацовић је применио интердисциплинарни приступ у обради теме. У књигу су укључена знања и подаци различитих наука и истраживања. Гацовић је и у овој књизи демонстрирао да се проблеми, па и савремени, могу оптимално изучавати и истраживати само уз примену различитих наука и научних дисциплина. Полазећи од оваквог схватања, у Гацовићевој књизи ређају се слојеви историјских података, археолошких материјалних доказа, лингвистичких увида, социолошких истраживања, правних, политико-

У Народној библиотеци Бор, 19. септембра 2019. представљена је књига *Од њовлашених Срба до влашкој језика. 5–2* др Славољуба Гацовића (Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији, 2019). О књизи су, поред аутора, говорили и ауторка 10. поглавља доц. др Ана Самарџић (Факултет за пољску и класичну филологију Универзитета „Адам Мицкјевич” у Познању) и рецензенти – проф. др Лаура Спарсиус (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду) и проф. др Чедомир Чупић (Факултет политичких наука Универзитета у Београду).

лошких и културолошких приступа, уз богату аргументацију, али и увиде у различита тумачења и разматрања положаја и статуса Влаха у источној Србији.

Посебан акценат у истраживању Гацовић је ставио на проблем идентитета Влаха на Балкану и у Србији. У преиспитивању идентитета, Гацовић је објавио обиље грађе која му је послужила у анализи задате теме. Неспорно да је у центру овог истраживања проблем идентитета Влаха у Србији, који је обрађен и на основу третирања званичних политика у Србији од формирања модерне српске државности односно од 1804. године до данашњих дана. Идентитетска питања и проблеми који проистичу из њих изузетно су осетљиви и за појединце и за етничке групе, али и за политичке концепције које се у једној држави утврђују и званично спроводе.

У литератури, као и у практичним политичким програмима и њиховом спровођењу, настају проблеми како због виђења, тако и због тумачења, али и због остваривања политичких концепција односно приступа и ставова према идентитетским проблемима. На основу прегледа досадашње литературе, али и практичних искустава, издвајају се четири приступа идентитету Влаха у Србији. Према првом приступу, Власи су Срби, само настањени у посебном простору. Према другом приступу, они су Власи-Срби, са посебним културолошким обрасцима. Према трећем приступу, Власи су аутохтоно становништво настало од старобалканских народа. Према четвртном приступу, Власи су Румуни који живе у источној Србији и говоре посебним дијалектом румунског језика. Управо овај четврти идентитетски приступ, којим се Власи карактеришу као Румуни, заступа Славољуб Гацовић.

У књизи је аутор дао преглед свих приступа и сваки је нашироко приказан, али и критички преиспитан. Оно што је посебно карактеристично за Гацовића, што је применио и у претходним томовима, јесте да он припада оним научницима који, независно од свог става и схватања, све приступе темељно и тачно приказују и на основу тог исцрпног и тематског приказа дају своје виђење, које потом аргументују. Због тога, ова Гацовићева књига поприма и полемички карактер. Наиме, Гацовић полемиче са другим приступима. Вероватно ће и његов приступ отворити полемике, односно изазвати ауторе који не прихватају његово схватање и ставове да критички преиспитају оно што Гацовић прихвата и за шта пружа аргументе које налази у литератури, али и аргументацију која произилази из истраживања онога што чини срж колективног идентитета, у овом случају идентитета Влаха као Румуна који живе у источној Србији.

Када је реч о колективном идентитету етничких група, поставља се питање шта је срж и садржај идентитета тих група. Оно што чини идентитет једне етничке групе јесте: језик, порекло, тло, историја и култура. У оквиру ових елемената етничког идентитета постоје, такође,

Прикази, читања, расветљења

елементи који употпуњују сваки од ових делова. Тако, на пример, у оквиру истог језика постоје различити дијалекти, па чак и неке речи које су специфичне само за одређени дијалекат. На тлу Европе, током историје разликују се три велика народа која су настала на основу неких заједничких особина, а међу тим заједничким особинама најзначајније су, управо, језик, порекло, тло и историја. Народи су настали током историје уједињавањем племенских заједница. Три велика народа на тлу Европе јесу Словени, Германи и Романи. Постоје, ипак, и други народи који су везани за медитерански део Европе, као што су Грци. У оквиру свих ових народа, развиле су се посебне групе које се означавају као етничке групе.

У оквиру ових етничких група, формирао се чвршћи облик колективног идентитета, са елементима који су већ наведени. За разлику од народа и етничких група, нације су у Европи настале касније и оне су последица две чињенице – формирања моћних и територијално великих држава; формирања тржишта које је произашло из размене добара односно привређивања и економског утемељења држава. Нација је настала као вештачка категорија и она је у оквиру свог идентитета, поред наведених елемената етничког идентитета, добила још два елемента, а то су државност и држављанство. Нације у Европи настају после Француске буржоаске револуције и оне су директан производ како јачања и укрупњавања државне територије, тако и тржишног принципа привређивања.

Нације, као вештачке творевине, ујединиле су или интегрисале сличне етничке групе. Та сличност је најчешће повезана са језиком и пореклом и она је била карактеристична за народе из којих потичу, као посебности, етничке групе. Формирањем држава и нација у политичком организовању, дошло је до усложњавања које је везано за етничке групе. Наиме, етничке групе су са формирањем нација добиле своје матице односно државе у којима су етничке групе прихватиле неке од најбитних карактеристика њиховог идентитета, а то су језик, порекло, историја и култура. Управо са формирањем нација, етничке групе које су се нашле на територији нових националних држава, на основу матичне земље, прозване су националним мањинама. То је један од историјских процеса који су Гацовићу пружили аргументацију да етничку групу која се у Србији, у званичним политикама, назива Власи, на основу статуса националне мањине у Србији, сматра Румунима по језику и пореклу и да доведе у питање тај званични назив. За ту своју тврдњу, он прибавља аргументацију у виду теорија, хипотеза, приступа и материјалних чињеница. Чињеница је да је у свим европским државама у којима је доминантна једна етничка група, та група постала нација. Држава је тежила томе да све друге етничке групе подведе под већинску и да на тај начин прошири своју нацију. Догађало се да су се етничке групе добровољним пристанком припајале доминантној етничкој групи односно укључи-

вале у већинску етничку групу, из које је настала нација. Наравно, потом су и националне политике тих држава често посезале за процесом асимилације.

Процеси асимилације одвијали су се на различите начине. Тако је у неким државама то чињено давањем одређених статуса и привилегија, а у другима употребом чак и силе и насиља. По томе се разликују политичке владавине односно политички пореци у европским државама. Управо на основу приступа држава питањима колективних идентитета, настале су и правне међународне кодификације које спречавају да се силом и насиљем етничке групе асимилирају у већинску групу, која је проглашена за темељ нације.

Гацовић сматра да су од формирања модерне српске државности све политике у Србији имале сличне програме када је реч о Власима односно Румунима у источној Србији. По њему, све те политике су ишле ка томе да Влахе сместе у оквире националног српског корпуса и да их третирају само према разликама које су везане за обрасце културе. Такође, Гацовић истиче да је такав приступ политикâ у Србији водио томе да се Власи односно Румуни асимилирају и да се одреде као Срби-Власи. Он сматра и да су истакнути научници у Србији томе допринели, као и сви они који су се бавили и истраживали етничке групе на просторима Србије. Управо њихове констатације и закључци водили су ка томе да се етничка група Влаха у источној Србији сматра по пореклу Србима. Оно што је превиђано у њиховим истраживањима и констатацијама јесте проблем језика Влаха, који је, према Гацовићу, у основи румунски односно припада романским језицима. Гацовић помиње ауторе који сматрају да би констатације и закључке ових истакнутих српских научника светског гласа требало довести у питање и њихове закључке преформулисати.

Аутори који су изrekli овакве ставове, као и Гацовић, не оспоравају вредност истраживања ових истакнутих научника када је реч о Србима односно Румунима у источној Србији. Наиме, они су доста допринели у изучавању обичаја, религије, али и образаца културе који су везани за Влахе у Србији. Међутим, према ауторима који сматрају да су Власи Румуни у источној Србији, а и према Гацовићу, ови истакнути научници су помогли да се изврши асимилација Влаха и да се они обележе као Срби-Власи који само имају неке посебне обрасце културе. Гацовић уврженост тог мишљења о Власима као Србима показује и на сопственом примеру. Он приповеда да је на једној слави у породици Влахаâ припадница српске нације која је, по њему, високо котирана у Србији, коментарисала један телевизијски прилог поводом којег је за Гацовића рекла да је изузетно паметан човек. Домаћица славе је, на тај коментар гошће, рекла да је Гацовић паметан Влах, на шта је гошћа реаговала: „Ма какви, тако паметан човек не може бити ‘Влах’”. Гацовић је овим примером показао да постоји велика предрасуда када је

Прикази, читања, расветљења

реч о Власима у источној Србији. Показао је како изгледа однос према Власима у свакодневном животу под утицајем националне политичке идеологије и пропаганде.

Према Гацовићу, савремена политика Србије, када је реч о националним мањинама, испробава три начина или методе. Први начин огледа се у покушају, али и инсистирању да се националне мањине, у овом случају Румуни из источне Србије, асимилију и да у том процесу асимилације прво Власи прихвате влашки идентитет, да би постепено и сами увидели да од тог идентитета немају никакве шансе и користи и да се у следећем кораку декларишу као Срби, да се утопе у мноштво најбројније нације. У том процесу важно је да нестане њихов унутрашњи, кућни језик, да се потисну симболи, обичаји и обрасци културе и да се српски језик прихвати као једини у употреби. Политика асимилације иде ка томе да покаже да национална мањина остварује своја права, да јој се побољшава друштвени статус, а да се коначним утапањем у већинску нацију са њом потпуно изједначава.

Други метод у односу на националне мањине који се практикује у свету јесте хегемонистички политички приступ, који завршава сегрегацијом етничких група. Овај приступ се, када је у питању актуелна политика у Србији, не примењује, али то не значи да је он потпуно искључен као могућност. Наравно, Гацовић истиче да примена овог другог метода, а то је хегемонистичка политика, може да изазове различите одговоре националне мањине, у овом случају Румуна у источној Србији. Аутор се позива на Алфреда Хиршмана, који у односу националне мањине према хегемонистичкој концепцији препознаје три опције: асимилација која може бити наметнута, али и добровољна – када национална мањина свесно одлучи да прихвати асимилацију, тај процес тече брзо и не доводи до сукоба. Када је реч о румунској националној мањини у источној Србији, Гацовић сматра да већи део прихвата хегемонистичку политику асимиловања и да се тај процес одвија, најпре, путем давања сагласности да се они називају Власи и да њихов језик није румунски, него влашки. Други приступ је везан за интересе који националне мањине често прихватају и на тај начин се полако интегришу у већинску нацију. У трећем случају постоји онај део националне мањине Румуна у источној Србији који се опире било каквој врсти асимилације и који се бори за своје место у оквиру државе Србије, показујући да нису против логике држављанства и прихватања државе, већ да у оквиру ње траже сва она права која се прописују према високим међународним стандардима о заштити националних мањина односно гарантовању њиховог идентитета.

Трећи начин или приступ односно метод јесте прихватање националних мањина тако што се не прихвата етничка националистичка идеологија, а усваја се идеологија која произилази из концепције мултикултурализма. Ова мултикултуралистичка концепција прихвата држављан-

ство као нешто што је опште за све етничке групе у држави, али истовремено држи до грађанских права која треба да гарантују етничким групама културни идентитет. Такође, мултикултурализам препоручује децентрализовање федералног модела политике и преко те децентрализације гарантује локалне аутономије. Према Гацовићу, ово би био најпожељнији метод када је реч о односу према националним мањинама, у овом случају румунској националној мањини у источној Србији.

Анализирајући положај, статус и признавање румунске националне мањине у источној Србији, сходно „политици признавања” коју је у теорију и праксу идентитета увео Чарлс Тејлор, Гацовић разликује признање које долази одозго и признање које долази одоздо. Када је реч о признању одоздо, требало би водити рачуна о томе како једна национална група унутар себе дефинише свој колективни идентитет. Према Гацовићу, ако се добро и темељно упозна унутрашњи живот румунске националне мањине у источној Србији, онда би политика Србије требало да води рачуна да их према том унутрашњем стању, који се између осталог показује преко језика, порекла, историје и културе, одређује и прихвата. Други процес у политици признавања долази одозго. То је ништа друго него виђење актуелне политике односно становиште државе која увек иде за тим да путем различитих средстава националну мањину доведе у ситуацију да се њени припадници идентитетски опредељују онако како налаже државни разлог. Тај државни разлог у Србији, према Гацовићу, тежи томе да се национална мањина Румуна у источној Србији представи не као идентитет румунског порекла, него да се успостави посебан, потпуно одвојен идентитет, назван влашки. Током историјата државности у Србији, показало се да су политике, када је у питању румунски идентитет, биле различите: тако су, на пример, у пописима пре Другог светског рата, Власи у источној Србији имали право да се изјашњавају као Румуни, да би после Другог светског рата преовладале државне концепције које су ишле ка томе да се призна једино влашки идентитет. Гацовић као аргумент наводи пописе од 1948. до 2011. године.

Славољуб Гацовић наглашава да влашки национални идентитет није ништа друго него мајска којом се служе српски националисти односно српски национализам. Према њему, напори српских националиста, али и оних беспоговорних, лојалних присталица и полтрона у оквиру заједнице Влаха, управотеже томе да се потисне национална мањина Румуна у источној Србији. Националисти су склони да истичу опасне тврдње да су припадници националне мањине у источној Србији „увек нелојални и непоштени”. Такође, изричу се и отровни ставови по којима су припадници националне мањине Румуна у источној Србији у суштини људи поквареног карактера. Гацовић посебно наглашава да су сви који се баве влашким питањем у Ср-

Прикази, читања, расветљења

бији или, како их он назива, „влахисти” носиоци, али и мајстори интелектуалног непоштења. Наиме, „историјске предојбе прошлости, које су овлаш изречене и које потичу из времена агресивне асимилационе политике”, олако се претварају у свете догме и тако стичу непоредивост, не смеју да се доводе у питање или у било какво преиспитивање, не прихвата се никаква њихова критика. Догма којом ови интелектуални виртуози непоштења стално у јавности машу односи се на нешто што је потпуно неприхватљиво, а то је да је матица влашке националне мањине Србија и да су Власи стари народ који потиче још од Келта. Другим речима, они не припадају Романима, а по свом пореклу су много старији од Римљана, који су населили просторе у данашњој источној Србији где су Келти од давнина живели. Све су то начини, према Гацовићу, који треба да доведу до тога да румунска национална мањина у источној Србији треба временом потпуно да нестане.

Посебну пажњу аутор је у овој другој књизи петог тома посветио политичкој клими која је пратила формирање Националног савета влашке националне мањине у Србији и свим проблемима који су током формирања, а и касније, настајали и још су у процесу политичких и идентитетских врења. Гацовић посебно анализира медијско представљање националних савета, као и утицај медија на формирање политичке климе када је реч о националним саветима. Према њему, медији нису објективни и често искључују приступе ван званичних. У њима се пласирају само ставови који потичу из тренутне политике. У књизи је разматрана и законска регулатива везана за изборе националних савета, као и све што проистиче из изборног процеса, од формирања изборних листа, до различитих утицаја организованих политичких субјеката односно политичких партија.

У петом поглављу друге књиге петог тома, под називом „О изборним листама и формирању националних савета Влаха”, Гацовић се посебно бави проблемом политизације која прати формирање изборних листа на основу којих се бирају чланови Националног савета Влаха. Најпре, Гацовић истиче да је Национални савет румунске националне мањине конституисан 2002. године у Вршцу. Тај Савет је, према Гацовићу, требало да буде кровни савет за касније формирање Националног савета Влаха. Међутим, Законом из 2009. године, екстремна политизација према националним мањинама је смањена једном инструкцијом Министарства за људска и мањинска права политичким партијама. Међутим, по њој је политичким партијама националних заједница омогућено да самеуписују бираче и, што је најдрастичније, да се лица могу уписивати у бирачке спискове без њихових овлашћења.

У оквиру ове анализе, посебно су разматране изјаве и догађаји у току формирања Националног савета румунске националне мањине 2002. године у Вршцу, као и Националног саве-

та влашке националне мањине 2006. године у Бору. Аутор је приказао и изборне токове и манипулације које су пратиле изборе за Национални савет Влаха 2010, 2014. и 2018. године. Посебно је разматран и темељно анализиран рад скупштине електора одржане у Бору приликом конституисања Националног савета влашке националне мањине 2006. године.

Једно поглавље књиге Гацовић је посветио односу комунистичког поретка према националним мањинама и комунистичким кампањама које су вођене после Другог светског рата, а које су утицале на конституисање влашке националне мањине, као и на процес стандардизације влашког језика у источној Србији. Због тога је Гацовић у оквиру овог поглавља обрадио и социо-лингвистички приступ влашком језику. У књизи су представљене и европске повеље које се односе на регионализацију, мањинске народе и њихове језике и како се све то спроводи у званичној политици Србије. Представљен је и однос према мањинским народима у периоду постојања Државне заједнице Србије и Црне Горе.

Као важан сегмент у формирању и конституисању националне мањине, аутор је издвојио образовни систем. Преко образовног система најчешће се показује како се схвата и спроводи конкретна политика према националним мањинама. Гацовић је приказао и анализирао учинке националних савета, затим издаваштво и издавачку политику када је реч о објављивању књига из историје и антропологије, које су изузетно значајне за утврђивање идентитета мањинских народа. У последњем поглављу књиге приказани су радови аутора влашког односно румунског порекла, како их аутор дефинише. Гацовић је издвојио књиге Војислава Стојановића, Миодрага Перића и Милене Голубовић и приказао их са аспекта теза, аргументације и закључака. Сваку од ових студија аутор критички преиспитује у односу на свој став.

Неспорно је да ће друга књига петог тома Славољуба Гацовића, која је поткрепљена обимном грађом и историјским, лингвистичким и емпиријским аргументима, бити предмет научних тумачења, али и критичких и полемичких преиспитивања. Гацовићеве књиге дотичу неке од осетљивих и деликатних проблема развоја цивилизација и култура на балканским просторима. Ти проблем су, као што то непобитно сведоче догађања током историје, не само сложени, него и препуни нејасноћа и загонетки. Наиме, много тога из живота балканских народа није до краја како историјски, тако ни цивилизацијски или културолошки протумачено односно неспорно утврђено и обрађено.

Балкан, као прва и последња Европа, јесте простор на којем су се вековима сусретали различити народи, етничке групе у оквиру њих, а касније и нације које су формиране током 19. и почетком 20. века, али и различите религије и конфесије. Из тих сусрета, током миленијума и векова, настајале су некада плодне размене и употпуњавања, али неретко и можда претеж-

Прикази, читања, расветљења

но – нетрпељивости, искључивости и тешки сукоби, до ратова. Нерашчишћени и необрађени проблеми у било којем простору, па и у балканском, најчешће прете да се преобразе у различита неразумевања и сукобљавања. Неспорно је да су насилничке политике увек произвеле тешке последице у облику предрасуда, стереотипа и дискриминација. Историјско искуство је показало да, када су у питању идентитети, а посебно они који задиру у темељ и личности и етничке или религијске групе, а које појединци и групе не могу да прихвате и поднесу, изазивају код њих осећај неправде и понижења. Последица неправде и понижења јесте појава радикализма, екстремизма и фанатизма. Сви они који намећу насилна решења, нека се добро замисле када то чине другима, да не би добили ове опасне одговоре. Због тога, разумне и разборите државне политике треба да трагају за оним могућностима и решењима која неће никога довести у ситуацију да му се намеће идентитет и која ће водити рачуна да тај осетљиви проблем колективног идентитета буде разрешаван уз општу сагласност. Договор и сагласност у политици су моћна средства да се једна заједница одржава и да се у њој сви припадници осећају комотно и равноправно.

Анемари Сореску Маринковић (Annemarie Sorescu Marinković),
Балканолошки институт САНУ, Београд

О језику и језичкој политици

О књизи Славољуба Гацковића *Од њовлашених Срба до влашкој језика*

Књига Славољуба Гацковића *Од њовлашених Срба до влашкој језика. О њолијичкој клими њре формирања НС Влаха, о изборним лисџама и формирању НС Влаха, о њолијички иденитијетџа свих сазива НС Влаха, о „влашком” џисму и обмани сџандардизације „влашкој” језика и о издавачкој њолијички свих сазива НС Влаха* представља други свезак петог и последњег тома у едидији „Одабрана дела о историји Влаха источне Србије” у пет књига. У првој свесци пете књиге најављивали су се одређени садржаји последњег дела овог импресивног опуса, где аутор има два главна циља: са једне стране, да представи, објасни и анализира законску регулативу и политичку климу пре и током формирања Националног савета Влаха, од првог сазива све до данас, а с друге, да испита и осветли недавну стандардизацију „влашког” од стране овог тела, и да даље анализира коришћење језика у штампи и образовању.

Први део књиге је конципиран тако да осветли формирање Националног савета Влаха. Између осталог, указује се на стварање негативних стереотипа и на подстицање дискриминације према „влашкој” заједници помоћу говора мржње, као и на то да се политизацијом националног савета губи из вида сџм припадник „влашке” националне заједнице са својим потребама, интересима и ставовима. Такође, аутор разматра хипотезу да је, након преузимања Националног савета Влаха од стране „политичких полтрона” 2010. и стандардизацијом „влашког језика”, успостављен континуитет с идејама комунистичке власти из 1945. године.

Други део књиге бави се превасходно питањем језика кроз призму језичке политике коју диктира Национални савет Влаха. Аутор урања у детаље и све фазе спорне стандардизације влашког, објашњавајући нормирање језика као још један пример у низу формирања нових језика који треба да одговарају новим националним мањинама на подручју Балкана. Указује се на три фазе школовања деце у источној Србији од 1882. до данас, са фокусом на школовање у српским школама на румунском језику и на влашком говору са елементима националне културе, које је почело у време истека другог и почетка трећег сазива Националног савета Влаха у школској 2014/2015. години. Последње поглавље, Лексикографска и уџбеничка литература на „влашком” и о „влашком језику” – лингвистичка перспектива, коју потписује

Прикази, читања, расветљења

доц. др Ана Самарџић са Факултета за пољску и класичну филологију Универзитета „Адам Мицкјевич” у Познању, представља изврсну језичку анализу неуједначене продукције рецентног лексикографског материјала и уџбеничке литературе на влашком.

Велика заслуга ове књиге је да, заједно са претходним томом, пружа одговоре на деликатна актуелна питања с којима се румунска/влашка заједница источне Србије данас суочава, у контексту друштвено-политичких дешавања у већинском друштву. За разлику од четири претходно објављена наслова која су се искључиво бавила питањима старије историје заједнице, језичке историје или помена Влаха у старијим документима, ова књига има за циљ да осветли позадину формирања регулаторног тела влашке/румунске мањине североисточне Србије, Националног савета Влаха, и да укаже на све закулисне игре иза стандардизације влашког и његовог коришћења у штампи и у школама.

Иако је овде реч о периоду од мало више од једне деценије, његово расветљавање кључно је за разумевање данашње ситуације влашке мањине и статуса њеног језика. Ретко ко је могао да прати ток догађаја који су довели до стандардизације влашког језика, због брзине којом су се промене догодиле у овом периоду, полутајне природе или пак конфузности или неинформисања публике. Сад читалачка публика има прилику да се, међу корицама исте књиге, информше о акцијама које су водиле ка настајању новог језика, и да сазна разлоге, политичке или друге природе, који стоје иза њих.

Аутор Славољуб Гацковић пише из незахвалног положаја двоструког инсајдера. Наиме, са једне стране, аутор припада заједници о којој пише, што значи да мање или више свесно идентификује себе са предметом своје студије, а са друге стране, истовремено припада посебној подгрупи стручњака. Међутим, успева да превазиђе препреке и да још једном пружи читаоцима детаљан, иако понегде пристрасан опис најновијих збивања у влашкој заједници, као и инсајдерско објашњење. Препознатљив стил из ранијих дела, са интригантним насловима и ангажованим тоном, претвара књигу у још једно питко штиво које ће читаоцима помоћи да се лакше крећу кроз турбулентну савремену историју заједнице.

Као што и сâм аутор признаје, ни ова књига, као ни претходне, не би угледала светлост дана да није дела оних стручњака или појединаца чије ставове оспорава. Стога се и њима подједнако захваљује, јер су га и њихова дела подједнако подстицала и инспирисала зарад. Утемељена на објављеним и необјављеним изворима, као и на различитим документима који су настали у току рада свих сазива Националног савета Влаха, који су често штампани у факсимилу, књига је пре свега информативан и користан алат за све које занима влашка/румунска заједница и њена сложена трентна ситуација.

Летопис библиотеке

Летопис библиотеке

2019.

2. јул: Трибина о безбедности и здрављу на раду, у организацији Друштва младих истраживача Бор, у оквиру програма „Еколошки дани Бора 2019”;

8–10. јул: Радионице кинеске калиграфије за ученике основних школа; радионицу је водио синолог Александар Богдановић;

30. јул: Предавање „Нова искушења и изазови одрастања – дизајнерске дроге”, у организацији УГ „Избор постоји” Бор;

31. август: Трибина о пореклу и статусу влашког језика, поводом Дана румунског језика, у организацији Друштва за културу Влаха-Румуна *Agiadnae Filum* и Института „Еудоксиу Хурмузаки” у Букурешту;

4. септембар: Представљање романа *Хроми вук* завичајног аутора Ненада Митровића; о књизи су говорили аутор, рецензенткиња Марија Трајковић и Весна Тешовић (НБ Бор);

7–8. септембар: Предавања и радионице везане за Јутјуб и снимање и монтирање видеа у организацији Академије *Дојче веле*, у оквиру пројекта медијског описмењавања деце и младих који реализују информативни портал *IstMedia* и Народна библиотека Бор; модератори – Владимир Марковић Луни, гла-

мац, продуцент, монтажер, јутјубер и Дарко Радовац, музичар и јутјубер;

10. септембар: Књижевни магине с Бојаном Марјановићем у дворишту Гимназије „Бора Станковић”, у оквиру пројекта „Штиво: извођење књижевности с младима за младе” (Асоцијација за развој Бора и Народна библиотека Бор), који је на конкурс за пројекте од јавног интереса у култури подржао Град Бор; разговор с писцем водиле су ученице Гимназије Ива Н. и Магдалена М.; ауторка пројекта и менторка ученика модератора: Виолета Стојменовић (НБ Бор);

11. септембар: Радионице „Вук који је испао из књиге” и „Анатомија” за децу из Доње Беле Реке на Дечјем одељењу НБ Бор; представљање романа *Лујика од марцијана* и *Квадрајини корен из живојта* Мухарема Баздуља; разговор с писцем водила је Виолета Стојменовић (НБ Бор);

12. септембар: Обележавање Светског дана планина и Дана заштите дивљих животиња предавањем о великим зверима у Србији, у оквиру програма „Еколошки дани Бора 2019”, који Друштво младих истраживача Бор реализује у сарадњи са НБ Бор и другим локалним установама и организацијама;

17. септембар: Књижевни магине са Стефаном Јањићем у дворишту Гимназије „Бора Станковић”, у оквиру пројекта „Штиво”; раз-

говор с писцем водио је ученик Гимназије Илија Ђ;

19. септембар: Представљање књиге др Славољуба Гацовића *Од њовлашених Срба до влашкој језика*; о књизи су говорили аутор, ауторка 10. поглавља књиге доц. др Ана Самарџић (Факултет за пољску и класичну филологију Универзитета „Адам Мицкијевич” у Познању) и рецензенти проф. др Лаура Спариосу (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду) и проф. др Чедомир Чупић (Факултет политичких наука Универзитета у Београду);

23. септембар: Књижевни матине с Машом Сеничић у дворишту Гимназије „Бора Станковић”, у оквиру пројекта „Штиво”; разговор с песникињом водили су ученици Техничке школе у Бору Милица С. и Матија Б.;

25. септембар: Представљање књиге *Борске бележнице* (НБ Бор, 2019) у Музеју Војводине у Новом Саду; о књизи су говорили аутори стрипа односно текста о Миклошу Раднотију и његовој *Борској бележници* Александар Зограф и проф. др Зоран Пауновић и уредник публикације Драган Стојменовић;

26. септембар: Представљање књига завичајних аутора *Под сенкама Јесџоније* Драгог Тасића и *Дневник III: зашио?* Јована С. Митровића;

27. септембар: „Жарка прича причу” за предшколце на Дечјем одељењу НБ Бор;

1. октобар: „Жарка прича причу” за прваке ОШ „3. октобар” у Бору, на Дечјем одељењу НБ Бор;

3. октобар: Едукативна радионица „Brainobrain” на Дечјем одељењу НБ Бор;

4. октобар: Отварање мултимедијалне колективне изложбе (скулптуре, фотографије, ликовни и видео-радови уметника и уметничких колектива из региона), под називом „Рудници културе: од индустријске до умјетничке револуције”, у оквиру истог међународног пројекта истраживања, заштите и ревитализације индустријског односно рударског наслеђа на подручју некадашњих југословенских република и у региону, који спроводи удружење „Рудници културе: регионална сурадничка платформа” (Лабин, Хрватска), чија је чланица ове године постала и Народна библиотека Бор; селектор и аутор концепта изложбе је хрватски ликовни критичар и кустос Бранко Франчески (Branko Franceschi), а аутор поставке је Дамир Стојнић, уметник и професор на Академији примењених уметности у Риједи, члан удружења Labin Art Express XXI; представљање књиге *Покер асова* завичајног аутора Драгана Соколова; о књизи су говорили рецензент Владимир Станковић и аутор;

7. октобар: Радионица „Рођени слободни” са члановима огранка у Злоту, на Дечјем одељењу НБ Бор;

8. октобар: Радионице „Испричај причу” и „Виртуелна реалност” за децу из села Лука, на Дечјем одељењу НБ Бор;

9. октобар: Радионице „Није човек, није чигра” и „Вук који је испао из књиге” за ученике ОШ „3. октобар” у Бору, на Дечјем одељењу НБ Бор;

11. октобар: Радионица „Пронађи своју причу” на Дечјем одељењу НБ Бор;

15. октобар: Светски дан чистих руку обележен је на Дечјем одељењу НБ Бор са децом из предшколске установе „Бамби” у Бору;

16. октобар: Светски дан хране обележен је на Дечјем одељењу НБ Бор са децом из предшколске установе „Бамби” у Бору;

17. октобар: Радионица „Путопис” на Дечјем одељењу НБ Бор; пројекција документарног филма *Сџара школа кайишиализма* Желимира Жилника у оквиру изложбе „Рудници културе: од индустријске до умјетничке револуције”;

21–23. октобар: Радионица „Јабука” на Дечјем одељењу НБ Бор;

24. октобар: Представљање књиге афоризама *Мисли закржљалој мозга* завичајног аутора Зорана Раденковића; о књизи су говорили Чедомир Васић, рецензент и Весна Тешовић (НБ Бор);

28. октобар: УГ „Реаб” Бор организовало је књижевно вече на којем је петоро младих аутора, чланова њиховог клуба писаца, читало своју поезију и прозу на српском, ромском,

влашком, енглеском и немачком језику; локалној публици представили су се: Младен Саздановић, Марина Синановић, Марина Игњатовић, Нађија Демири и Клаудија Синановић;

29. октобар: „Жарка прича причу” за ученике ОШ „Свети Сава” у Бору, на Дечјем одељењу НБ Бор;

30. октобар: Акредитовани семинар „Ресурси интернета за боље друштво: отворена наука – документи и извори”, у организацији Матичног одељења НБ Бор; семинар су водиле Дејана Каваја Станишић и Александра Поповић (Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд);

31. октобар: Радионица „Новац” на Дечјем одељењу НБ Бор;

1. новембар: Радионица „Енигматика” на Дечјем одељењу НБ Бор;

5. новембар: Дечје одељење НБ Бор организовало је дружење борских основаца са Николетом Новак, књижевницом за децу;

9. новембар: Акредитовани семинар „Школски библиотекар у савременом образовном окружењу”, у организацији Матичног одељења НБ Бор; предавачи: Биљана Лукић, професор разредне наставе у ОШ „Милица Павловић” у Чачку и библиотекар Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис” у Чачку Дубравка Илић и Александар Вукајловић;

12. новембар: Предавање Јелене Милетић, историчарке уметности, „Бор – кре-

ирање и меморисање социјалистичког града”, у оквиру серијала „Идиом. Град и градови”, који уређује Горан Миленковић (НБ Бор);

14. новембар: Књижевно вече Весне Ђоровић Бутрић, књижевнице за децу, ауторке радио-емисије „Поштована децо” и уреднице Радио Београда;

15. новембар: Радионица „Путопис” на Дечјем одељењу НБ Бор; предавање Милоша Баковића Јацића „ССДП и идеја јавног добра – значај социјалистичких читаоница у Србији с почетка XX века”, у организацији Завичајног одељења НБ Бор, поводом 150. годишњице оснивања Злотске читаонице – прве јавне читаонице на подручју матичности НБ Бор и 90. годишњице оснивања Социјалистичке читаонице у Злоту;

19. новембар: „Невероватна прича о циновској крушци” на Дечјем одељењу НБ Бор;

22–28. новембар: „Страшна прича” за ученике борских основних школа и предшколских установа на Дечјем одељењу НБ Бор;

25. новембар: Књижевно вече у организацији наставника и ученика ОШ „Вук Караџић” у Бору;

28. новембар: Представљање збирке песама *Док не њрођу сви њи дани* завичајног аутора Небојше Манчића; о књизи су говорили аутор и проф. српског језика и књижевности Гордана Остојић;

30. новембар: СКС „Драго Чех” у Бору представило је резултате истраживачког пројекта „Допринос и значај Словенаца у развоју борског рудника у XX веку”;

3–5. децембар: „Жарка прича причу” за предшколце на Дечјем одељењу НБ Бор;

5. децембар: Предавања „Град у историји Европе” Милана Попадића и „Макијавели у Бриселу” Владимира М. Павловића, у оквиру циклуса „Идиом. Град и градови”, који уређује Горан Миленковић (НБ Бор);

17. децембар: Радионица „Писмо Деда Мразу” на Дечјем одељењу НБ Бор;

18. децембар: Новогодишња радионица честитки, украса за јелку и других декорација на Дечјем одељењу НБ Бор;

20. децембар: Јавни час Саше Чорболоковића, проф. српског језика и књижевности, у форми ђачке конференције под називом „Кањош међу нама”;

23. децембар: Представљање пројекта „Женски Декамерон” ИК „Штрик”; са Љубицом Пулезин и Славком Влалукин, уредницама „Штрика”, о ауторкама и делима разговарала је Виолета Стојменовић (НБ Бор);

24. децембар: „Хајде да читамо!” за децу из села Крушар, Горњане и Кривељ на Дечјем одељењу НБ Бор; хуманитарни филмски програм у организацији Ученичког парламента Гимназије „Бора Станковић” ради прикупљања божићних и новогодишњих поклона за децу из социјално угрожених породица.

2020.

21. јануар: Отварање изложбе фотографија „Desire 2019” у организацији Фото-клуба „Балкан” и НБ Бор;

7. фебруар: Представљање романа *Пас и конџирабас* Саше Илића; разговор с писцем водила је Виолета Стојменовић (НБ Бор);

28. фебруар: Представљање књиге *Осмех нам лепо* стоји завичајне ауторке Марине Раичевић; о књизи су, уз глумачку и музичку пратњу ученика ОШ „Вук Караџић” у Бору,

говорили ауторка и рецензент Милан Стошић;

10. март: Осмомартовски поетски и музички програм у организацији Словеначког културног друштва „Крас”, Словеначке културне заједнице „Иван Цанкар” и НБ Бор;

14. март: Представљање романа *Yugoslav* Ане Вучковић; о књизи су говорили ауторка, Срђан Срдих и Владимир Арсенић, уредници ИК „Партизанска књига”; разговор водила Виолета Стојменовић (НБ Бор).

Драган Стојменовић, Народна библиотека Бор

„Рад и град“

Како изгледа рад? Ко ради, за кога, зашто? Да ли се рад и однос према раду мењају? Зашто нам се рад некада представљао као узоран, неопходан и са људским лицем, а данас – као пожељан, плаћен, укалупљен и глазиран као посластичарски производ припремљен за фотографисање, безличан и наизглед лагодан.

Јавно представљање рада и радника се очигледно не слаже са доживљеном реалношћу и искуством. У Бору су рад и радници, као и продукти њиховог рада, толико очигледни да их је немогуће спаковати и прикрити као бомбоњеру.

Рад није изгледао „пожељно“, већ се учило да је рад неопходан. Рад није „изгледао“, него је функционисао. Сви су морали бити укључени у процес производње, у системе одлучивања и управљања, свесни свог власништва над средствима за производњу и ресурсима. Вишак вредности улаган је инфраструктуру града и комунални систем, здравство, просвету, културу и тиме су се обезбеђивале одрживост и равнотежа. Данас се тржишне трансакције обављају крајње безлично и обично „на клик“. Никома није у интересу да се зна ко, како и у каквим условима ради, ко све учествује у производњи и продаји, како се уопште формира нека вредост. Тржиш-

Поводом Дана рудара 2019. године (6. август), Завичајно одељење Народне библиотеке Бор припремило је фото-изложбу на отвореном под називом „Рад и град“. Изложбу чине 20 панела великог формата са одштампаним дигитализованим фотографијама и негативима из фото-колекције Завичајног одељења, који су постављени на платоу испред Народне библиотеке Бор.

Рад је, такође, био тема јесење сезоне портала „Еуропеана“¹, па су се у оквиру пројекта „Европа на послу“, а посредством Народне библиотеке Србије, у оквиру највећег европског репозиторијума дигитализованих примерака разноврсног културног наслеђа наше и фотографије борских рудника и рудара из различитих периода, које се у изворном и/или дигитализованом формату чувају на Завичајном одељењу Народне библиотеке Бор.

Средином новембра 2019. на „Еуропеани“ је постављена галерија под називом „Рудници и рудари“² у оквиру које се може погледати и допринос Народне библиотеке Бор.³

Овај избор дигитализованих фотографија, негатива и стаклених плоча, који представљају рад у руднику и око њега односно рударе на послу или током паузе на раду, заједно са ранијим изборима, може се видети и у секцији тематских колекција Дигиталне народне библиотеке Србије, у колекцији „Борски рудници“ у оквиру „Индустријског наслеђа“⁴, као и на сајту „Дигитални завичај“⁵.

ни принципи примењени приликом друштвене интеракције, колико и на јавним добри-

¹ Детаљније на: <https://blog.europeana.eu/2019/09/europe-at-work-explore-industrial-heritage-and-share-your-story-of-working-life/>

² Вид.: <https://www.europeana.eu/en/galleries/mining-and-miners>

³ Дигитализовану фотографску грађу са Завичајног одељења НББ, са пратећим метаподацима, можете видети на: https://classic.europeana.eu/portal/en/search?q=proxo_dc_publisher%3A%20Народна+библиотека+Бор или на новој верзији платформе: https://www.europeana.eu/en/search?query=proxo_dc_publisher%3A%20Народна%20библиотека%20Бор&utm_source=old-website&utm_medium=button

⁴ https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/Tematske_kolekcije/Industrijsko_nasledje/borski_rudnici

⁵ <http://www.digitalnizavicaj.org.rs/index.php?query=ispisTextaIzKolekcije&idTexta=427#ad-image-o>

ма, показују нам колико наше друштво пати од „друштвене амнезије”, заборављања како се радило и живело, како изгледа рад, како се приказује живот.

Изложене фотографије јесу избор из фонда Завичајног одељења, институционалних и различитих приватних колекција фотографске грађе, које су дигитализоване у оквиру пројекта „Дигитализација некњижне грађе, културне и јавне делатности Народне

библиотеке Бор”, који се реализује од 2007. Пројекат су подржали: Министарство културе и информисања Републике Србије, Народна библиотека Србије, Општина (сада Град) Бор.

Аутори фотографија за период од 1905. до 1945. вероватно су били Михајло и Драгољуб Марковић, а у периоду од 1947. до 2004. Ђура Коловратар, Драгољуб Митић, Бајрам Салијевић и Љубомир Марков.

Упутство ауторима, преводиоцима и приређивачима

Да бисмо избегли извесне недоумице на које наилази редакција приликом приређивања текстова за штампу, али и ради једнообразности текстова, поготово када је реч о навођењу литературе и фуснота, молимо ауторе, преводиоце и приређиваче да се придржавају следећих упутстава:

- За *Бележницу* се пријављују радови чији садржај није објављиван;
- Радови (и други прилози) треба да буду достављени редакцији ИСКЉУЧИВО у електронској форми имејлом (nbbor@mts.rs), са ознаком „За Бележницу”, уређени у програму Microsoft Word;
- Све остале прилоге који иду уз текст – илустрације: шеме, дијаграми, табеле и сл. – треба доставити одвојено од текста, такође у атакменту, јасно обележене и саознаком у ком делу текста треба да буду штампане, најбоље што је могуће ближе тексту где се први пут помињу;
- Стране свих текстова треба да буду формата А4, текст у једној колони;
- Текст мора бити ћириличан (изузев неопходних термина и скраћеница који морају да буду на страном језику и ако је матерњи језик аутора – хрватски или бошњачки) – style:

Normal + Justified, font: Times New Roman (Serbian Cyrillic), font size 12, проред: 1;

- Текст треба организовати следећим редоследом: у истом реду – (титула) име и презиме аутора, (назив установе у којој је запослен), место; испод – јасно одвојени (наднаслов), наслов и (поднаслов), текст рада (са фуснотама); напослетку – (литература);
- За писање наслова књига и часописа у самом тексту треба користити *курзив (italic)*; за наслове песама, приповедака, текстова у часописима или књигама, филмова, позоришних представа, изложби и сл. користити наводнике као у примеру: „Искрена песма”, а у оквиру цитата, уколико је потребно – полунаводнике (апострофе): ‘Искрена песма’;
- У раду се могу користити искључиво фусноте обележене основним бројевима;
- Списак коришћене литературе је на крају текста; извори се наводе језиком и писмом коришћене публикације;
- Стил цитирања у фуснотама и литератури је Chicago Style (Humanities) и молимо ауторе, уколико их текст садржи, да се овог правила придржавају;

Упутство како се овај стил користи може-те пронаћи:

- у тексту „Чикаго стил библиографског цитирања” Драгане Сабовљев у *Чииа-лишију*, број 34 (мај 2019): 67–80; до-ступно и на: citaliste.rs/casopis/br34/saboljev_dragana.pdf,
- на сајту <https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>
- Списак литературе треба саставити по азбучном реду или абecedном реду (зависно од писма публикације), узимајући у обзир прво слово презимена аутора или наслова анонимног дела; на крају списка иду URL адресе.

Редакција *Бележнице* ради лектуру и коректуру текстова и задржава право да у договору са аутором измени наднаслов, наслов или поднаслов текста, као и дискреционо право да рад процени и не објави уколико не одговара утврђеним критеријумима, квалитативним, садржинским и формалним.

Објављени радови ни на који начин не смеју повредити ауторска права других појединаца или организација. За право објављивања, оригиналност и квалитет радова одговарају сами аутори. Аутори су одговорни и за чињенице, податке и ставове изнете у тексту, који не морају бити у складу са ставовима редакције.

Сматра се да су аутори своја ауторска права на текст (и фотографије), од тренутка кад су их послали, пренели на Народну библиотеку Бор као издавача часописа. Издавач ће радове објављивати у штампаном и електронском облику (на сајту Народне библиотеке Бор).

Текст објављен у *Бележници* аутор може објавити и у другим публикацијама, уз сагласност главног уредника и обавезно навођење извора, тј. броја *Бележнице* одакле је рад прештампан.